

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

**Utváření spotřebitelské sítě a konzumní jednání ve
východních Čechách v druhé polovině 20. století**

Miloslav Šikl

Diplomová práce

2017

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2015/2016

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Miloslav Šikl**
Osobní číslo: **H15375**
Studijní program: **N7105 Historické vědy**
Studijní obor: **Kulturní dějiny: Soudobé dějiny**
Název tématu: **Utváření spotřebitelské sítě a konzumní jednání ve východních Čechách v 2. polovině 20. století**
Zadávající katedra: **Ústav historických věd**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Práce bude zaměřena tematicky na výzkum utváření prostředí, umožňujícího realizaci konzumního jednání spotřebitelů v druhé polovině 20. století. Geografický rámec práce vychází z rozlohy bývalého Východočeského kraje, v jehož rámci bude provedena komparativní sonda do situace utváření trhu a strategií následné spotřeby v obcích krajského formátu (Pardubice, Hradec Králové), dále v obcích okresních a obcích menšího významu. Cílem je zachycení způsobu, jímž politické autority přistupovaly k utváření prostorových dispozitivů konzumního jednání. Následně analýza konkrétních způsobů naplňování předepsaných forem utváření spotřebitelské sítě v rámci vymezeného regionu, jejichž úspěšnost bude revidována na základě orálně-historického výzkumu, soustředěného jak na narátory z řad spotřebitelů, tak i na shromažďování svědectví osob zapojených přímo do provozů spotřebitelské sítě (personál obchodů, administrativní pracovníci etc). Na základě teorie sociální distinkce P. Bourdieu pak bude provedena analýza vnitřní struktury povolání prodavače v době socialismu a následná proměna dané profese po politickém zlomu v roce 1989. Pramennou bázi tvoří stavební plány a podklady obchodních ploch, dále prameny úřední povahy, obsahující informace ke zřizování sítě spotřebních provozoven, dále novinové články reflektující situaci mediální diskurz a zejména orálně-historické prameny.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná**

Seznam odborné literatury:

HUBATOVÁ-VACKOVÁ, Lada - ŘÍHA, Cyril (ed.). Husákovo 3+1. Bytová kultura 70. let. Praha, 2007. KLÍMA, Petr. Kotvy Máje: České obchodní domy 1965-1975. Praha, 2012. KNAPÍK, Jiří - FRANC, Martin. Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých PETROV, Michal. Retro. Co bylo (a nebylo) za reálného socialismu. Praha, 2013. PRŮŠA, Jiří. Abeceda reálného socialismu, Praha, 2011. VANĚK, Miroslav - KRÁTKÁ, Lenka (ed.). Příběhy (ne)obyčejných profesí. Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace. Praha, 2014.

Vedoucí diplomové práce: **Mgr. Vladan Hanulík, Ph.D.**

Ústav historických věd

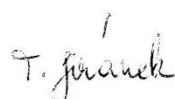
Datum zadání diplomové práce: **30. března 2016**

Termín odevzdání diplomové práce: **30. března 2017**

prof. PhDr. Karel Rýdl, CSc.

děkan

L.S.

doc. PhDr. Tomáš Jiránek, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2016

Prohlášení autora

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně. Všechny literární prameny a informace, které jsem ve své práci použil, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byl jsem seznámen s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, a především se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mě požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne 28. 11. 2017

Miloslav Šikl

Tuto práci bych rád věnoval své mamce Václavě Šiklové, která mě přivedla k zájmu o toto téma a během psaní mi byla stejně jako vždy oporou.

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval svému vedoucímu práce Mgr. Vladanu Hanulíkovi, Ph.D. za jeho důležité rady, obětavost a čas, který do mě vložil. Dále bych chtěl poděkovat své rodině, partnerovi a přátelům za velkou podporu a důvěru při vzniku práce. A rozhodně nesmím zapomenout poděkovat pamětníkům, kteří mi pro mou práci poskytli rozhovory, a mají tak podíl na vzniku této práce.

Anotace

V následující diplomové práci se pokouším zjistit, jaké bylo spotřební jednání obyvatel východních Čech ve druhé polovině dvacátého století. Hlavním cílem bylo stanovit, jaké měl možnosti dobový zákazník, jaký byl přístup obsluhy v obchodech, a hlavně odhalit, jestli byla v regionu dostatečná obchodní síť. Dále bylo důležité prozkoumat, jak se měnil samotný vývoj konzumního jednání v průběhu celého zkoumaného období. Pro práci byl zásadní především výzkum v podobě ústních rozhovorů, dále tištěné a písemné prameny.

Klíčová slova

dějiny, 20. století, spotřebitel, konzumerismus, prodavačka, nakupování, obchodní dům, východní Čechy, rozhovory

Annotation

This diploma thesis attempts to deal with consumer behaviour of the inhabitants of eastern Bohemia in the second half of the twentieth century. The main target was to find out what options the customer in the century had, how stores took care of their costumers and last but not least if the commercial network was sufficient. It was also important to expore how the development of consumer behaviour itself changed throughout the period under rewiew. For my diploma thesis was pricipal the research in the way of personal interviews also printed and written sources.

Key words

history, 20th century, consumer, consumerism, shop assistant, shopping, department store, eastern Bohemia, interview

Obsah

Úvod.....	1
1 Politické a hospodářské determinanty spotřebního jednání.....	6
1.1 Vliv druhé světové války na spotřebitelskou síť.....	6
1.2 Období třetí republiky.....	9
1.3 Vliv února 1948 na spotřební jednání.....	11
1.4 Situace po roce 1953.....	16
1.5 Vliv destalinizace na konzumní strategie.....	20
1.6 Krize počátku 60. let a její vliv na spotřebitele.....	22
1.7 Rozkvět konzumní společnosti.....	24
1.8 Pražské jaro a okupace Československa.....	26
1.9 Nástup normalizace.....	27
1.10 Normalizovaná konzumní společnost.....	29
1.11 Přestavba a konec režimu.....	31
1.12 Konzumerismus a demokracie.....	33
2 Vytváření obchodních ploch.....	36
2.1 Dům potravin.....	37
2.2 Dům módy.....	39
2.3 Socialistický obchod.....	40
2.4 Jednota lidově spotřební družstvo Hradec Králové.....	41
2.5 Statní podnik Pramen.....	49
2.6 Odívání.....	54
2.7 Tuzex a výběrové prodejny.....	55
3 Popularizace obchodních domů.....	60
3.1 Vznik obchodních domů.....	60
3.2 Obchodní domy v Československu.....	61
3.3 Nejznámější obchodní domy.....	62

3.4 Obchodní domy ve východních Čechách.....	63
3.5 Původní návrh OD Prior v Hradci Králové.....	63
3.6 OD Prior v Pardubicích.....	66
3.7 Zrealizovaný návrh OD Prior v Hradci Králové.....	71
3.8 Dům oděvů DON.....	74
3.9 Zhodnocení popularizace obchodních domů.....	75
4 Žena za pultem, zboží pod pultem.....	77
4.1 Analýza rozhovorů s pamětníky.....	78
4.1.1 Socialistické prodavačky.....	78
4.1.2 Podpultový prodej.....	79
4.1.3 Hierarchizace prodavaček.....	81
4.1.4 Popularita Tuzexů.....	83
4.1.5 Výběrové prodejny.....	86
4.1.6 Zahraniční nákupy.....	87
4.1.7 Rozdíl mezi socialistickým a kapitalistickým konzumerismem.....	89
4.2 Obraz konzumu v normalizačním filmu a seriálu.....	90
4.2.1 Filmová tvorba.....	90
4.2.2 Seriálová tvorba.....	96
Závěr.....	101
Resume.....	106
Prameny a literatura.....	107
Příloha.....	115

Úvod

Diplomová práce se bude zabývat spotřebním jednáním československých obyvatel v druhé polovině 20. století. Hlavním zájmem bádání se poté stane region východních Čech, který je dnes rozdělen na Královéhradecký a Pardubický kraj, ovšem v minulosti se jednalo o kraj Východočeský s centrem v Hradci Králové, kterému bude právě díky tomu věnována největší pozornost.

V práci budeme pro spotřební jednání využívat termín konzumní a aktéry tohoto procesu budeme označovat jako konzumenty. Tuto terminologii přebíráme z děl francouzské sociologie zkoumající problematiku spotřebního jednání u populace 20. století. Dané termíny používá ve své práci například Gilles Lipovetsky,¹ který jde ještě dál a pro spotřebitele kapitalistického světa využívá i zesílené označení v podobě hyperkonzumentů a turbokonzumentů.² Daná problematika však zůstane stranou, a proto nám bude stačit pouhé zapůjčení všeobecných termínů jako je konzumní, konzument, nebo konzumerismus.

Jednou z otázek, na kterou se pokusíme odpovědět, je, zdali byl socialistický režim po celou sledovanou dobu pro tehdejší spotřebitele neměnný a jednotvárný, nebo zda se v průběhu jednotlivých dekád či událostí nějakým způsobem měnil. Samozřejmě pro nás budou klíčové dějiny obchodní nabídky a spotřebního jednání. Tyto aspekty měly totiž největší vliv na utváření konzumerismu. Přihlédneme i k politickým a hospodářským dějinám, které na zkoumanou problematiku měly samozřejmě silný vliv. V dané otázce pro nás budou klíčové tištěné, písemné i ústní prameny, stejně tak ovšem i literatura. Použijeme hlavně práci Pavla Marka s názvem *České živnostnictvo: Likvidace živnostníků, řemeslníků a obchodníků v českých zemích*,³ která nám pomůže osvětlit situaci v zemi před rokem 1948, ale i těsně po něm, kdy se dá předpokládat, že živnostenské struktury tvořily nedílnou součást společnosti.

Nejdůležitějším obdobím pro naše bádání bude vývoj v Československu po roce 1948. Zde budeme částečně vycházet z knihy *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948-1967*,⁴ jejímiž autory jsou Jiří Knapík a Martin Franc. Práce je strukturovaná jako terminologický lexikon, kde najdeme různá hesla a slova související se spotřebním trhem a obchodem. Dalším podstatným dílem pro nás bude druhá část kolektivní práce, jejímž editorem je

¹ Gilles Lipovetsky (24. září 1944) je francouzský filozof, sociolog, esejista a profesor v Grenoblu. Zaměřuje se

² LIPOVETSKY, Gilles. *Paradoxní štěstí: Esej o hyperkonzumní společnosti*. 1. vydání. Praha: Prostor, 2007.

³ MAREK, Pavel. *České živnostnictvo 1945-1960: Likvidace živnostníků, řemeslníků a obchodníků v českých zemích*. 1. vydání. Brno: Nakladatelství Doplněk, 2006.

⁴ KNAPÍK, Jiří – FRANC, Martin (a kol.). *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948-1967*. 1. vydání. Praha: Academia, 2012.

Václav Průcha. Kniha se jmenuje *Hospodářské a sociální dějiny Československa*.⁵ Jedná se o obsáhlé dílo, které budeme používat především pro dokreslení pozadí dějin obchodu a proměn role konzumenta a jeho jednání. Poslední prací, kterou zmíníme z hlediska zásadní inspirace, je studie od Martina France věnující se prodavačkám, jejíž název je *O ženách za pultem*.⁶

Neopomenutelným zdrojem, který budeme využívat, jsou samozřejmě archivní prameny. Pro problematiku vývoje obchodu nám poslouží materiál ze Státního okresního archivu v Hradci Králové, kde nás zajímaly prameny související se živnostenskými strukturami a organizacemi na regionální úrovni, které měly na starost zajistit spotřební poptávku pro obyvatelstvo. Klíčové byly například fondy Jednoty, Oděvů, nebo Potravin. Využijeme také stavební plány týkající se různých obchodních ploch.

Kromě písemných pramenů využijeme rovněž prameny tištěné. Bude se jednat hlavně o periodikum *Pochodeň* a *Rudé právo*. *Pochodeň* bylo regionální periodikum, vycházející ve východních Čechách denně kromě neděle. *Rudé právo* na tom bylo podobně, jen se jedná o deník, který vycházel celorepublikově. V periodiku nás budou zajímat všechny články vztahující se ke spotřebitelskému trhu té doby.

Periodizace a odhalení proměn spotřebního jednání v druhé polovině dvacátého století nebude samozřejmě jediným kritériem, které se pokusíme odhalit v tomto kontextu. Kromě toho bychom se měli zaměřit na proměnu samotné prodejní plochy, jejíž vnímání a vytváření se mohlo v průběhu půlstoletí rovněž měnit. Otázkou ovšem zůstává jak a kdy? Kromě toho zde máme fenomén obchodních domů. Na území východních Čech se jich nacházelo hned několik. Prvním obchodním domem byl pardubický Prior a následoval ho oděvní dům Don v Hradci Králové. Samotný Prior v Hradci však několik let chyběl a krajské město tak za sousedními Pardubicemi zaostávalo. Zkusíme tedy zjistit, proč tomu tak bylo a zda snahy na vybudování projektu obchodního domu Prior v Hradci neexistovaly již dříve.

Kromě toho nás bude zajímat také samotná myšlenka stavby obchodních domů na území Československa a podněty k zavádění nových typů obchodních ploch. Zde využijeme samozřejmě v první řadě archivní prameny, obsahující zprávy z jednání obchodní komise pro Hradec Králové, ale také stavební plány. V případě některých plánů je problém s jejich absencí, a tak použijeme také materiály poskytnuté na základě plné moci současných majitelů nebo zdroje provenienčně pocházející ze sbírek magistrátu města. Bude se jednat o stavební plány a dokumentaci přímo ze stavebního úřadu. K problematice obchodních domů se budeme moci opřít i o jednu monografii,

⁵ PRŮCHA, Václav (a kol.). *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992: 2. díl období 1945-1992*. 1. vydání. Brno: Nakladatelství doplněk, 2009.

⁶ FRANC, Martin. *O ženách za pultem. In: Příběhy (ne) obyčejných profesí: Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 2014.

která se tématu věnuje detailně. Jejím autorem je Petr Klíma a kniha se výstižně jmenuje *Kotvy Máje: České obchodní domy 1965-1975*.⁷

Tím nejdůležitějším pramenem, který nebyl doposud detailně zmíněn, jsou rozhovory vytvořené s jedenácti narátory během deseti rozhovorů. Za rozdílný počet mezi rozhovory a narátory může situace, kdy jeden manželský pár odmítl poskytnout rozhovor odděleně, a tak byli zcela netradičně aktéry jednoho rozhovoru oba manželé současně.

Rozhovory byly vytvořeny dle základní metodologie ústní historie. Jako zdroj informací v tomto případě nejlépe posloužila práce od Miroslava Vaňka, Hany Pelikánové a Pavla Mückeho s názvem *Naslouchat hlasům paměti: Teoretické a praktické aspekty orální historie*.⁸ Kniha je výborná především jako základní příručka, na základě které je možné vytvářet samotné rozhovory. Ještě zajímavější prací věnující se orální historii je však kniha *Třetí strana trojúhelníku: Teorie a praxe orální historie*⁹ od stejných autorů, která se spíše než metodologií zabývá tím, jak k výpovědím pamětníků přistupovat.

Pro diplomovou práci byli vybráni náhodní pamětníci, u kterých jsem se snažil, aby jejich pracovní zařazení v době socialistického Československa bylo co nejrozmanitější. Kohorta narátorů je opravdu pestrá. Podařilo se k rozhovorům získat prodavačku, pracovníci na ředitelství oděvů, sekretářku, architekta, učitelku, úřednici, zootechničku a několik dělnic, pracujících v různých odvětvích průmyslu. Jak je viditelné, spektrum profesí je opravdu rozmanité, což nám pomůže v tom, aby byla práce co nejvíce objektivní. Rovněž jsem bral celou dobu v potaz, že nejideálnější bude, pokud bude i věk všech pamětníků co nejrozdílnější. V daném ohledu mohlo být dosaženo ještě lepšího stavu, ale i přesto jsou výsledky uspokojivé. Nejmladší narátorec bylo v době vytváření rozhovoru 46 let a nejstaršímu narátorovi 82 let. Věkový rozdíl mezi nejmladším a nejstarším respondentem je tak přes 35 let, což dává práci možnost získat co největší chronologický nadhled nad celým tématem.

S narátory jsem se snažil vést původně neřízený rozhovor, ale bohužel se jednalo o vcelku úzké téma, takže celý rozhovor ve většině případů sklouzl do situace, kdy jsem se na několik věcí musel doptávat, což ovšem na vypovídací hodnotu nasbíraných informací nemá sebemenší vliv. Přepis všech rozhovorů bude součástí diplomové práce v přílohách na jejím konci.

Rozhovory budou podstatné především jako prostředek dokreslení celé situace ve sféře konzumerismu, ale poslouží také jako pramen, který bude analyzován. Bude nás především zajímat, zdali v době socialismu existovalo zboží, které představovalo symbolický kapitál, či

⁷ KLÍMA, Petr. *Kotvy Máje: České obchodní domy 1965-1975*. 1. vydání. Praha, 2012.

⁸ VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti: Teoretické a praktické aspekty orální historie*. 1. vydání. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007.

⁹ MÜCKE, Pavel – VANĚK, Miroslav. *Třetí strana trojúhelníku: Teorie a praxe orální historie*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 2015.

nikoliv.¹⁰ Tento termín používá ve své práci Pierre Bourdieu. Jedná se vlastně o kapitál, který není přímo rozpoznávaný jako kapitál, ale funguje tak, že majitel prostřednictvím jeho vlastnictví získává praktické uznání. Symbolický kapitál se také podílí na celkovém utváření lidského habitu.

Zajímat nás bude také, jak narátoři vzpomínají z dnešního pohledu na socialistický režim v kontextu s nakupováním a konzumním životem, nebo jak docházelo k seberealizaci prostřednictvím spotřebního jednání. Všechny získané informace budou použity při analytickém zhodnocení pamětnických výpovědí.

Nesmíme zapomenout na pokus analyzovat socialistickou filmovou a seriálovou tvorbu a její vliv na lidskou paměť a vzpomínky. V tomto kontextu budeme používat tezi Maurice Halbwachse, dle které podstatnější než individuální, je paměť kolektivní, díky které se nám naše vzpomínky upravují a nejsou tak skutečným vykreslením minulosti. Právě zde využijeme socialistická filmová a seriálová díla a zkusíme odhalit, zda je možné, že se dnešní obraz obchodu odráží ve vzpomínkách na tu dobu.

Zdá se, že otázky, na které má být v závěru práce odpovězeno, byly vytyčeny a nyní se ještě stručně zmíním o tom, jak bude celá práce strukturovaná. V první kapitole se zaměříme na zmíněný historický kontext politických a hospodářských dějin s ohledem na spotřební jednání a konzumní strategie, pokusíme se odhalit, zda byl socialistický režim neměnný, nebo naopak ve sféře proměn spotřebního jednání dynamický, a kdy v jakém ohledu k proměnám společnosti docházelo.

Druhá kapitola by měla odhalit, jak se postupně měnila a utvářela obchodní plocha na území Československa. Zkusíme zjistit způsob utváření struktury jednotlivých prodejen, které zde v té době existovaly. Zajímat nás budou především potravinové prodejny, které byly nedílnou součástí celospolečenského denního koloritu. Neopomenutelným prvkem bude rovněž sledovat fenomén výběrových prodejen, které se na území Československa vyskytovaly, a zcela nepochybně by neměl zůstat stranou Tuzex, který je i dnes považován za obchod, jenž měl velice odlišnou formu prodeje.

Třetí kapitola se zaměří na obchodní domy, které se na našem území vyskytovaly během první poloviny 20. století spíše ojediněle, jenomže v období normalizace se jedná o nedílnou součást každého většího města, která plní funkci základní služební vybavenosti. Samozřejmě i na území východních Čech se muselo nacházet několik obchodních domů. U těchto staveb se pokusíme zjistit jejich základní historii i další informace, které se nedílně pojí s jejich výstavbou a následným provozem.

Poslední, čtvrtá kapitola bude hodnotit jednotlivé prvky, které se budou objevovat v rozhovorech, a bude se snažit analyzovat jejich častý výskyt i skrytý obsah. Můžeme

¹⁰ BOURDIEU, Pierre. *Teorie jednání*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 1998

konstatovat, že díky této části vytvoříme sondu do dřívějšího konzumního života. V druhé části této kapitoly využijeme tezi Maurice Halbwachse o kolektivní paměti,¹¹ kterou budeme uplatňovat ve vzpomínkách narátorů. Na samotném konci celé diplomové práce následně shrneme klíčové závěry provedených analytických sond a zjistíme, zda se nám podařilo odpovědět na všechny položené otázky.

¹¹ HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*. 1. vydání. Praha: Slon, 2010.

1 Politické a hospodářské determinanty spotřebního jednání

V následujícím textu bude klíčové zaměřit se na dějiny spotřebního jednání ve druhé polovině 20. století. Nejdůležitější pro naše bádání bude období socialistického Československa, ovšem v té době zde fungovala legislativa převzatá z předešlé éry, a proto se budeme částečně věnovat i těmto faktorům. Bude nás zajímat, zda byla situace v obchodech neměnná, či nikoliv, a jak aspekty politických a hospodářských dějin přímo či nepřímo ovlivnily spotřební jednání společnosti té doby.

1.1 Vliv druhé světové války na spotřebitelskou síť

Před druhou světovou válkou fungovala na území Československa hustá síť velkoobchodů, maloobchodů, ale také síť živnostenská, která byla pro toto období nejklíčovější. Živnostníci byli nedílnou součástí společnosti. Pokud chtěl v té době někdo ušít nový oděv nebo zakoupit novou obuv, bylo nejjednodušší cestou navštívit nejbližšího specializovaného živnostníka, který daný výrobek zhotovil. Navíc každý výrobek byl originální a šance na absolutně stejný duplikát byla mizivá. Neopomenutelnou výhodou byla možnost pořídit potřebnou věc i v obci nebo ve městě s nízkým počtem obyvatel. Samozřejmě už v období první republiky existovala hromadná strojová výroba. Jako názornou ukázkou můžeme zmínit například velkovýrobu Tomáše Bati, ale i přesto je v té době živnostenská činnost typická a důležitá.

Pokud opomeneme různá vládní nařízení z období první republiky,¹² za opravdový zásah do spotřebního trhu lze považovat rok 1938. Konkrétně podepsání mnichovské dohody, která byla zpečetěna podpisy představitelů západních mocností z 29. na 30. září v Mnichově.¹³ Československo dle této dohody mělo ztratit své pohraničí ve prospěch Německa a území mělo být vyklizeno do 10. října.¹⁴

Sudety na podzim 1938 muselo opustit kolem 12 500 živnostníků,¹⁵ kteří se poté pokusili najít uplatnění ve své původní profesi ve vnitrozemí. Událost vyvolala nepříjemnou krizi, protože při takto vysokém počtu řemeslníků a obchodníků byly některé živnosti příliš

¹² Jednalo se o vládní nařízení vydaná v roce 1932 a 1934 až 1938. Za nejvýznamnější z nich lze považovat vládní nařízení č. 162 z 16. 7. 1935 o dočasných omezeních v některých odvětvích podnikání, které bylo vyvoláno obtížemi při vývozu zboží do zahraničí.

¹³ KOVTUN, Jiří. *Republika v obležení: První era prezidenta Beneše 1935-1938*. 1. vydání. Praha: Torst, 2016, s. 274.

¹⁴ JUNEK, Václav. *Druhá republika: Nultá hodina*. 1. vydání. Brno: CPress, 2011, s. 134.

¹⁵ MAREK, Pavel. *České živnostnictvo 1945-1960*, s. 66.

frekventované na to, aby se tak velký počet živnostníků společně na malém teritoriu uživil. Navíc ještě značná část bývalých státních zaměstnanců z pohraničí našla svou novou obživu právě v živnostnictví. V letech 1938-1939 je zaregistrovaný počet 17 847 nových živností. Trend nově vydávaných živnostenských listů trval ještě v roce 1939, tento stav je patrný i na Královéhradecku,¹⁶ poté však byla situace spíše opačná a počet živností byl sestupný až do konce války.¹⁷

Pokles živností na počátku čtyřicátých let měl na starost nástup systému řízeného hospodářství, které mělo sloužit potřebám válečné výroby v německé říši. V té době byl vyvíjen vysoký tlak na uvolnění pracovní síly do průmyslu,¹⁸ díky čemu se naopak projevil nedostatek běžného zboží, což narušilo do té doby fungující spotřební trh. V některých oborech klesal obrat i zisk, takže nakonec situace před polovinou čtyřicátých let vyústila v cílené odstranění živnostenských podniků.¹⁹ Jejich likvidace spočívala především v postupném odebrání živnostenských listů, bez nichž nebylo možné oficiálně podnikat a živnost tak zanikla.²⁰

Díky rostoucí výrobě ve zbrojním průmyslu začal fungovat přidělový systém, který silně omezoval uspokojování konzumní poptávky. Nebylo to ovšem poprvé, kdy byl v našem prostoru tento systém zaveden. S podobným principem bychom se mohli setkat již v době Rakouska-Uherska během první světové války.²¹

Příděly u potravin byly zřízeny 1. října 1939 a jejich správcem bylo ministerstvo zemědělství, nebyly zavedeny globálně najednou, ale postupně pro jednotlivé druhy sortimentu.²² Lístky byly děleny podle druhu zboží. Například lístky na maso, tuky, chléb a tak dále. Týdenní spotřební dávky rozlišovaly tři kategorie obyvatelstva: obyčejného, těžce pracujícího a velmi těžce pracujícího spotřebitele. Zvláštní, nižší příděly byly určeny pro děti do šesti let a pro děti od šesti do deseti let. V prosinci byl lístkový systém doplněn o povinnost vydávat na přiděl i jídlo v různých typech veřejných stravovacích zařízení.²³

¹⁶ SOKA Hradec Králové, Okresní úřad Hradec Králové, inv. č. 2501, kart. 1291, Rejstřík svobodných živností 1939-1945.

¹⁷ MAREK, Pavel. *České živnostnictvo 1945-1960*, s. 66.

¹⁸ PRŮCHA, Václav. *Mezníky hospodářského vývoje Československa. In: Demokratické principy vzniku Československa*. 1. vydání. Praha: Ministerstvo obrany České republiky - Agentura vojenských informací a služeb, 2011, s. 74.

¹⁹ MAREK, Pavel. *České živnostnictvo 1945-1960*, s. 67.

²⁰ SOKA Hradec Králové, Okresní úřad Hradec Králové, inv. č. 2501, kart. 1291, Rejstřík svobodných živností 1939-1945.

²¹ PETRÁK, Aleš. *Přídělový systém v Československu v letech 1949-1953. In: Vliv politických systémů na vývoj středoevropských ekonomik po roce 1945*. 1. vydání. Praha, 2013, s. 56.

²² GEBHART, Jan – KULÍK, Jan. *Dramatické i všední dny protektorátu*. Praha: Themis, 1996, s. 87.

²³ Tamtéž.

Kromě potravinových lístků fungovaly také tzv. šatenky, což byly lístky na nákup oděvů. Byly zavedeny koncem roku 1939. Garantem bylo ministerstvo průmyslu, obchodu a živností.²⁴ Byly vydávány v pěti emisích a každá měla platnost jeden rok. Lístky byly rozděleny podle pohlaví a věku.²⁵ Na tyto lístky se daly koupit rovněž potřeby k šití a pletení.²⁶ Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností mělo dále na starost lístky na mýdlo. Tyto poukazy neomezovaly pouze nákup mýdla, ale rovněž mýdlového prášku. Chlapci od sedmnáctého roku měli navíc nárok na mýdlo určené k holení.²⁷

Dalším druhem přidělových lístků byly tzv. tabačeny, které se začaly používat 3. listopadu 1941. Správcem bylo ministerstvo financí. Produkce tabáku byla monopolem státu. Tyto přidělové lístky byly určeny pouze pro muže nad osmnáct let. Tabákové výrobky se nejdříve vydávaly na již zmíněné lístky na odběr mýdla. Při nákupu tabákového sortimentu bylo potřeba být přihlášen u jednoho konkrétního trafikanta. Původně byl přiděl třicet cigaret, později čtyřicet a poté počet opět klesl.²⁸ Jeden trafikant měl přitom jasně danou kvótu, kolik cigaret smí prodat. Pokud byl jeho limit překročen, daly se cigarety zakoupit v nádražních trafikách, které limit neměly. Na tabákové lístky se nakupoval rovněž samotný tabák nebo doutníky.²⁹

Dále existovaly poukázky na pohonné hmoty, které byly zavedeny během září 1939. Vydával je úřad říšského protektora. Zpočátku byly tyto komodity přidělovány pouze německé branné moci, autobusům a nákladní dopravě. Dále byly také pohonné hmoty vydávány nejdůležitějším vozidlům policie, ambulance, nebo vozidlům SS. Zbytek byl určen pro německou brannou moc.³⁰ V neposlední řadě existovaly lístky na krmiva pro nezemědělská zvířata, které byly zavedeny na jaře roku 1943. Jejich výdej mělo na starost ministerstvo zemědělství stejně jako v případě potravinových lístků. Byly vydávány pro tažná zvířata nebo nezemědělcům, kteří vlastnili drobnou zvěř.³¹ Jednotliví zemědělci byli označováni jako samozásobitelé a pro vlastní potřebu si mohli ponechat jen určitou část toho,

²⁴ ŠTĚPKOVÁ, Barbora. *Přídělové systémy a jejich právní aspekty na československém území v letech 1939-1953*. Brno, 2010/2011, s. 16. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Právnická fakulta

²⁵ Tamtéž, s. 25.

²⁶ ŠTĚPEK, Jiří. *Přídělové doklady z období tzv. protektorátu*. 1. vydání. Praha: Odbor archivní správy a spisové služby MV, 2010, s. 168.

²⁷ ŠTĚPEK, Jiří. *Sto let přidělových systémů na území bývalého Československa 1915-2015*. 1. vydání. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 2015, s. 130.

²⁸ Tamtéž, s. 131.

²⁹ ŠTĚPEK, Jiří. *Přídělové doklady z období tzv. protektorátu*, s. 171-176.

³⁰ Tamtéž.

³¹ ŠTĚPEK, Jiří. *Sto let přidělových systémů*, s. 236.

co vypěstovali.³² Na tyto produkty nedostávali potravinové lístky. Své výrobky museli odprodat státním organizacím za státem stanovené nízké ceny.³³

Některé druhy spotřebního zboží bylo možné sehnat i nelegálně prostřednictvím černého trhu, který nahrazoval standardní trh. Ceny na něm však byly ve srovnání s vázaným trhem velmi vysoké. Například kilogram sádla stál na konci války na černém trhu až 1800 korun, přičemž na začátku války stál kilogram na oficiálním trhu 19 korun. Černý trh fungoval nejen na základě protektorátních peněz, ale také v podobě směnného obchodu.³⁴

1.2 Období třetí republiky

Druhá světová válka skončila v roce 1945. Evropa byla bipolárně rozdělena, ale Československo si následující tři roky ponechalo status lidově demokratické republiky. Politické strany byly sdružovány v národní frontě, která však byla převážně levicová. Toto období se i dnes označuje za třetí republiku, ovšem jak bude již za chvíli patrné, spíše než o navrácení se k tradicím první republiky se jedná o startovní čáru komunistického režimu, který se dostal k moci koncem zimy v roce 1948, čímž se rozplynula vize, podle které mělo být Československo mostem mezi východem a západem.³⁵

Pokud se podíváme na jednotlivé aspekty ovlivňující spotřební jednání, tak i zde dochází k potlačování demokratických zásad na úkor komunistických idejí, které jsou masově prosazovány až po únoru 1948. Je možné konstatovat, že v žádném případě nedošlo k znovunastolení liberálního systému, který zde v živnostenském odvětví fungoval od roku 1859 v podobě živnostenského řádu, jehož ustanovení převzala nejen československá republika v roce 1918, ale také prezident ve svém dekretu ze dne 3. srpna 1944.³⁶

Nový režim v té době přistoupil k hlubokým proměnám ekonomiky a sociální sféry, paradoxně došlo pouze k prodloužení předpisů, které v našem prostoru platily v době okupace. Základní omezující tendence byla tedy převzata a zůstala v platnosti, a proto se dá i poválečné období onačit za systém řízeného podnikání, jež bylo v té době zdůvodňováno hospodářskými a sociálními motivy.³⁷

Těsně po válce dochází ke znárodnování velkého průmyslu. Původně se počítalo se znárodněním majetku německého obyvatelstva a kolaborantů, tedy pouze určité skupiny

³² ŠTĚPKOVÁ, Barbora. *Přídělové systémy*, s. 16.

³³ PRŮCHA, Václav (a kol.). *Hospodářské a sociální dějiny* s. 20.

³⁴ PETRÁK, Aleš. *Přídělový systém v Československu*, s. 57.

³⁵ VEBER, Václav. *Osudové únorové dny*. 1. vydání. Praha: Lidové noviny, 2008, s. 30.

³⁶ MAREK, Pavel. *České živnostnictvo 1945-1960*, s. 67.

³⁷ Tamtéž, s. 67.

osob, ovšem postupně se rétorika změnila. Přívrženci znárodnění uváděli, že podniky již nesmí být ve vlastnictví úzké skupiny osob a jejich majetek měl být předán lidu a zisky z nich měly sloužit široké veřejnosti.³⁸ Velkým zásahem do spotřebního jednání bylo rovněž vysídlení více než dvou milionů Němců z Československa, kteří do té doby tvořili svébytnou skupinu obyvatelstva, která vytvářela nejen nabídku, ale i poptávku.

Po osvobození došlo k relativně velkému vzestupu počtu obchodních jednotek. První znárodnovací dekrety se velkoobchodu ani maloobchodu netýkaly, ten tak zůstal nadále v rukou soukromých podnikatelů. Zhruba v první polovině roku 1946 však státní orgány došly k závěru, že je potřeba přistoupit k jisté regulaci počtu obchodů, a tím také řešit otázky jejich vlastnictví.³⁹

Tlak vůči obchodu lze vypočítat již od počátečních měsíců roku 1946, kdy se poprvé ve větší míře objevily diskuze kolem rozšiřování družstevních prodejen. Také se zvyšoval tlak požadující znárodnění velkých obchodních domů a národní podniky vystupovaly s požadavkem vlastní distribuční sítě, nezávislé na soukromých vlastnictvích. Reorganizace obchodu tak postupně představovala jeden z hlavních úkolů, který byl vytyčen v budovatelském programu Gottwaldovy vlády a svěřen k realizaci ministerstvu vnitřního obchodu.⁴⁰ Ministerstvo se úkolu chopilo poctivě, takže již v červnu 1946 byly zavedeny přísnější směrnice pro přidělování obchodní živnosti. Nakonec byl okresním národním výborům vydán pokyn, aby nepovolovaly žádné velkoobchodní živnostenské podniky a omezovaly vznik nových maloobchodů.⁴¹

Byla také provedena revize obchodů vzniklých za protektorátu, ale rovněž obchodů, které vznikly po 5. květnu 1945. Z celkového počtu 104 404 obchodů jich prošlo prozkoumáním pouhých 32 789. Tlak na obchody byl postupně zesilován. Koncem listopadu 1947 přijalo ÚV KSČ řadu opatření k vybudování socialistického obchodu. Hlavním cílem bylo vybudovat vlastní velkodistribuční síť již znárodněného průmyslu.⁴² Koncem roku proběhl velký záťah proti obchodníkům spojený s masovými inventurami, což vedlo k dalšímu snižování počtu obchodů. K definitivnímu znárodnění velkoobchodu a zahraničního obchodu došlo posléze po únoru 1948.⁴³

³⁸ PRŮCHA, Václav (a kol.). *Hospodářské a sociální dějiny Československa*, s. 27.

³⁹ MAREK, Pavel. *České živnostnictvo 1945-1960*, s. 73.

⁴⁰ PRŮCHA, Václav (a kol.). *Hospodářské a sociální dějiny Československa*, s. 328.

⁴¹ MAREK, Pavel. *České živnostnictvo 1945-1960*, s. 73.

⁴² SOKA Hradec Králové, JNV Hradec Králové, inv. č. 361, kart. 75.

⁴³ MAREK, Pavel. *České živnostnictvo 1945-1960*, s. 73.

1.3 Vliv února 1948 na spotřební jednání

Komunistická strana se oficiálně dostala k moci v průběhu pouhých šesti dnů. Toto tvrzení je dosti irelevantní, protože komunisté upevňovali v Československu svou moc již od roku 1945,⁴⁴ ovšem k zásadnímu vyhocení celého střetu dochází až v únoru 1948 a k pomyslnému dokončení dne 25. února 1948, kdy prezident Edvard Beneš schválil novou vládní sestavu, která již byla plně pod vedením Klementa Gottwalda a komunistické strany.⁴⁵

První tři léta komunistického režimu lze označit za období zakladatelské, v němž byly vytvořeny primární podmínky pro nové uspořádání struktury společnosti. Každodenní život obyvatel ovlivňovaly již před rokem 1948 silné tendence směřující k podpoře kolektivistických modelů chování. Prostředníkem a taktéž vykonavatelem mnoha nových trendů v širokých vrstvách se stalo Revoluční odborové hnutí,⁴⁶ stavějící se do role reprezentanta všech pracujících lidí. Toto hnutí se stalo ovladačem kulturního, ale částečně také konzumního života společnosti a zůstalo jím až do pádu režimu koncem 80. let.⁴⁷

Následující dva roky věnovala Moskva velkou pozornost výstavbě svého mocenského bloku. Sovětský svaz navíc neustále trpěl pocitem, že by mohl být v zemích východního bloku zbaven svého postavení, a proto se i v Československu praktikovaly různé formy podřízenosti, například prostřednictvím institucí.

První roky komunistického režimu byly rovněž kritické pro řadu spotřebitelů. Prudce začaly růst platy, především ty dělnické, čímž chtěl režim dosáhnout zvýšeného pracovního výkonu v průmyslu, který byl pro chod státu nezbytný. Vedlo to však i k silnému růstu spotřeby potravin, protože spousta obyvatel měla najednou o dost lepší koupěschopnost. Ovšem hlavní problém spočíval v přidělovém systému. Spotřebitelé měli sice finanční prostředky, ale v podstatě je neměli za co utratit.

Pokud se vrátíme zpět k soukromému podnikání, živnostníci i přesto, že se již ve větší míře prosazují národní podniky a prodejny, zůstávají svébytnou a nedílnou součástí společnosti. V řadách živnostníků můžeme ovšem zaregistrovat značnou nejistotu, související s postupně se měnící rétorikou. První záměr po roce 1948 směřoval k vytvoření živnostenské organizace jako nástroje sloužícího účelům řízeného a plánovaného hospodářství.⁴⁸

⁴⁴ VEBER, Václav. *Osudové únorové dny*, s. 238.

⁴⁵ PRŮCHA, Václav (a kol.). *Hospodářské a sociální dějiny Československa*, s. 190.

⁴⁶ Revoluční odborové hnutí (zkráceně ROH) byla monopolní odborová organizace, která byla zároveň nejmasovější společenskou organizací v socialistickém Československu. Leckde bylo členství zaměstnanců v ROH prakticky povinné a automatické.

⁴⁷ KNAPÍK, Jiří – FRANC, Martin (a kol.). *Průvodce kulturním děním a životním stylem*, s. 21.

⁴⁸ MAREK, Pavel. *České živnostnictvo 1945-1960*, s. 73.

V té době fungoval v Československu dvouletý hospodářský plán, ten se soustředoval na poválečnou obnovu, a proto ještě v plné míře nepředpokládal zásadní změny ve struktuře hospodářství. První československý plán se opíral o nepřímé metody řízení předpokládající existenci trhu a tedy i fungující živnostenské sítě.⁴⁹

Postupně se však během roku 1948 začala vykreslovat nová koncepce živnostenské politiky, kterou můžeme označit za kombinaci likvidačních tendencí se zneužitím živnostenské samosprávy ke komunistickým cílům. Rétorika vůči živnostníkům se postupně vyostřovala, a ačkoliv bylo původně neustále opakováno, že živnostenská vrstva je nedílnou součástí socialistického Československa, v průběhu roku se živnostníci stali oficiálně „posluhovači kapitalistů“. Nakonec změna politiky vyústila v rozhodnutí provést novou organizaci živnostenské samosprávy, jež vstoupila v platnost 1. ledna 1949.⁵⁰

Živnostníci měli několik možností: buď se vzdát živnosti, změnit profesi a přejít do námezdného poměru, nebo se zapojit do tzv. vyšších forem podnikání,⁵¹ zanechat podnikatelské aktivity a své profesní činnosti vykonávat v postavení zaměstnance národního podniku, družstva nebo komunálního zařízení.⁵²

Obchody jako takové se staly rovněž terčem komunistického režimu. Velkoobchody hned po únoru 1948. Pro ovládnutí maloobchodu byla strategie odlišná. Obchodníci byli postupně diskriminováni. Například mezi 27. prosincem 1948 až 5. lednem 1949 proběhla v celém Československu akce, která měla v obchodech odhalit nelegální zboží. Akce se týkala zhruba třiceti osmi tisíc obchodů a živností. Jednalo se o způsob jak obchodníky a živnostníky zastrážit.⁵³ Státní orgány začaly také regulovat počet pracovníků v obchodech. Mladí lidé byli přerazováni do sekce průmyslu a docházelo tak stále častěji k tomu, že v obchodech pracovala přestárlá pracovní síla.⁵⁴

Dalším prostředkem diskriminace se stalo také zřizování obchodů v místech, kde to nebylo třeba. Tyto obchody tak vytvořily konkurenci, které nebyli živnostníci schopni čelit. Následným problémem se poté ale stalo znárodnění samotné soukromé prodejny, protože se v tom momentě nacházely v malém prostoru dva úzkoprofilové ochody se stejným sortimentem. K podobné situaci došlo například v Libranticích, kde bylo v roce 1949 znárodněno řeznictví. Krátce předtím však byla v obci vybudována prodejna se smíšeným

⁴⁹ PRŮCHA, Václav (a kol.). *Hospodářské a sociální dějiny Československa*, s. 190.

⁵⁰ MAREK, Pavel. *České živnostnictvo 1945-1960*, s. 99.

⁵¹ SOKA Hradec Králové, JNV Hradec Králové, inv. č. 363, kart.76, Živnostenské záležitosti.

⁵² Tamtéž, 133.

⁵³ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1948-1953: Zakladatelské období komunistického režimu*. 1. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 112.

⁵⁴ MAREK, Pavel. *České živnostnictvo 1945-1960*, s. 138.

zbožím, kde bylo prodáváno i maso a uzeniny. Obchod vznikl za účelem cílené konkurence. Prodejna sice cíl splnila, ale znárodněné řeznictví nebylo dále navštěvováno a muselo být zrušeno, takže úspěch byl pouze částečný.⁵⁵

V rámci diskriminace nedostávaly soukromé prodejny ani veškeré spektrum zboží, které bylo potřeba k obhájení produktivity daného obchodu. Například krejčové z Hradce Králové nebyla přidělena látka, kterou potřebovala, aby mohla zhotovit přijaté zakázky.⁵⁶ Úbytek obchodů mezi 1. lednem 1949 až 1. zářím 1950 byl kolem 76%. Lze tedy konstatovat, že zrušení obchodních živností bylo zvládnuté nejefektivněji.⁵⁷

Je rovněž potřeba zdůraznit, že situace v převzatých nebo nově založených obchodech nebyla do poloviny padesátých let nijak oslnivá. Státní prodejny se v té době ocitly na samém okraji zájmu rozhodujících orgánů. Většina kvalifikované mužské síly byla donucena tuto oblast opustit a přejít především do těžebního a těžkého průmyslu. Muži se snažili často státní orgány přesvědčit, že je jejich zdravotní stav neuspokojivý, ale ani lékařské zprávy jim většinou nepomohly.⁵⁸ Například vedoucí, který provozoval krámk s šicími potřebami v Kuklenách v Hradci Králové, musel obchod zanechat na starost své ženě a zapojit se do průmyslové výroby.⁵⁹ Jak je patrné, na místo mužů přicházely ženy, většinou bez předchozí odborné přípravy. Platy v této oblasti zůstávaly dosti nízké, čemuž odpovídala i převážná společenská a sociální pozice v této době již převážně žen prodavaček.⁶⁰

Zhruba v polovině roku 1950 přešla nekoordinovaná a improvizovaná likvidace živností v tzv. organizovanou a masovou, která trvala zhruba až do konce roku 1953. Tato fáze se již týká především řemeslných živností, protože obchodní živnosti se podařilo exterminovat již do roku 1950. Daná část likvidace je odlišná především proto, že vše již bylo plánováno důkladněji. Živnostníci byli diskriminováni především skrze legislativu.⁶¹ Takže celý tento proces přerostl v rostoucí živelný útěk živnostníků do národních podniků.⁶² Navíc nové živnosti již nebyly povolovány a ty staré byly pouze na tzv. „dožití“, a to pouze pokud byl extrémně špatný zdravotní stav přestárlého živnostníka doložen lékařskou zprávou.⁶³

⁵⁵ SOKA Hradec Králové, JNV Hradec Králové, inv. č. 361, kart. 75.

⁵⁶ Tamtéž, inv. č. 365, kar. 76.

⁵⁷ MAREK, Pavel. *České živnostnictvo 1945-1960*, s. 138.

⁵⁸ SOKA Hradec Králové, JNV Hradec Králové, inv. č. 365, kart. 76.

⁵⁹ Tamtéž.

⁶⁰ FRANC, Martin. *O ženách za pultem*, s. 414.

⁶¹ Nejvýraznějším opatřením byla berní reforma, která zavedla novou živnostenskou daň ve formě odstupňované částky za rok, přičemž se sazba progresivně zvyšovala v závislosti na počtu pracovních sil působících v živnosti či řemesle. Dále se jednalo také o daňový zákon, který zvýšil daňové zatížení živnostníků zhruba 50%.

⁶² KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1948-1953*, s. 113.

⁶³ SOKA Hradec Králové, MNV Hradec Králové, inv. č. 1204, kart. 152, Záležitosti týkající se živností 1952-1957.

Například holiči z Hradce Králové bylo povoleno, aby si svou živnost zanechal na dožití, protože ve zprávě od doktora doložil, že má oboustrannou kýlu, ale jednalo se skutečně spíše o ojedinělý stav.⁶⁴ Kromě přístupu se v plné míře změnila i rétorika, která živnostníky plně odsuzovala jako nežádoucí prvek společnosti, který se snaží zbohatnout na úkor druhých. Dochází tedy k diskriminaci živnostníků i z řad běžných jedinců.

Zde můžeme uvést ilustrativní případ dvou obyvatelek z Hradce Králové, které si nechaly v první polovině padesátých let ušít kabáty u soukromého krejčího v Třebechovicích pod Orebem. Jeden vyšel na 580,- Kčs a druhý na 620,- Kčs. Oba dva pláště vyzvedl manžel jedné ze zadávajících. Ovšem jak se nakonec ukázalo, oba dva pláště byly nevyhovující, a tak se je dámy rozhodly reklamovat. Došly za krejčím a požadovaly vrácení peněz. To živnostník odmítl, ale nabídl, že pláště přešije, ovšem to se zase nelíbilo zákaznicím a došlo tedy ke kompromisu. Ženy si měly nechat kabáty upravit v národním podniku Vkus a krejčí měl cenu zakázky uhradit.⁶⁵

Zákaznice si však nechaly celé pláště přešít, a tak nakonec cena téměř převyšovala cenu původní zakázky, což třebechovický zhotovitel odmítl zaplatit. Dámy tedy nakonec podaly stížnost na MNV, který celý případ přezkoumal. Krejčí však tlak ze strany úřadu nevydržel a raději odevzdal živnostenský list a nechal se začlenit do národního podniku Vkus.⁶⁶

Zde by bylo zajímavé pozastavit se nad motivy obou dam, které si objednaly kabáty. Jak je patrné, ženy mohly rovnou zvolit alternativu, při které by svou zakázku okamžitě zadaly do národního podniku Vkus, to ovšem ani jedna neudělala. Je tedy zřejmé, že obě ženy v tomto ohledu upřednostnily soukromého živnostníka, protože věřily, že právě kabát zhotovený u něho bude exkluzivnější, nebo se v jejich případě jednalo o zvyk, kdy si podobné zakázky nechávaly u soukromníků zhotovit i řadu let předtím.

Každopádně obě dámy nakonec usoudily, že krejčí se na jejich úkor snaží obohatit, jak bylo patrné z celé jejich stížnosti, kdy jim cena přišla nadsazená,⁶⁷ a tak se rozhodly ho morálně dle tehdejší rétoriky, kdy byli soukromí živnostníci nežádaným elementem, potrestat, a tak ho udali na MNV, což jako v řadě jiných případů mělo za následek dobrovolné ukončení živnosti. Jednalo se o běžný prvek, kdy živnostníci na situaci sami rezignovali a dobrovolně své podniky zavírali.⁶⁸

⁶⁴ Tamtéž.

⁶⁵ Tamtéž.

⁶⁶ Tamtéž.

⁶⁷ Tamtéž.

⁶⁸ MAREK, Pavel. *České živnostnictvo 1945-1960*, s. 171.

Můžeme si tedy všimnout, že období po roce 1948 do první čtvrtiny padesátých let bylo velice hektické a pro spotřební jednání mnohdy nevyhovující. Počet živnostníků klesal, zatímco národní podniky nebyly v plné míře schopné zvládnout poptávku.⁶⁹ Navíc již 27. října 1948 byl Národním shromážděním Československé republiky schválen zákon o prvním pětiletém plánu, který navázal na plán dvouletý. Tento plán již ve větší míře prosazoval těžký průmysl, což ještě více prohloubilo nedostatek základního spotřebního zboží.⁷⁰

Nesmíme také zapomínat, že v Československu neustále fungoval potravinový přidělový systém. Po únoru 1948 bylo zřejmé, že plně přetrvávající přidělový systém není dlouhodobě udržitelný. Existoval také černý trh, který nebylo možné kontrolovat. Z těchto důvodů přistoupila tehdejší vláda k postupnému zavedení volného trhu. Tím však vznikla situace, kdy současně existoval trh vázaný a trh, který se mohl alespoň částečně řídit dle pravidel tržní tvorby cen stanovených nabídkou a poptávkou na trhu.⁷¹ První zboží bylo dáno do volného prodeje 1. ledna 1949.⁷²

Celý přidělový systém fungoval poměrně složitě. Rozsah přidělu lístků se lišil především podle věku, vykonávané profese a podle toho, zda si příslušný člověk nemohl část potravin obstarat jako samozásobitel. Nejvíce upřednostňováni byli především těžce manuálně pracující. Některým společenským vrstvám nebyly lístky téměř přidělovány, a tak musely nakupovat na trhu volném za nadsazené ceny. Jelikož na volném trhu byly ceny dosti přemrštěné, velký zájem spotřebitelů vyvolávaly levnější druhy potravin a dalšího zboží, u kterých nebyly lístky požadovány. Jednalo se například o některé málo trvanlivé masné produkty.⁷³

Lístkové hospodářství u nás fungovalo až do roku 1953. Je důležité mít na paměti, že tento systém dost ovlivňoval konzumní jednání a možnosti spotřebitele, protože ne každý si mohl dovolit koupit to, o co měl skutečně zájem, navíc některý sortiment z volného trhu byl určen pouze pro majetnější obyvatele Československa, nebo pouze pro konkrétní skupinu zákazníků. Jak vzpomíná jedna z pamětnic, tak v Hradci Králové byly lístky vydávány v bývalé nové radnici na malém náměstí a součástí výdeje byly mnohdy i dlouho fronty, což celou situaci ještě více komplikovalo.⁷⁴

⁶⁹ SOkA Hradec Králové, JNV Hradec Králové, inv. č. 361, kart. 75.

⁷⁰ PRŮCHA, Václav (a kol.). *Hospodářské a sociální dějiny Československa*, s. 255.

⁷¹ Jednou z posledních oblastí kde byl zaveden volný trh, byla sekce stavebnin. Naopak v některých případech situace kolísala, například tomu bylo u chleba a mouky, které byly na volný trh dány 1. října 1949, ale v únoru 1952, byly opět zařazeny na trh vázaný.

⁷² PETRÁK, Aleš. *Přídělový systém v Československu*, s. 62.

⁷³ KNAPÍK, Jiří – FRANC, Martin (a kol.). *Průvodce kulturním děním a životním stylem*, s. 512.

⁷⁴ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 6.

1.4 Situace po roce 1953

Rok 1953 lze alespoň částečně považovat za klíčový z několika důvodů. Pokud začneme politickými dějinami, tak se jedná o počátek krize, která v sovětském bloku a ve všech jeho zemích propukla. Zahraniční velmocenské a vojenské plány Sovětského svazu a projekty rychlé industrializace přivedly společně se Stalinovou teorií třídního boje ekonomiku celého bloku na pokraj zhroutení a vytvořily takovou sociálně-politickou strukturu, že podkopala schopnost komunistické moci plnit účinně své poslání.⁷⁵

V březnu roku 1953 však umírá představitel Sovětského svazu Josif V. Stalin a krátce poté i představitel československé komunistické strany Klement Gottwald. Teprve po Stalinově smrti se sovětské vedení pokusilo o rozsáhlejší a hlubší zásah, a to v první etapě společenské krize reformami seshora i zdola. Dochází k posunu k tzv. novému kurzu, čímž máme na mysli komplex politických a hospodářských opatření, která zaváděla KSCM mezi léty 1953-1954 v souvislosti se změnami ve východním bloku. Tento kurz přinesl zásadní ústup od politiky tvrdé ruky. Československé vedení začalo o změnách vážně uvažovat až po návratu prezidenta republiky Antonína Zápotockého z Moskvy. Podstata nového programu spočívala v ukončení dosavadní preference těžkého průmyslu a militarizace ekonomiky a naopak v zahájení politiky zvyšování životní úrovně a zmírnění tempa kolektivizace zemědělství. Tato nová opatření použil jako první Georgij Malenkov⁷⁶ v Sovětském svazu.⁷⁷

V roce 1953 byl definitivně zrušen přidělový systém fungující na našem území téměř patnáct let.⁷⁸ Ve stejné době však dochází k tomu, co poprvé celoplošně zasáhne větší počet konzumentů. Jednalo se o peněžní reformu. Československo za celou dobu své existence prodělalo dvě měnové reformy a tři měnové odluky, všechny tyto procesy se nenávratně dotkly tehdejších účastníků, ovšem patrně žádná v takové míře jako peněžní reforma, která byla provedena v červnu 1953.⁷⁹

Jak pravděpodobně vyplynulo z předchozího textu, měnová reforma byla do jisté míry nezbytná. Československo bylo od roku 1948 dynamicky začleňováno do sovětského bloku, hospodářství muselo jít cestou rychlé restrukturalizace při protěžovaném těžkém průmyslu.

⁷⁵ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1953-1966: Společenská krize a kořeny reformy*. 1. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992, s. 4.

⁷⁶ Georgij Maxilimionovič Malenkov (8. ledna – 14. ledna 1988) byl sovětský komunistický politik, blízký spolupracovník Josefa Stalina a po Stalinově smrti v letech 1953-1955 předseda rady ministrů.

⁷⁷ KNAPÍK, Jiří – FRANC, Martin (a kol.). *Průvodce kulturním děním a životním stylem*, s. 605.

⁷⁸ PETRÁK, Aleš. *Přídělový systém v Československu*, s. 79.

⁷⁹ KNAPÍK, Jiří – FRANC, Martin (a kol.). *Průvodce kulturním děním a životním*, s. 669.

Zároveň byla nastoupena cesta prudké militarizace.⁸⁰ Další zatížení ekonomiky přineslo nucené přetrvávání styků se západním světem, ale i s tím východním, a to v rámci vzájemné hospodářské pomoci, což bylo pro Československo mnohdy spíše nevýhodné.⁸¹

Stabilitu měny kromě toho dále podkopával neustále sílící centralismus, politická a ideologická rozhodnutí, ztráty plynoucí z likvidace soukromého vlastnictví v průmyslu, ve službách i obchodě a tak dále. Souběžně byla řešena i nutnost odstranit vázaný trh. Teprve až v polovině roku 1952 se jako schůdným řešením problémů začala zdát peněžní reforma,⁸² ta měla dát ochrnuté ekonomice oživující injekci a vyřešit tak několik problémů najednou, tedy podnitit zájem zaměstnanců o výrobu, zastavit inflaci, rázně zredukovat oběživo, které dvakrát přesahovalo reálnou potřebu, a přivést příjmy a úspory obyvatel do souladu s trhem, který obsahoval pouze omezenou nabídku spotřebního zboží. Smrtí Klementa Gottwalda 13. března 1953 se provedení reformy nepatrně oddálilo.⁸³ Na celé reformě se samozřejmě nedílně účastnili i sovětsí poradci.⁸⁴

Původní koncepce počítala se ztrátami u obyvatelstva na tzv. třídním principu. Například bývalí podnikatelé, vysocí úředníci, ale i do té doby osoby hospodářsky činné, měli ztratit kolem 20% svých peněžních majetků. Následně však byla přijata varianta radikální peněžní reformy, jejímiž principy byla výměna peněžní hotovosti k 1. červnu 1953 do výše 300,- Kč na osobu v poměru 1:5, zbytek byl měněn 1:50. Vklady byly měněny podle své výše 1:5 až 1:50,⁸⁵ přičemž k méně výhodnému kurzu 1:50 bylo vyměněno zhruba 97% úspor.⁸⁶ Speciální kurz 1:3 platil pro některé funkcionáře státu a jeho represivního aparátu, nebyl však oficiálně zveřejněn. Mzdy a platy byly přepočteny v poměru 1:5. Všechny ceny při odstranění vázaného trhu měly být dle oficiálního vyhlášení přepočteny v poměru 1:5, fakticky však došlo k vysokému zvýšení cen, kdy lze konstatovat, že ceny byly vyšší než na někdejší volném trhu.⁸⁷

Tato situace byla tedy pro běžného zákazníka značně frustrující, jak můžeme doložit na příběhu jedné pamětnice, jejíž rodina se právě v té době stěhovala do nově přiděleného bytu. Čekali na to, až do obchodu s nábytkem přijde vybavení pro jejich novou domácnost.

⁸⁰ PRŮCHA, Václav (a kol.). *Hospodářské a sociální dějiny Československa*, s. 282.

⁸¹ SOBĚHART, Radek (a kol.). *Hospodářské dějiny Československa 1918-1992*. 1. vydání. Praha: Setoutbooks, 2013, s. 141.

⁸² KNAPÍK, Jiří – FRANC (a kol.). Martin. *Průvodce kulturním děním a životním stylem*, s. 669.

⁸³ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1953-1966*, s. 4.

⁸⁴ PETRÁŠ, Jiří – SVOBODA, Libor (eds.). *Osm let po válce: Rok 1953 v Československu*. 1. vydání. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2014, 332.

⁸⁵ KNAPÍK, Jiří – FRANC, Martin (a kol.). *Průvodce kulturním děním a životním*, s. 669.

⁸⁶ PRŮŠA, Jiří. *Abeceda reálného socialismu*. 1. vydání. Praha: Avia Consultants, 2011, s. 231.

⁸⁷ KNAPÍK, Jiří – FRANC, Martin (a kol.). *Průvodce kulturním děním a životním*, s. 669.

Ovšem mezitím došlo k peněžní reformě, takže nakonec veškeré úspory, které by původně stačily na vybavení nábytkem všech místností v dvoupokojovém bytě, stačily pouze na zakoupení stolního rádia.⁸⁸

Obyvatelstvo Československa reagovalo na peněžní reformu negativně. Došlo dokonce k vypuknutí několika stávek, v některých městech proběhly i demonstrace,⁸⁹ k neznámější vlně odporu došlo v Plzni. Následovalo uplatnění rozsáhlé soudní i mimosoudní perzekuce. Všechny živelné formy odporu v Československu ve dnech 1. – 6. června 1953 představovaly první masově deklarovanou formu nesouhlasu obyvatelstva s komunistickým režimem.⁹⁰ Paradoxně ne díky politickým dějinám, ale v kontextu s přímým zásahem do konzumního života.

Měnovou reformu lze chápat jako jednu ze zlomových událostí v období druhé poloviny dvacátého století na území Československa. Spotřební trh se po této události stává poprvé od roku 1939 plně volným. Výrobky, které byly do této doby dostupné pouze na lístky nebo na volném trhu pro privilegované vrstvy, jsou nyní k dispozici širší vrstvě obyvatel.

Následující rok dochází ke zpomalení procesu socializace živností. Vedení si v té době uvědomuje, že národní podniky, družstevní a státní prodejny nedokážou zabezpečit uspokojení zákaznické poptávky, a tak opět dochází ke zmírnění terminologie mířené proti živnostníkům, a dokonce jsou opět povolovány nové živnosti. Situace v nesoukromých prodejnách musela být skutečně chaotická, jak je patrné z jednoho z článků z východočeského periodika Pochodeň. Zde byl koncem roku 1953 zveřejněn článek nespokojené zákaznice, která navštívila prodejnu obuvi na Gottwaldově náměstí.⁹¹

V prodejně s ní bylo údajně zacházeno neuctivě. Zákaznice přijela do krajského města z Chlumce nad Cidlinou, aby si zakoupila novou obuv. Ovšem prodavačky byly nepříjemné, nedokázaly projevit komunikační dovednosti, navíc neměly ani jeden typ vybrané obuvi v požadované velikosti. Ovšem pouze pro tuto zákaznici. Když se do krámu dostavila jiná žena, tak obuv ve správné velikosti stejného druhu v tom momentě byla. Když se snažila chlumecká zákaznice docílit vysvětlení, byla pouze s arogancí odbyta.⁹²

Jak je tedy patrné z příspěvku, obsluha v té době nebyla příliš profesionální. Po roce 1948 odcházejí z obchodů mužští pracovníci, kterých bylo původně větší procento, museli se

⁸⁸ ŠIKL, Miloslav. *Strategie konzumního jednání v druhé polovině dvacátého století v Hradci Králové*. Pardubice, 2015, s. 57. Bakalářská práce. Univerzita Pardubice. Fakulta filozofická.

⁸⁹ JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav. *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50 : 1*. 1. vydání. Praha: Svítání, 1992, s. 145.

⁹⁰ KNAPÍK, Jiří – FRANC, Martin (a kol.). *Průvodce kulturním děním a životním stylem*, s. 670.

⁹¹ Dnes se jedná o Ulrichovo náměstí.

⁹² *Naši čtenáři kritizují: Za lepší službu pracujícím*. Pochodeň. 18. 9. 1953. Roč. 39, č. 71, s. 5.

podílet na těžkém průmyslu. V obchodech se tedy poté vyskytují spíše ženy, které byly často bez praxe či potřebného vyučení, což se negativně promítalo na poskytovaných službách zákazníkům.

Lze zaregistrovat, že zákaznice musela absolvovat cestu zhruba dvaceti pěti kilometrů, aby si vůbec mohla obstarat novou obuv. Sice nevíme, zda byla v Chlumci naprostá absence nabídky bot, nebo jen úzký výběr, ale přece u ševce by bylo možné zadat zakázku dle vlastní představy. Můžeme si také povšimnout, že poptávka v obchodech nemusela být vždy nutně pokryta, a možná právě proto se vedení rozhodlo udělat zásadní krok, v jehož důsledku byla socializace živností pozastavena.

Představitelé stranických a státních orgánů apelovali především na zachování opravárenského sektoru a služeb. Prioritní byly záležitosti týkající se příprav druhé pětiletky a potřeb těžkého průmyslu. Jak se ukázalo, pozastavovat a ničit živnostenské útvary se vedení dařilo dobře, horší to bylo se zakládáním útvarů nových, tedy kvalitních komunálních podniků a družstev, jež měly převzít a rozvinout náplň malovýroby. V dosti krátkém intervalu předtím došlo ke zničení struktur malého a drobného podnikání. Z úst vrcholného představitele strany najednou vidíme přiznání, že likvidace byla unáhlená a že je proto třeba udělat nápravu.⁹³ V letech 1953 až 1956 registrujeme větší benevolenci při vyřizování žádostí o udělení živnostenských oprávnění. Zajímavé je, že na Královéhradecku se v tomto období také často vyřizují kladně žádosti o navrácení původních, již dříve odevzdaných živnostenských listů.⁹⁴

Dalším specifikem bylo, že státní orgány po roce 1953 živnostníkům bránily ve změně profese, a dokonce je nutily zůstat u původního živnostenského zaměstnání v socialistickém sektoru. Největší tlak byl vyvíjen na začleňování drobných venkovských řemeslníků do JZD. Zatímco v jiných sovětských satelitech⁹⁵ se trend oživení činnosti živností osvědčil a zůstal funkční až do pádu železné opony koncem osmdesátých let, v Československu se jednalo pouze o trend dočasný. V roce 1956 byly nastoupené trendy vyhodnoceny jako škodlivé a nežádoucí. V témže roce byla přijata opatření, která měla tolerantní politiku v malovýrobní sféře zastavit a vrátit ji k předchozímu kurzu tvrdého potlačování živností a řemesel.⁹⁶

⁹³ MAREK, Pavel. *České živnostnictvo 1945-1960*, s. 183.

⁹⁴ SOKA Hradec Králové, MNV Hradec Králové, inv. č. 1204, kart. 152, Záležitosti týkající se činnosti živností, přechod do socialistického sektoru 1952-1957.

⁹⁵ Jednalo se například o Rumunsko, Polsko nebo Maďarsko, kde došlo ve středním a malém podnikání k obnově, fungující až do konce socialismu.

⁹⁶ MAREK, Pavel. *České živnostnictvo 1945-1960*, s. 184.

1.5 Vliv destalinizace na konzumní strategie

Po smrti Stalina, nastoupil do čela sovětské moci Nikita Chruščov, ten se snažil čelit již vzniklé krizi ve východním bloku. Místo zaniklé Komiformy,⁹⁷ odvolaných sovětských poradců a přímých příkazů Moskvy, se začaly konat dvou i vícestranné porady a konzultace, ačkoliv se závislost zemí východního bloku na Sovětském svazu v zásadě příliš nezměnila.

Známé a průlomové se stalo vystoupení Chruščova z 25. února 1956 na XX. sjezdu KSSS, kde pronesl řeč o kultu osobnosti, v níž poodhalil a odsoudil diktátorské praktiky svého předchůdce Josipha V. Stalina. Sjezd se stal také momentem, kdy přestal být stalinismus oficiální politikou KSSS a potažmo celého východního bloku. Poté se dostavila kritika minulého období v zemích východního bloku včetně Československa.⁹⁸

V některých zemích se však v důsledku destalinizace projevil protest vůči režimu, na který SSSR reagoval ofenzivně. Jednalo se o potlačení polského dělnického povstání v Poznani, nebo Maďarského povstání, které se vyznačuje svým drastickým charakterem.⁹⁹ Do Československa se však podobná atmosféra nepřenesla a KSČ v té době demokratický maďarský proud zavrhl jako narušující prvek fungující socialistické společnosti.¹⁰⁰

V maďarském prostředí se mělo v budoucnu předejít něčemu podobnému, a tak zde začal být následně po roce 1962 za vlády Jánose Kádára¹⁰¹ prosazován tzv. gulášový socialismus.¹⁰² Jednalo se v podstatě o umrtvení politických diskuzí na úkor uspokojování konzumní poptávky mezi běžnými občany, jejichž pozornost byla díky spotřebnímu zboží odváděna jiným směrem.

V druhé polovině padesátých let se vlivem destalinizace setkáváme s častým přebíráním trendů ze západní polokoule, kdy dobové heslo znělo „dohnat a předehnat“, to do značné míry znamenalo akceptovat určité spotřební jednání z kapitalistických států a dokázat, že socialistická společnost zvládne lépe uspokojovat požadavky spotřebitelů. Měnila se forma prodeje, dostávaly se k nám módní i hudební směry, které byly do té doby nepřípustné.

⁹⁷ Kominforma též označováno jako Informbyro, oficiálně informační byro komunistických a dělnických stran, byla Moskvou řízená mezinárodní organizace komunistických stran. Založena byla koncem září roku 1947, měla navazovat na činnost během války zrušené Kominterny. Kominforma byla oficiálně rozpuštěna 17. dubna roku 1956.

⁹⁸ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1953-1966*, s. 50.

⁹⁹ Tamtéž, s. 57.

¹⁰⁰ BLAIVE, Muriel. *Promarněná příležitost: Československo a rok 1956*. Praha: Prostor, 2001, s. 102.

¹⁰¹ János Kádár (26. května 1912 – 6. července 1989) byl maďarský komunistický politik, generální tajemník Maďarské socialistické dělnické strany a premiér Maďarské lidové republiky v letech 1956-1958 a 1961-1965. Jako vůdce Maďarské socialistické dělnické strany byl faktickým vůdcem Maďarska v letech 1956 až 1988.

¹⁰² KONTLER, László. *Dějiny Maďarska*. 2. vydání. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2008, s. 613.

Po roce 1956 lze vyzorovat první prokazatelné příznaky socialistické konzumní společnosti. Za hlavní rysy změněného vztahu ke spotřebě můžeme považovat především rostoucí snahu po uspokojování luxusních požadavků a obecně jistou rehabilitaci veřejně přístupného luxusu.¹⁰³ V druhé polovině padesátých let začínají fungovat prodejny, kde bylo možno zakoupit i západní „luxusní výrobky“.

S rozvojem spotřebitelské sítě v socialistickém Československu souvisí taktéž fenomén volného času. Je totiž jasné, že aby konzumenti mohli ve větší míře uspokojovat své spotřebitelské zájmy, bylo potřeba, aby k tomu vůbec měli časový prostor. Toho po druhé světové válce nebylo mnoho, protože prioritním úkolem bylo obnovit stav hospodářství na předválečnou úroveň, a tedy i pracovní nasazení bylo náročnější.¹⁰⁴ Dovolená po válce činila pouhých čtrnáct dnů, zaměstnanci standardně pracovali šest dní v týdnu a směna trvala někdy i déle než dnes obvyklých osm hodin. Je tedy patrné, že času k uspokojování konzumního života opravdu nebylo tolik. V roce 1956 byla snížena týdenní pracovní doba ze čtyřiceti osmi na čtyřicet šest hodin.¹⁰⁵

Ve vyspělých evropských zemích se již po druhé světové válce vyskytovalo pro dvacáté století označení „století volného času“. V českých podmínkách se o otázkách volného času začalo více hovořit až po roce 1956, tedy až v období postupné transformace pouťorového těžkopádného centralistického řízení společnosti a opětovného navazování kontaktů s vyspělými západními zeměmi.¹⁰⁶

S volným časem úzce souvisela problematika vztahu ke konzumerismu, a to v pojetí volného času především jako stimulantu pro hmotný konzum. V zemích sovětského bloku včetně Československa s ohledem na celkovou hospodářskou situaci nepředstavoval konzumerismus příliš aktuální problém. Není tedy překvapením, že reformně naladěni čeští sociologové kritizovali radikální západní kritiky konzumního vyžití ve volném čase.¹⁰⁷ Naopak shledávali na masovém konzumu i mnohé pozitivní stránky. Například se domnívali, že zákazník nakupuje výrobky, které posléze slouží k jeho seberealizaci.¹⁰⁸

Režim se tedy v druhé polovině padesátých let přiklání k vizím, podle kterých je konzumerismus nedílnou součástí každé společnosti a co víc, začíná být také podporován.

¹⁰³ KNAPÍK, Jiří – FRANC, Martin (a kol.). *Průvodce kulturním děním a životním stylem*, s. 32.

¹⁰⁴ FRANC, Martin – KNAPÍK, Jiří. *Volný čas v Českých zemích 1957-1967*. 1. vydání. Praha: Academia, 2013, s. 18.

¹⁰⁵ ČORNEJOVÁ, Alžběta. *Dovolená s poukazem: Odborová rekreace v Československu 1948-1968*. 1. vydání. Praha: Academia, 2014, s. 34.

¹⁰⁶ FRANC, Martin – KNAPÍK, Jiří. *Volný čas*, s. 18.

¹⁰⁷ Západními kritiky konzumerismu jako aktivity volného času byli především David Reisman, nebo Erich Fromm.

¹⁰⁸ FRANC, Martin – KNAPÍK, Jiří. *Volný čas*, s. 65-66.

Několik let předtím bylo přitom přehnané spotřební jednání spjato především s buržoazní vrstvou obyvatelstva, která byla všeobecně negativně přijímána.¹⁰⁹

V této době se konzumenti museli již v plné míře spolehnout na státní, družstevní či národní podniky, protože právě po roce 1956 začíná opět masová kampaň mířená vůči živnostníkům. V polovině roku 1957 byl vydán zákaz povolování nových živností a prodlužování platnosti živnostenských listů na dobu určitou. Zároveň došlo i ke zrušení tzv. zemědělských trhů, zřízených v roce 1953, na nichž mohli domácí výrobci své zboží prodávat,¹¹⁰ koncem roku 1957 byla zrušena i domácí výroba. V podstatě lze konstatovat, že nová živnost mohla vzniknout pouze ve sféře služeb a na vesnici pro pokrytí potřeb venkovského obyvatelstva a zemědělství, a to pouze v případě, že potřebu nemohl uspokojit socialistický sektor.¹¹¹ Rozsah těchto živností byl však prostřednictvím různých opatření a tlakem státních orgánů zredukován na minimum. Šlo v podstatě o nepodstatné výjimky a ojedinělé případy.¹¹² Můžeme tedy konstatovat, že do konce padesátých let byl živnostnický element zničen.

Počátkem ledna roku 1960 zasedal ústřední výbor, který úspěšně hodnotil výsledky druhé pětiletky. Další pětiletý plán se měl již obejít bez prvku živnostníků. Navíc rok 1960 měl být dle stranických špiček přelomový. Symbolem nové dekády se měla stát ústava s přívlastkem „socialistická“ deklarující vítězství socialistických výrobních vztahů bez soukromého podnikání.¹¹³

1.6 Krize počátku 60. let a její vliv na spotřebitele

Počátek šedesátých let lze označit za problémový. Krize v mezinárodní politice zásadně zhoršila hospodářskou a zásobovací situaci v Československu. Velký dopad měla například berlínská krize, kdy se režim obával kromě jiného dlouhodobého hospodářského embarga ze strany západních států a zároveň se snažil hospodářsky pomoci Německé demokratické republice, což mělo za následek přesměrování části sovětských dodávek, původně určených pro Československo, na podporu stability východoněmeckého režimu.¹¹⁴ Jak si vzpomínají pamětníci, NDR na tom byla po stránce zásobování lépe až do pádu

¹⁰⁹ HUSA, Václav – KROPILÁ, Miroslav. *Československé dějiny*. 7. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1967, s. 307.

¹¹⁰ MAREK, Pavel. *České živnostnictvo 1945-1960*, s. 185.

¹¹¹ Jednalo se například o různé kováře, bednáře, holiče, obuvníky, nebo krejčí.

¹¹² MAREK, Pavel. *České živnostnictvo 1945-1960*, s. 189.

¹¹³ PETRÁŠ, Jiří – SVOBODA, Libor (eds.). *Československo v letech 1954-1962*. 1. vydání. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2015, s. 241.

¹¹⁴ KNAPÍK, Jiří – FRANC, Martin (a kol.). *Průvodce kulturním děním a životním*, s. 35.

socialistického režimu.¹¹⁵ Počátkem 60. let dochází také k velkému poklesu obchodu s Čínou. Tvůrci hospodářské politiky odpověděli na krizi několika kroky. Tím nejzásadnějším bylo ustoupení od pětiletého plánu, protože se fakticky zhroutil.¹¹⁶

Situace byla nakonec až tak bizarní, že představitelé režimu zvažovali znovuzavedení přidělového systému. Mezi obyvatelstvem navíc panovala obava z války, což vedlo k nákupním horečkám, při kterých se obyvatelstvo snažilo vytvořit si zásoby především trvanlivých potravin. Z obchodů však byly skupovány i prostředky, které měly sloužit jako ochranné proti případnému jadernému útoku. Jednalo se například o sůl, ocet, nebo čokoládu.¹¹⁷

Zjevné důsledky hospodářské krize se podařilo během tří let eliminovat, ale nebyly odstraněny skutečné příčiny krize. Tehdy už stále více odborníků spatřovalo východisko v přestavbě struktury a ve změně řízení ekonomiky. Oba principy se podařilo prosadit jako součást oficiální politiky, ale i po zbytek šedesátých let byla československá ekonomika spíše ve stadiu stagnace.¹¹⁸

Vážnou hospodářskou situaci se vláda snažila řešit uvolněním cizineckého ruchu se západním světem. Výsledkem mělo být získání volně směnitelné měny. Pro daný výsledek byla především provedena řada opatření na přilákání turistů ze západu. Tento krok s sebou přinesl zásadní změny v oblasti infrastruktury a větší otevřenost vůči některým trendům v životním stylu přicházejícím ze západu, které se dříve jevily jako ideologicky neakceptovatelné.¹¹⁹

Československo v té době také navazuje styky se zeměmi v Africe a v Asii. Obyvatelé těchto zemí sem v té době jezdili studovat, naopak naši obyvatelé nacházeli pracovní uplatnění v tamním exotickém prostředí. Díky těmto stykům se na našich pultech začalo objevovat rovněž tropické zboží, ovšem v menší míře, než se původně očekávalo.¹²⁰

Exkurs do soukromého podnikání

Nyní by bylo zajímavé zaměřit se na skutečnost vymýcení elementu soukromého podnikání prostřednictvím exkurzu do šedesátých let, kdy měl být faktor soukromého

¹¹⁵ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 9.

¹¹⁶ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1953-1966*, s. 104.

¹¹⁷ KNAPÍK, Jiří – FRANC, Martin (a kol.). *Průvodce kulturním děním a životním stylem*, s. 35.

¹¹⁸ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1953-1966*, s. 106.

¹¹⁹ KNAPÍK, Jiří – FRANC, Martin (a kol.). *Průvodce kulturním děním a životním stylem*, s. 36.

¹²⁰ Tamtéž, s. 37.

podnikání téměř zničen. Použijeme archivní pramen z fondu tržní agendy, který zaznamenává záležitosti související s nelegálním soukromým podnikáním.

V červnu roku 1960 byla v Hradci Králové na týdenních trzích provedena kontrola u devíti prodávajících. Všichni prodávali různé druhy zeleniny a ovoce, žádný z nich nevlastnil povolení k prodeji a jak se ukázalo, všichni měli cenu prodáváného zboží oproti té maloobchodní nadsazenou. Někteří pokutovaní prodejci zeleniny se hájili ekonomickou nouzí, jako alternativa jim byla tehdy vždy nabízena možnost odprodávat vypěstovanou zeleninu a ovoce do národního podniku Zelenina.¹²¹ Opravdu velké procento přistižených jedinců se odvolává na nízké důchody, z kterých není možno zakoupit základní potraviny a zajistit si životní minimum. Vzhledem k tomu, že většina případů pochází z první čtvrtiny šedesátých let, je možné sledovat tehdejší stagnující ekonomickou situaci.

Často se v zápisech setkáváme s faktorem udávaní. Pro příklad uvedu situaci Františka Piroutka, jehož důchod byl v té době 470,- Kčs a důchod jeho manželky 400,- Kčs. Byl přistižen, jak se na trzích pokoušel prodat mrkev. On sám však apeloval na pouhý omyl, dle kterého měl domluveno se známou, že si pro mrkev přijde, ona však nepřišla, a tak se rozhodl mrkev prodat touto cestou. Muž dále uvedl, kdy a co odkupoval od prodejců bez povolení. S tímto prvkem se setkáváme ve většině případů. Prodejci ve snaze zachránit si vlastní kůži a zbavit se pokuty, nahlašovali další jedince. Mnohdy udali i osoby, které byly jejich blízkými přáteli.¹²²

Pokud dané příspěvky analyzujeme, dojdeme k závěru, že i po roce 1960, kdy měla být dokončena socializace soukromého sektoru, je možné se setkat s tzv. šmelinařením. Je poměrně složité tento prvek podchytit, protože ve většině případů nemuseli být prodejci přistiženi, ale i přesto se mezi léty 1960-1961 setkáváme v pramenech s tímto fenoménem hojně. Ve většině případů se jedná o důchodce, kteří si touto cestou snažili údajně přivydělat na obživu, protože začátek šedesátých let se nesl v duchu ekonomické krize.

1.7 Rozkvět konzumní společnosti

Koncem roku 1962 se konal dvanáctý sjezd Komunistické strany Československa. Hlavním tématem tohoto setkání byla především národohospodářská otázka. Stranický tým prezidenta Antonína Novotného zareagoval nad stále se zvětšující ekonomickou propastí a

¹²¹ SOkA Hradec Králové, Městský národní výbor města Hradec Králové, inv. č. 1222, kar. 1584, Tržní agenda 1956-1961.

¹²² Tamtéž.

přijal prohlášení směřující k částečnému odklonu od těžkého průmyslu směrem k ostatním průmyslovým odvětvím. Zároveň na tomto sjezdu došlo k upravení dosavadní ideologie. Ideologická výchovná politika měla i nadále probíhat masově, ale měla být více pružná a rozmanitá.¹²³

Kromě toho docházelo ve větší míře ke kontaktům se západním světem, což mělo být strategickým krokem, který měl vést k získání valut. Jak se ale ukázalo, pro stabilizaci československé ekonomiky bylo potřeba víc, jasně se projevila potřeba nových ekonomických reforem.¹²⁴ Jejich vypracováním se zabýval hlavně tým kolem Oty Šika.¹²⁵ Reforma měla přispět především k přeměně podniků na částečně tržní objekty. Zároveň měla být změněna taktika určování cen, kdy se ceny měly řídit především skutečnou nabídkou a poptávkou. Vytváření reforem se táhlo příliš dlouho a mezitím byl v Sovětském svazu vystřídán reformám nakloněný Nikita Chruščov konzervativnějším Leonidem Brežněvem. Ovšem několik zásadních reformních dokumentů týkajících se ekonomické oblasti bylo včas přijato.

Postupně docházelo k uvolňování spotřebních možností. Do Československa se dostávají módní i kulturní trendy ze západního světa. Módním vzorem mladých žen se stala Twiggy¹²⁶ a nebo Brigitte Bardot.¹²⁷ Populární se u nás staly do té doby neznámé džínové kalhoty.¹²⁸ I hudební průmysl je oživen západní kulturou, a proto se zde v této době úspěšně nakupují magnetofonové kazety, pásky i gramodesky západních hudebních idolů.¹²⁹

Hojně se rovněž vyskytovala turistika mimo sovětský blok, především do Rakouska. Stále se zintenzivňovaly hospodářské kontakty se západním světem. Do Československa pronikaly západní módní značky. Například se zde pořádaly módní přehlídky společnosti Christian Dior a vznikly zde i prodejny cizích oděvních značek,¹³⁰ kde se dalo sehnat západní zboží za běžnou tuzemskou měnu.¹³¹

Za zmínku jistě stojí i československá kinematografie té doby. Ta patřila dle všeobecně přejímaného konsensu k té nejlepší filmové tvorbě, jaká za socialismu vznikla.¹³²

¹²³ KNAPÍK, Jiří – FRANC, Martin. (a kol.) *Průvodce kulturním děním a životním*, s. 36.

¹²⁴ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1953-1966*, s. 104.

¹²⁵ Ota Šik (11. září 1919 – 22. srpna 2004) byl český ekonom a politik pražského jara a člen ÚV KSČ.

¹²⁶ Lesley Lawson (19. září 1949) rozená Hornby, ale všeobecně známá pod přezdívkou Twiggy, je britská modelka, herečka a zpěvačka. V polovině šedesátých let patřila k prominentním britským modelkám, které ovlivňovaly Evropu.

¹²⁷ Brigitt Bardot (28. září 1934) je francouzská filmová herečka, zpěvačka, v mládí modelka a v současnosti bojovnice za zvířecí práva.

¹²⁸ ŠKAPÍKOVÁ, Jitka – HOUSER, Jiří. *Vzpomínáte? Takoví jsme byli: 70. léta*. 1. vydání. Praha: XYZ, 2009, s. 168.

¹²⁹ PRŮŠA, Jiří. *Abeceda reálného socialismu*, s. 438.

¹³⁰ Jednalo se například o prodejnu Frionor.

¹³¹ KNAPÍK, Jiří – FRANC, Martin. (a kol.) *Průvodce kulturním děním a životním*, s. 38.

¹³² Tamtéž, s. 37.

Nelze popřít úspěch, kdy si v roce 1966 cenu akademie za nejlepší zahraniční film odnesl Československý snímek *Obchod na korze* a o dva roky později v roce 1968 snímek *Ostře sledované vlaky*.¹³³

1.8 Pražské jaro a okupace Československa

Za období vrcholných změn lze považovat první polovinu roku 1968, která je často označována jako pražské jaro. Jak již bylo nastíněno, nemůžeme tento proces chápat pouze jako určitý výsek kalendářního roku. K určitým ústupkům a inovacím začalo docházet již od konce roku 1962, respektive během roku 1963. Dalo by se tedy konstatovat, že pražské jaro je pouze jakýmsi vyvrcholením událostí, jejichž průběh započal již o několik let dříve.

Za pomyslný počátek akcí, které vedly k pražskému jaru, lze považovat poslední čtvrtletí roku 1967. V té době došlo k rozkladu uvnitř samotné komunistické strany. Stále častěji dochází ke konfliktům mezi Antonínem Novotným a Alexandrem Dubčekem. Postupně začalo být vedení v čele s Novotným čím dál více kritizováno.¹³⁴

V lednovém plénu ÚV KSČ byl Alexandr Dubček zvolen místo Antonína Novotného novým prvním tajemníkem ÚV KSČ a přijetím usnesení o vypracování Akčního programu bylo fakticky odstartováno samotné pražské jaro. Nakonec byl zvolen i nový prezident republiky, kterým se stal Ludvík Svoboda. Odchod Novotného z nejvyšších mocenských funkcí byl významným úspěchem i vítězstvím pro reformní hnutí.¹³⁵

Sdělovací prostředky zrušily dosavadní systém cenzury a předsednictvo to usnesením z 6. března potvrdilo. V březnu a dubnu již početné vrstvy společnosti vstupovaly na politickou scénu. Reformní hnutí dostávalo širokou sociální základnu a začínalo přerůstat v široké celonárodní či celospolečenské hnutí. V oficiálním politickém slovníku byly v té době hojně používány slova jako obroda, obrodné hnutí, demokratizace režimu nebo socialismus s lidskou tváří. Tyto termíny měly tvořit základ nové ideologie.¹³⁶

I pro konzumní dění byla tato doba reformní. V novém směru změn bylo oprášeno podnikatelské myšlení v oblasti maloobchodu a služeb pro obyvatelstvo.¹³⁷ Ještě více se tak

¹³³ Ocenění Academy Award, (online), [cit. 26. 9. 2017]. URL:<<http://csfd.cz/oceneni/1-academy-awards/?years=1958-1967>>

¹³⁴ BENČÍK, Antonín. *Rekviem za pražské jaro: Důvěrná informace o přípravě a provedení srpnové intervence varšavské pětky v Československu 1968*. 1. vydání. Třebíč: Tempo, 1998, s. 19.

¹³⁵ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969*. 1. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1993, s. 13.

¹³⁶ Tamtéž.

¹³⁷ KNAPÍK, Jiří – FRANC, Martin (a kol.). *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948-1967*. 1. vydání. Praha: Academia, 2012, s. 38.

prohlubují možnosti tehdejších konzumentů, kteří mohou kromě západního zboží zakoupit i individualistické a originální zboží, které nebylo vyráběno strojově, a tudíž bylo specifické a neměl ho každý.

Proces demokratizace celého komunistického režimu byl násilně potlačen, stalo se tak v noci z 20. na 21. srpna, kdy hranici Československa překročila vojska Varšavské smlouvy. O tom, jak byla celá situace zdrcující, se asi nemusíme ani zmiňovat. O život v důsledku okupace přišlo 72 lidí, těžce zraněno bylo 266 občanů a lehce zraněno dalších 436 osob. Způsobena byla rovněž řada finančních škod.¹³⁸

Samotná intervence měla ovšem vliv i na konzumní strategii. Stejně jako v minulosti, ze strachu, že se blíží válka, docházelo k tvoření dlouhých front. Samotná média v té době zákazníky prosila, aby zbytečně nevytvářeli paniku a netvořili dlouhé fronty, dále média ujišťovala zákazníky, že je všeho dost, a proto se nemusí obávat a skupovat velké zásoby potravin.¹³⁹

Podobnou situaci zaznamenáváme i v příběhu jedné pamětnice, která vypověděla, že po vyslechnutí upozornění v rozhlase o okupaci Československa vznikla u nich doma obava, že se blíží další světový konflikt. Vyrazila tedy s celou rodinou do pekařství, kde stáli frontu na chleba. Nebyli však jediní a ve frontě bylo velké procento dalších obyvatel města. Chleba byl tehdy vydáván v omezeném množství, s čímž matka pamětnice počítala, a proto šli do obchodu všichni členové rodiny, aby měl každý nárok na příděl. Stejný nápad měli asi všichni obyvatelé Hradce Králové, protože dle popisu byla fronta skutečně dlouhá, ale prý posloužila jako prostředek veřejných diskuzí, které alespoň částečně odbouraly stres a obavy z války.¹⁴⁰

1.9 Nástup normalizace

Pražské jaro skončilo v srpnu 1968 okupací Československa vojsky varšavské smlouvy. Od tohoto momentu lze vyzorovat jednotlivé prvky, které měly vést k normalizaci. Již 31. srpna schválil ÚV KSČ text Moskevského protokolu, který vznikl na jednání československých politických zástupců s vedením Sovětského svazu v Moskvě ve dnech 23.

¹³⁸ FAJMON, Hynek (ed.). *Sovětská okupace Československa a její oběti*. 1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005, s. 35.

¹³⁹ *Prodavači, vraťte se na pracoviště*. Pochodeň. 22. 8. 1968. Roč. 57, č. 203, s. 4.

¹⁴⁰ ŠIKL, Miloslav. *Strategie konzumního jednání*, s. 59.

až 26. srpna. Přijetím tohoto dokumentu Československo kapitulovalo na své reformní snahy a zavázalo se plnit požadavky sovětů.¹⁴¹

Následovaly rozsáhlé čistky, tzv. prověrky, při kterých byli všichni jedinci, kteří se při pražském jaru zpronevěřili režimu a podporovali demokratizaci státu, sesazeni ze svých dosavadních funkcí.¹⁴² Podobná situace panovala i v politickém životě, kdy tváře a představitelé pražského jara museli rezignovat. Dne 13. září schválilo narychlo Národní shromáždění tři zákony, mimo jiné byla opět zavedena cenzura. Na další schůzi sovětských a československých politiků v Moskvě ve dnech 3. až 4. října 1968 získal Brežněv souhlas s podpisem smlouvy o dočasném pobytu sovětských vojsk na území Československa. Vývojovým předělem se stalo listopadové zasedání ÚV KSČ, kde byla schválena rezoluce, která zčásti nahrazovala Akční program. Po tomto aktu začali reformní komunisté definitivně ztrácet své dominantní postavení.¹⁴³

Další fází normalizace byla výměna Alexandra Dubčeka ve funkci tajemníka, kdy na jeho místo přichází Gustav Husák na jaře roku 1969. Čistky v komunistické straně probíhaly ovšem dále a mezi členy KSČ měla zůstat jen tzv. „čistá jádra“.¹⁴⁴ Pojem normalizace byl poprvé použit již v moskevském protokolu. Často označuje období mezi léty 1968-1971, kdy dochází k znovuoobnovování vlády komunistické strany, ovšem ještě častěji, jako i v našem případě, jde o období dvaceti let mezi lety 1969-1989, které představuje samostatnou etapu ve vývoji komunistického systému.¹⁴⁵

Období normalizace pro nás bude z hlediska konzumního vývoje neklíčovější, především proto, že se jedná o dvacetiletí, které bylo pro spotřební život nejotevřenější. Právě v dobách normalizace vzniká největší počet obchodních domů a specializovaných prodejen, kterými se budeme zabývat v samostatných kapitolách. Také největší procento vzorku narátorů si nejlépe vybavuje situaci, která v obchodech panovala právě v tomto období, a rovněž i v normalizační kinematografii se více než kdy jindy setkáváme s odkazy na konzumní život, ovšem nebudeme předbíhat, nejdříve se zaměříme na normalizaci jako na dějinnou epochu historického vývoje.

¹⁴¹ SKALECKÁ, Veronika. *Pardubice v období normalizace: Politika, kultura a media od srpna 1968 do listopadu 1989*. 1. vydání. Praha: Pavel Mervart, 2016, s. 21.

¹⁴² TOMEK, Prokop. *Okres na východě 1960-1989: Občané a nejnižší článek Státní bezpečnosti na příkladu okresu Havlíčkův Brod*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2008, s. 13.

¹⁴³ SKALECKÁ, Veronika. *Pardubice v období normalizace*, s. 23.

¹⁴⁴ PRŮŠA, Jiří. *Abeceda reálného socialismu*, s. 185.

¹⁴⁵ SKALECKÁ, Veronika. *Pardubice v období normalizace*, s. 31.

1.10 Normalizovaná konzumní společnost

Představitelé režimu si byli vědomi toho, že pokud chtějí mít poslušnou společnost, která se nebude příliš angažovat v politickém životě, je potřeba jí to vykompenzovat jiným způsobem.¹⁴⁶ Právě v této době se klade největší důraz na bytovou politiku, kdy hojně vzniká panelová zástavba, ovšem také na konzumní vyžití jedinců, kdy mají spotřebitelé mnohem větší možnosti, než tomu bylo dříve.¹⁴⁷ V plné míře se u nás tehdy projevuje to, co v Maďarské lidové republice již deset let předtím, a to tzv. gulášový socialismus.

Nyní skrze vybrané články z regionálního periodika poukážeme na symptomy konzumního života, které se nám v době normalizace často vyskytují a opakují, právě proto je zajímavé se nad nimi pozastavit. Nejdříve tu máme článek z roku 1974, který informuje o rekordních tržbách v prodejnách Potravin.¹⁴⁸

Jednalo se o prodejny ve východočeském regionu, které v porovnání s minulými léty zvýšily tržby v období vánočních svátků. V posledním měsíci roku 1973 se prodalo o více než 74 tisíc kilogramů masných výrobků víc, z toho bylo například 19 tisíc kilogramů šunky. Na vánoční menu bylo nakoupeno také o 12 tisíc více sladkovodních ryb, 35 tisíc vánoček a 36 tisíc kusů chleba nebo 338 tisíc lahví sodovek či limonád. V porovnání s rokem 1972 byla celková tržba vyšší o 141 milionů korun. Jak popisuje samotný článek: „*Obchod je výkladní skříní společnosti. Odrážejí se v něm výsledky práce všech složek národního hospodářství, v této souvislosti zejména socialistického zemědělství a potravinářského průmyslu*“.¹⁴⁹

Na tomto článku je klíčové povšimnout si, že se nám zvyšuje počet zakoupeného sortimentu ze strany konzumentů. Trend stále rostoucího prodeje zboží se vyskytuje i v budoucnosti. Samotný režim a tehdejší tiskoviny berou tuto změnu jako kladný výsledek socialistického hospodářství, což jen potvrzuje teze o umlčení společnosti skrze konzumerismus. Dále je zde viditelný zesilující trend konzumních vánoček, který je dnes mnohdy odsuzován, ovšem v normalizaci byl přijímán kladně.

Pozastavme se nad závěrečnou parafrází, kdy sám režim přiznává, že sortiment dostupný v obchodech je výkladní skříní tehdejšího hospodářství a ekonomiky, protože již

¹⁴⁶ KALINOVÁ, Lenka. *Konec nadějí a nová očekávání: K dějinám české společnosti 1969–1993*. 1. vydání. Praha: Academia, 2012, s. 139.

¹⁴⁷ HUBATOVÁ-VACKOVÁ, Lada – ŘÍHA, Cyril (eds.). *Husákovo 3 + 1: bytová kultura 70. let*. 1. vydání. Praha: VŠUP, 2007, s. 76.

¹⁴⁸ Prodejny Potravin byly jedním ze sektorů státních prodejen Pramen.

¹⁴⁹ *Závěr roku v prodejnách potravin: Rekordní tržby*. Pochodeň. 10. 1. 1974. Roč. 63, č. 8, s. 2.

v době normalizace je koupěschopnost obyvatel důležitým měřítkem národního hospodářství. Přitom o deset let dříve byla klíčová výroba a distribuce těžkého průmyslu.¹⁵⁰

Dalším zajímavým pramenem je článek z titulní strany Pochodně, který nabádá konzumenty k nakupování výrobků národního podniku Kara Trutnov.¹⁵¹ Od této značky bylo možné zakoupit kožesinové výrobky. Kara se dle článků zaměřuje i na mladé jedince, pro které jsou k dispozici krátké bundy, dlouhé pláště z veluru, vzorované módní čepice a dámské klobouky.¹⁵²

Tento jev není ojedinělý, v normalizaci se opravdu hojně setkáváme s reklamními snahami, které mají zákazníky nalákat ke konzumnímu jednání, což v předešlých dekadách nebylo příliš běžné. Jak je tedy zřejmé, tak režim opravdu naplno podporoval konzumní vyžití jedinců.¹⁵³ Navíc je důležité upozornit na to, že některé modely z Kary byly poměrně exkluzivní a drahé, jak totiž vypověděla jedna narátorka, dlouhý velurový kabát vyšel v druhé polovině osmdesátých let zhruba na osm tisíc korun československých,¹⁵⁴ což značně převyšuje tehdejší průměrný měsíční výdělek.

V normalizaci se také čím dál více hledí na to, aby služby zákazníkům byly na co nejlepší úrovni. Jedna z narátorek si vzpomněla na tzv. knihu přání a stížností, což byl v podstatě sešit, do kterého mohli zákazníci v daném obchodě zaznamenat, co je na obsluze a prodejně potěšilo nebo co se jim naopak nelíbilo a následně mělo dojít k nápravě.¹⁵⁵

I sdělovací prostředky se otevřeně zabývaly nedostatky, které se v prodejnách vyskytovaly. Příkladem může být reportáž z deníku Pochodeň, která zaznamenává návštěvu představitele obchodní inspekce.¹⁵⁶ Na anonymní návštěvy vzpomíná i jedna narátorka, která v minulém režimu působila jako prodavačka. Dle její výpovědi bylo přijatelnější ošidit podnik, než ošidit inspektora alias zákazníka, za což byly udělovány nemalé pokuty a ztráty

¹⁵⁰ PRŮCHA, Václav (a kol.). *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*, s. 225.

¹⁵¹ Národní podnik KARA byl založen v roce 1948 pod označením revolučního odborového hnutí (ROH) – závodní výbor KARA, kožesnický kombinát, s. p. Trutnov a až do roku 1989 se řadil do kategorie kožesnického a galanterního průmyslu v Československu. Současná značka nese název z roku 1997, kdy byla do obchodního rejstříku zapsána společnost „KARA Trutnov, a. s.. Mezi její hlavní činnosti patří výroba a prodej kožených a kožesinových oděvů a doplňků pro ženy i muže všech věkových kategorií. V současné době má Kara v České republice celkem 34 poboček. Několik z nich bychom našli i ve východočeském regionu, například v obchodním centru Aupark v Hradci Králové.

¹⁵² *Módní nabídka: Kolekce z trutnovské Kary*. Pochodeň. 22. ledna 1974. Roč. 63, č. 18, s. 1.

¹⁵³ *Z moderní linky: Poprvé na pultech*. Pochodeň. 15. ledna 1982. Roč. 71, č. 12, s. 5.

¹⁵⁴ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 1.

¹⁵⁵ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 3.

¹⁵⁶ *Za poctivostí, nepoctivostí a službami v obchodě: Reportáž za 10.90*. Pochodeň. 24. 9. 1974. Roč. 63, č. 226, s. 3.

osobního odhodnocení.¹⁵⁷ Lze říci, že obchod měl být místem, kde se bude zákazník cítit dobře.

Konzumní jednání bylo ovšem v období normalizace i omezováno a potlačováno, a to ne pouze absencí určitého sortimentu zboží.¹⁵⁸ Například v osmdesátých letech se opakovaně vyskytuje dočasný zákaz prodeje alkoholu v určitých hradeckých prodejnách potravin. Jednalo se o prodejny nacházející se na pražském předměstí v okolí hlavního nádraží.¹⁵⁹ Jedna prodejna se vyskytovala i mimo město, a to v Chlumci nad Cidlinou.¹⁶⁰

Tento zákaz se vztahoval na prodej réвовých a desertních vín, destilátů, miniaturek, piva a dalšího alkoholu. Důvodem, proč k vydání zákazu došlo, bylo propuštění mužů z vojenské služby po druhém roce do civilu. Dle pramenů vznikaly obavy, že by propuštění mladíci mohli navštívit prodejnu potravin, zakoupit alkohol a poté v jeho důsledku páchat výtržnosti. Postižené prodejny se proti tomuto nařízení okamžitě bránily, ale neúspěšně, takže jedinci bydlící v okolí konkrétních prodejen měli smůlu a i přes dostupnost sortimentu alkoholu v daných prodejnách jim byla odepřena možnost si alkoholické nápoje zakoupit.¹⁶¹

Normalizace se z hlediska konzumerismu snažila spotřebitelům poskytnout co největší možnosti v oblasti nákupu, ovšem jak je zřejmé, ani tyto možnosti nebyly zcela neomezené. Ačkoliv se klade větší důraz na kvalitu prodáváného sortimentu i poskytovaných služeb,¹⁶² tak režim, pokud to bylo v jeho zájmu, neměl zábrany konzumní život omezovat, stejně tak jako tomu bylo v předešlém případě, kdy byl na několik dní omezen prodej alkoholu ve vybrané části města.

1.11 Přestavba a konec režimu

Po smrti Konstantina Černěnka byl zvolen dne 11. března 1985 novým generálním tajemníkem KSSS Michail Gorbačov. Ten se rozhodl zavést ekonomické reformy. Již na jaře roku 1985 Gorbačov ohlásil zásadní změny v hospodářství, jež se týkaly plánování, investiční politiky a zavádění nových technologií.¹⁶³ Nejdříve nikdo netušil, co od těchto reforem čekat,

¹⁵⁷ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 1.

¹⁵⁸ ŠKAPÍKOVÁ, Jitka – HOUSER, Jiří. *Vzpomínáte? Takoví jsme byli*, s. 168.

¹⁵⁹ Jednalo se o prodejny s čísly 106, 401 a 911 v Hradci Králové a o prodejnu s číslem 18 ve městě Chlumec nad Cidlinou.

¹⁶⁰ SOkA Hradec Králové. ONV Hradci Králové, inv. č. 11123, kart. 2916.

¹⁶¹ Tamtéž.

¹⁶² DRDA, Adam – STRACHOTA, Karel (eds.). *Naše normalizace: Člověk v tísní, jeden svět na školách, příběhy bezpráví*. 1. vydání. Praha: Člověk v tísní, 2011, s. 61.

¹⁶³ SYRŮČEK, Milan. *Michail Gorbačov: Uchránil Prahu od krveprolití?*. 1. vydání. Praha: Grada Publishing, a. s., 2016, s. 67.

ale bylo jasné, že dojde k zásadním hospodářským změnám. Zprvu byla přestavba pojímána jako reforma hospodářství: důraz byl kladen především na samostatnost podniků a „zainteresovanost“ lidí na výrobním procesu.¹⁶⁴

S nástupem Gorbačova se také začala prezentovat větší autonomie evropských satelitních států včetně Československa, zdejší vedení však bylo celkově mnohem zkosnatější než vedení polské nebo maďarské, ale i přes konzervativní postoje k přestavbě se dá druhá polovina osmdesátých let v Československu označit za obrodu konzumního jednání. Ve velké míře se k nám totiž dostává značková móda ze západního světa, ale také západní muzika v podobě gramodesek a audio kazet, kdy zde již není problém sehnat u Supraphonu či Opusu¹⁶⁵ řadová alba od Madonny,¹⁶⁶ Michaela Jacksona¹⁶⁷ nebo Whitney Houston.¹⁶⁸

V plné míře se zde objevoval specifický přístup jedinců napodobit západní módu vlastními silami a inovacemi. Již dříve bylo velice populární vyrábět si oděvy doma, takže se kupovaly Květy nebo západní časopis Burda, kde byly střihy na různé dámské, pánské i dětské oděvy,¹⁶⁹ taktéž existovala specializovaná prodejna Střih,¹⁷⁰ kde se prodávaly střihy, podle kterých se šilo, pletlo a háčkovalo. Právě proto patrně v době normalizace patřily k nedostatkovému zboží právě šicí stroje, které byly nedílnou součástí spousty domácností.¹⁷¹ V druhé polovině je ovšem možné zakoupit individuální výrobky i v rámci národních podniků, jak vzpomínalo i několik pamětnic. Jednalo se o prodejny „Krásná izba“,¹⁷² kde se prodávaly výrobky vykoupené od soukromých jedinců, díky čemuž byl každý výrobek unikátní. V obchodech se neprodávalo pouze ošacení, ale také keramika, košíky a tak dále.¹⁷³

Přestavba režimu byla ukončena v druhé polovině roku 1989, kdy se obrátila situace. Veřejnost se přestala obávat dřívější všemocnosti vedení. Začaly se hroutit vnější sloupy, na něž se mohlo dříve vedení zaručeně spolehnout. Kolaps starých struktur byl urychlen

¹⁶⁴ KOLÁŘ, Pavel – PULLMANN, Michal. Co byla Normalizace?: Studie o pozdním socialismu. 1. vydání. Praha: NLN, 2016, s. 161.

¹⁶⁵ Supraphon a Opus byly dvě hlavní vydavatelství hudebnin v Československu.

¹⁶⁶ Madonna Louise Veronica Ciccone Ritchie (16. srpna 1958), známá spíše pod pseudonymem Madonna, je populární americká zpěvačka, skladatelka, tanečnice, herečka, režisérka, producentka, módní ikona a spisovatelka.

¹⁶⁷ Michael Jackson (29. srpna 1958 – 25. červen 2009) byl americký popový zpěvák, skladatel, choreograf, tanečník a producent.

¹⁶⁸ Whitney Houston (9. srpna 1963 – 11. únor 2012) byla americká popová, R&B a gospelová zpěvačka, herečka, producentka, příležitostná textařka a bývalá modelka.

¹⁶⁹ HLAVÁČKOVÁ, Konstantina. 70. „Kytky v popelnici“: Společnost a móda v sedmdesátých letech v Československu. 1. vydání. Praha: UPM: Naga, s. 98.

¹⁷⁰ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 8.

¹⁷¹ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 5.

¹⁷² Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 1.

¹⁷³ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 6.

masovými demonstracemi, které se konaly již od roku 1988. Sedmnáctý listopad původně nebyl připravován jako konečné střetnutí s mocenskou přesilou. Násilnost tohoto dne však vyvolala ještě větší odpor v širší vrstvě obyvatelstva. Pod tlakem vyvolaným rozpadem socialistického bloku v bezprostředním okolí již nebylo vedení schopno tlaku čelit.¹⁷⁴ Představitelé státu tak byli postupně zbaveni moci.

V roce 1990 se konaly první demokratické volby, které můžeme vnímat jako zakončení procesu demokratizace, který započal 17. listopadu 1989, respektive demonstracemi vyskytujícími se od roku 1988.¹⁷⁵ Také začíná převládat volný trh a tím pádem se od základu mění spotřebitelská síť Československa.¹⁷⁶

1.12 Konzumerismus a demokracie

Po roce 1990 se nejdříve Československá později Česká republika stává demokratickým státem, ovšem panuje zde převážná kontinuita přebírající socialistickou legislativu. Naše země byla přes čtyřicet let socialistická, o to složitější bylo se s touto situací v daném momentě vyrovnat a plně se jí přizpůsobit. Změnily se majetkové proporce, část nemovitého majetku byla navracena v rámci restitucí těm, kterým byla po roce 1948 odebrána,¹⁷⁷ další formou převodu státního majetku do soukromých rukou byla tzv. kuponová privatizace. Touto metodou u nás bylo ve dvou vlnách privatizováno zhruba 1800 podniků.¹⁷⁸ Samozřejmě se mění i spotřebitelské možnosti, ale nikoliv konzumní jednání. Obroda spotřebního trhu se nemohla dostavit v plné míře najednou, proto bylo populární jezdit po listopadu 1989 nakupovat do Rakouska a Západního Německa. Pokud se na našem trhu objevilo něco netypického, zákazníci neváhali a toto zboží začali okamžitě skupovat.

Například v listopadu roku 1990 došlo v Hradci Králové k prodeji do té doby nedostatkových kol. Přivezlo je nákladní auto, které nejdříve zastavilo před obchodním domem Prior a později před prodejnou jízdních kol na Dukelské třídě.¹⁷⁹ Premiová jízdní kola, která do té doby byla nedostatkovým zbožím, se prodávala nad cenou. Dámské kolo vyšlo na 2 500,- Kčs a pánské na 2 700,- Kčs, přičemž pořizovací cena v běžném obchodě

¹⁷⁴ KALINOVÁ, Lenka. *Konec nadějí*, s. 328-329.

¹⁷⁵ KOLÁŘ, Pavel – PULLMANN, Michal. *Co byla Normalizace*, s. 161.

¹⁷⁶ PAVELEK, Bohumír. *Buržoazní společnost: Eseje o kapitalistických mýtech*. 1. vydání. Višeň: Grimmus, 2010, s. 118.

¹⁷⁷ ŽÍDEK, Libor. *Transformace české ekonomiky 1989–2004*. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2006, s. 160.

¹⁷⁸ MYANT, Martin. *Vzestup a pád českého kapitalismu: Ekonomický vývoj České republiky od roku 1989*. 1. vydání. Praha: Academia, 2013, s. 44.

¹⁷⁹ Největší prodejna jízdních kol, která se nacházela na Dukelské třídě je k nalezení na stejném místě i dnes, ovšem její název je Vojtěch Kulhánek – vše pro kolo.

jízdních kol, pokud by měl spotřebitel štěstí, byla okolo 1 900,- Kčs. I přesto se kolem zaparkovaného nákladního auta, z jehož korby se kola prodávala, seběhl dav lidí. Jednu ze zákaznic tato situace překvapila, a tak se zeptala, jak je možné, že jsou ceny vyšší a zdali je vůbec prodej legální. Prodejce na dotaz odvětil, že ano, že součástí jízdních kol je i záruční list, ovšem na tomto dokumentu se nacházelo razítko podniku Eska – Cheb.¹⁸⁰ To znamená, že prodejci zakoupili jízdní kola za maloobchodní cenu, ale pro vlastní zisk kola přecenili a prodávali je draže.

K podobné situaci došlo ve stejném roce před bývalým domem kultury a odborů.¹⁸¹ Tentokrát se předmětem pouličního prodeje staly výrobky firmy Moulinex.¹⁸² Jednalo se především o fritovací hrnce, mikrovlnné trouby či fény. Jediným rozdílem je, že tentokrát byla akce řízená městem, kdy prodejce pozval samotný dům kultury. Před stánkem se opět okamžitě vytvořil dav a vznikla fronta.¹⁸³

Jak je patrné, tak konzumenti vytvářeli fronty především proto, že chtěli zakoupit do té doby nedostatkové zboží, fronta se tak stala jejich prostředkem, díky kterému byl tento akt možný. V případě vytváření front se nejedná o prvek kapitalistický, ale o prvek normalizační, kdy museli konzumenti stát frontu naprosto běžně.¹⁸⁴ Zde je patrná další kontinuita s minulým režimem, nejedná se o ojedinělou situaci, ale podobné situace zažíváme i v budoucnu až do dnešní doby, kdy jsou fronty před supermarketem v den, kdy začíná platit nový akční leták, naprosto běžné a typické.

Stejně jako trend prodlužování otevírací doby ochodů nemůžeme spojovat pouze s obdobím po roce 1990. Je sice pravda, že v devadesátých letech se otevírací doba razantně prodlužuje,¹⁸⁵ ale tento proces se nám zde postupně objevuje i v období normalizace. Tehdy byla otevírací doba postupně prodlužována tak, aby se dokázala co nejvíce zavděčit všem zákazníkům,¹⁸⁶ přičemž hlavní motivací bylo, aby se daným prodejnám neustále zvyšovala jejich tržba.

Hromadně se dá však konstatovat, že po roce 1990 se nabídka jednotlivých výrobků prudce zvýšila, stejně jako možnost vybírat si mezi různými značkami a zeměmi původu.

¹⁸⁰ *Hola, máme kola!*. Pochodeň, 23. listopadu 1990. Roč. 79, č. 275, s. 1.

¹⁸¹ Dnes se jedná o DK Střelnice.

¹⁸² Moulinex byla francouzská firma vyrábějící elektroniku, především domácí spotřebiče. V roce 1956 ji založil Jean Mantelet ve městě Alençon. Vlastnila ji korporace SEB. V září roku 2001 díky krachu firma definitivně ukončila svou činnost.

¹⁸³ *Moulinex v Hradci táhne: Dům hrnců a kultury*. Pochodeň, 17. srpna 1990. Roč. 79, č. 191, s. 2.

¹⁸⁴ KOLÁŘ, Pavel – PULLMANN, Michal. *Co byla Normalizace*, s. 198.

¹⁸⁵ *Byli jsme se v sobotu podívat, jak se prodává a nakupuje v Kmartu*. Hradecké noviny, 13. října 1993. Roč. 2, č. 238, s. 9.

¹⁸⁶ *Pramen: Pro spokojenost zákazníků*. Pochodeň, 28. února 1974. Roč. 63, č. 52, s. 3.

Změnila se také cena. Je pravdou, že rozdílné druhy konkrétního výrobku stojí různě, a tak již cena není jednotná, takže právě proto jistá skupina populace objíždí různé supermarkety, v kterých uskutečňuje své nákupy. Tento druh nákupů se stal v devadesátých letech rovněž populární, prim již tedy nehrají obchodní domy a samoobsluhy, ale hypermarkety a obchodní centra. Možná díky tomu, že konzumní poptávka spotřebního zboží již byla plně pokryta, se od devadesátých let klade důraz na zdravý životní styl, který se stává rovněž symbolem konzumu.¹⁸⁷

Jak jsme si v této kapitole ukázali, celý konzumní život v druhé polovině dvacátého století nelze brát jednotně a pospolitě. Po okupaci Německem se značně zhoršily konzumní možnosti celé české společnosti, výroba se musela přizpůsobit válečnému hospodářství.¹⁸⁸ Situace se nijak zásadně nezlepšila ani po květnu 1945, protože zde nadále platily struktury vytvořené v době protektorátu.¹⁸⁹ V celém Československu stále platil přidělový lístkový systém,¹⁹⁰ který značně znevýhodňoval některé jedince a rovněž přímo zasahoval do spotřebitelského trhu. Hromadně byla také exterminována živnostnická struktura,¹⁹¹ která měla dlouhou tradici, což opět negativně zasáhlo možnosti zákazníků, kteří se poté museli spolehnout pouze na národní podniky.

Mírné zlepšení přichází po roce 1953, kdy se zmírnila strategie ničení živnostnických struktur v důsledku destalinizace, ale také se objevuje fenomén volného času, který dává další prostor k nakupovacím procesům.¹⁹² K největšímu rozkvětu dochází především po roce 1962, kdy se již Československo tolik neizoluje¹⁹³ a má tedy lepší možnosti pro rozšíření spotřebitelského trhu o západní výrobky. K vrcholnému uvolnění na trhu nabídky dochází při pražském jaru, kdy byly hojně přebírány trendy ze západní Evropy.¹⁹⁴

Po roce 1968 dochází k mírnému zpomalení tempa, ale celé období normalizace se nese v duchu hyperkonzumního způsobu života,¹⁹⁵ kdy lidé kupují to, co je právě žádané a módní, ale nikoliv to, co skutečně potřebují. Výrobky se stávají jejich symbolickým kapitálem.¹⁹⁶ Po roce 1989 se žádná zásadní změna ve spotřebním jednání nekoná, právě naopak, je zda patrná kontinuita konzumerismu s obdobím normalizace.¹⁹⁷

¹⁸⁷ *Centrum zdraví: Solárium i masáže.* Pochodeň. 14. února 1990. Roč. 79, č. 38, s. 1.

¹⁸⁸ PRŮCHA, Václav. *Mezínky hospodářského vývoje Československa*, s. 74.

¹⁸⁹ MAREK, Pavel. *České živnostnictvo 1945-1960*, s. 67.

¹⁹⁰ PETRÁK, Aleš. *Přídělový systém v Československu v letech*, s. 79.

¹⁹¹ MAREK, Pavel. *České živnostnictvo 1945-1960*, s. 80.

¹⁹² FRANC, Martin – KNAPÍK, Jiří (a kol.). *Volný čas*, s. 18.

¹⁹³ KNAPÍK, Jiří – FRANC, Martin. (a kol.) *Přívodce kulturním děním a životním stylem*, s. 36.

¹⁹⁴ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1953-1966*, s. 104.

¹⁹⁵ LIPOVETSKY, Gilles. *Paradoxní štěstí*, s. 13.

¹⁹⁶ BOURDIEU, Pierre. *Teorie jednání*, s. 19.

¹⁹⁷ KOLÁŘ, Pavel – PULLMANN, Michal. *Co byla Normalizace*, s. 161.

2 Vytváření obchodních ploch

Před válkou u nás existovala celá řada obchodů, jednalo se převážně o malé úzkoprofilové pultové prodejny, ale existovaly i obchodní domy.¹⁹⁸ Od roku 1946 panovalo v obchodní sféře velké napětí, začínalo být totiž jasné, že jakmile dostane komunistická strana možnost, v jejich hledáčku budou obchodní plochy na prvním místě.¹⁹⁹

Všechno okolní dění tomu totiž nasvědčovalo. Komunistická strana se nejdříve snažila získat obchodníky na svou stranu. Slibovala jim, že v žádném případě nebude narušovat strukturu maloobchodu, protože právě ten je nedílnou součástí každé společnosti. Postupně se ale v tiskovinách začal konstruovat jiný diskurs, který všechny soukromníky považoval za přežitek kapitalistické doby, a právě proto u logicky myslících jedinců dochází k obavám, co s nimi bude dál.²⁰⁰

Již od roku 1947 usilovali komunisté o znárodnění velkoobchodu, ke kterému taky v zářijí dochází hned po únoru 1948 společně se zahraničním obchodem. Dalším na řadě bylo ovládnutí maloobchodu, k tomu však komunistická strana zvolila jiný postup.²⁰¹ KSČ dala tentokrát přednost vyvíjení tlaku na obchodníky. Nejčastěji se jednalo o legislativní iniciativu, kdy museli soukromníci platit příliš vysoké daně nebo snášet perzekuci v podobě namátkových kontrol, které pokud chtěly, vždy našly něco kompromitujícího.²⁰² Výsledkem byly poté příliš vysoké pokuty, které bylo náročné zaplatit.

Existoval ovšem ještě důmyslnější způsob, jak se obchodníků zbavit. Vedení státu se v té době snažilo pomocí diskursu zbytek československé populace přesvědčit, že soukromé podnikání je kapitalistický přežitek, který je potřeba co nejdůsledněji eliminovat. To se také do jisté míry dařilo, jak napovídá stížnost, která dorazila na městský národní výbor.

V té si nejmenovaný manželský pár stěžoval na zápach chemikálií od jejich sousedů. Ti měli doma vyrábět a následně prodávat adventní věnce. Dle pramene chtěli udávající manželé pouze zjistit, zdali mají sousedé k výrobě správné oprávnění. Hlavní apel byl kladen na vlastní bezpečí z důvodu, že by mohlo v domě kdykoliv dojít k požáru adventních

¹⁹⁸ Za pultovou prodejnu označujeme úzkoprofilový obchod, který se specializuje na konkrétní sortiment zboží, v obchodě samozřejmě najdeme prodavačku, která nás obsluhuje (např. masna). Velkoprodějna se opět zaměřuje převážně na konkrétní sortiment, ale je zde již lepší výběr a zboží může být volně vystaveno, aniž by se nacházelo pouze za pultem (např. prodejna potravin). Obchodní dům představuje i několikapodlažní stavbu, kde můžeme najít různé druhy zboží.

¹⁹⁹ MAREK, Pavel. *České živnostnictvo 1945-1960*, s. 136.

²⁰⁰ Tamtéž, s. 158.

²⁰¹ Tamtéž, s. 137.

²⁰² Většinou se jednalo o neinventarizovaný materiál, nebo o chybné či neúplné účetnictví. Důvodem však mohly být také nedostačující prostory.

věnců.²⁰³ Jak je patrné, tlak státního aparátu na občany byl úspěšný, protože ti poté ochotně udávali své vlastní sousedy, kteří se zdáli být jakkoliv napojeni na nesocialistický sektor obchodu.

Všechny uvedené taktiky se ukázaly jako účinné a to především proto, že se ministerstvo vnitřního obchodu, které mělo celou socializaci na starost, mohlo opřít již o relativně velké a fungující sítě družstevních prodejen, které u nás měly v některých případech tradici sahající až do počátku století. Likvidace maloobchodní plochy byla z 95% dokončena v roce 1950 a plně hned v následujícím roce. Obchody po tzv. socializaci spadaly buďto do národních podniků, komunálních podniků nebo již do zmíněných družstev.²⁰⁴

Pokud se podíváme na konkrétní modelovou situaci, k něčemu podobnému došlo v případě nového socialistického řetězce s názvem Pramen, což byl národní podnik, který byl zcela transformován z původních velkých znárodněných maloobchodních firem. Jednalo se konkrétně o pobočky firmy Kulík a Julius Meinl.

Zásadní změna v utváření obchodních ploch přišla v roce 1957, kdy rozšířením jedné z poboček vznikla prodejní plocha, která u nás v té době neměla předchůdce. Není překvapením, že ke vzniku dochází až v druhé polovině 50. let, začíná se totiž pozměňovat terminologie základních lidských potřeb. Zatímco v první polovině se často v denících jako chvályhodná zpráva objevuje informace o vzniku nemocnice, školy, či nových bytových bloků,²⁰⁵ po roce 1955 se začíná čím dál více objevovat informace, týkající se nových obchodních ploch.²⁰⁶

2.1 Dům potravin

Vznik domu potravin byl původně plánovaný již od první poloviny padesátých let, ale k jeho otevření došlo až v roce 1957. Jednalo se o prodejnu, která měla konkrétní specializaci, a to pouze na potraviny, lahůdky a cukrovinky. Součástí této budovy byla také vlastní výrobní lahůdek a restaurace s barem.²⁰⁷

Otázkou zůstává, proč byla snaha pro otevření podobné velkoprodejny vyvíjena právě v druhé polovině 50. let. Důvodů tady může být hned několik. Za ten hlavní můžeme

²⁰³ SOkA Hradec Králové, MNV Hradec Králové, inv. č. 1205, kart. 153, Záležitosti týkající se činnosti živností, přechod do socialistického sektoru 1958-1959.

²⁰⁴ MAREK, Pavel. *České živnostnictvo 1945-1960*, s. 151.

²⁰⁵ *Urychlují se stavby bytů, škol a nemocnic*. Pochodeň. 2. dubna 1953. Roč. 39, č. 23, s. 3.

²⁰⁶ *V domě módy: Za neděli 12.000 zákazníků a milionová tržba*. Rudé právo 9. července 1956. Roč. 36, č. 190, s. 2.

²⁰⁷ KNAPÍK, Jiří - FRANC, Martin (a kol.). *Průvodce kulturním děním a životním stylem*, s. 291.

považovat především snahu KSČ bagatelizovat existenci přeživších živnostníků a nabídnout zákazníkovi lukrativnější a pestřejší obchodní plochu, na které bude moci uspokojit svou poptávku zrychleně, a tak již nebude mít potřebu vyhledávat malé specializované prodejny, které patřily tzv. „nepřátelům socialismu“. Přičemž je nutno pamatovat, že tato terminologie byla opravdu používána, což vedlo společnost k ještě větší nenávisti a k většímu příklonu doleva.²⁰⁸

Dalším důvodem, proč měla být změněna technika uspokojování zákazníka právě v druhé části 50. let, může být také bouřlivý start této dekády. Režim poprvé během své existence narazil na odpor masové části populace, a to především té, která je hlavním nosníkem celé ideologie, ztratil totiž podporu dělnické třídy, a to v kontextu s peněžní reformou. V roce 1956 dochází v jiných satelitech Sovětského svazu ke střetu mezi režimem a jeho odpůrci.

Právě následná frustrace a strach režimu z dalších nepokojů mohl vést k rozhodnutí, aby byla vytvořena nová, do té doby na našem území neexistující obchodní plocha, která udiví a nadchne československou populaci natolik, že špatná část minulosti bude smazána a prostřednictvím „konzumního socialismu“ dojde v mentální struktuře režimu k rovnováze.

Právě jsme nastínili možnosti, které mohly být možnými aspekty, vedoucími ke změně vnímání obchodní plochy, a tím i k vytvoření domu potravin jako symbolu usmíření dělnické společnosti. Jak jsme již zmínili dříve, periodika v první polovině 50. let obchodní plochy ignorovala, zatímco v druhé polovině se otevření samoobsluhy v každém větším městě dostávalo na titulní stránky včetně ilustrace. Pokud se vrátíme k Domu potravin a podíváme se na lokaci této provozovny, ta byla shodou okolností postavena do samého centra města, tam, kde do té doby probíhaly nepokoje. Nyní mělo docházet k uspokojování zákazníků, skrze novou formu prodeje.

Dům potravin se nenacházel nikde jinde než na Václavském náměstí v č. p. 59, naproti budovy Národního muzea. Jeho prodejní plocha se pohybovala kolem 700 m² a například již v létě 1960 se zde prodávalo na dva tisíce pět set druhů potravin. Obrat jen v prvním roce existence dosáhl 36 milionů korun československých.²⁰⁹

Nebylo opravdu nic ponecháno náhodě, investované prostředky se měly opět vrátit zpět, jak naznačuje roční tržba. Dům potravin získal oblibu nejen u pražských obyvatel, ale téměř u každého, kdo v té době zavítal do hlavního města. Jen v prvním roce prodejnu navštívilo zhruba tři a půl milionu obyvatel z celé republiky, což vypovídá za vše.

²⁰⁸ MAREK, Pavel. *České živnostnictvo 1945-1960*, s. 118.

²⁰⁹ KNAPÍK, Jiří - FRANC, Martin (a kol.). *Průvodce kulturním děním a životním stylem*, s. 290.

Velkým lákadlem bylo také, že právě v tomto obchodě byly do prodeje uváděny nové, do té doby neznámé výrobky, mnohdy i potraviny, které měly být díky svému původu prodávány spíše v Tuzexu. Navíc prodejna také nabízela v rámci dárkového oddělení rozvoz zboží na danou doručovací adresu a celkovou rozvážku nákupů do místa bydliště, což je trend připomínající spíše služby obchodních ploch existujících v období první republiky.²¹⁰

Dům potravin se snažil ze všech možných úhlů dosáhnout uspořádáním své obchodní plochy co největší oblíbenosti, a to ne jen mezi ženskými zákaznicemi, ale i mezi muži. Důkazem může být tehdejší akce probíhající v domě potravin pojmenovaná „Muži vaří večeři“,²¹¹ která byla určena pro část obyvatel, kteří do té doby neměli běžně potřebu podobné prodejny navštěvovat a záležitosti týkající se nákupů přenechávali raději svým manželkám. Nad dopadem dané akce se dá jen polemizovat, ale snaha získat si i mužské pohlaví je více než patrná.

Jak jsme si nastínili, důvody vzniku obchodní plochy mohly být různé. Pochopitelně utišení české společnosti mohlo souviset i s jinými faktory, například s obeznámením se situací povstání a jeho násilného potlačení v jiných státech východního bloku. Ale i tak je zde patrná obdobná vize maďarského „gulášového socialismu“,²¹² kdy prostřednictvím upoutání pozornosti konzumním světem má dojít k utišení zájmu o politické dění v zemi. A nepopíratelný je fakt, že podobný způsob prodeje byl ještě o několik let dříve kritizován jako západní zlozvyk,²¹³ ale po roce 1956 dochází k jeho plnému prosazování i na území Československa. Otevření Domu potravin bylo symbolem obnovy luxusu a jeho nové společenské přijatelnosti. Dům potravin fungoval ve své původní podobě až do poloviny 90. let a v současné době v budově sídlí část obchodního domu Bílá labuť.²¹⁴

2.2 Dům módy

Podobnou „usmiřovací funkci“ jako již zmíněný Dům potravin měl pravděpodobně i Dům módy, který paradoxně vznikl také na Václavském náměstí. Jeho výstavba započala již v roce 1953 podle projektu Josefa Hrubého.²¹⁵ Původní příprava prodejny se prodlužovala, ale nakonec byla v roce 1956 urychlena a ochod byl nakonec ve stejném roce i otevřen a definitivně pak dokončen v roce 1957. Dům módy se stejně jako dům potravin těšil velkého

²¹⁰ KLÍMA, Petr. *Kotvy Máje: České obchodní domy 1965-1975*. 1. vydání. Praha, 2012, s. 8.

²¹¹ KNAPÍK, Jiří - FRANC, Martin (a kol.). *Průvodce kulturním děním a životním stylem*, s. 291.

²¹² KONTLER, László. *Dějiny Maďarska*, s. 405.

²¹³ *V americkém „obchodě“*. Rudé právo. 27. června 1957. Roč. 37, č. 177, s. 2.

²¹⁴ KNAPÍK, Jiří - FRANC, Martin (a kol.). *Průvodce kulturním děním a životním stylem*, s. 291.

²¹⁵ Josef Hrubý (23. února 1906 - 20. prosince 1988) byl československý architekt, malíř a grafik.

počtu zákazníků. Jen během prvního dne tu návštěvníci zanechali tržbu přes jeden milion korun československých.²¹⁶

Úkolem obchodní plochy byl prodej luxusních oděvů, které mnohdy vycházely ze západní módy. Navíc všechny textilní novinky byly nejdříve k sehnání právě v této prodejně, což ještě víc přitahovalo pozornost spotřebitelů.²¹⁷ Prodejní plocha získala řadu zákazníků a na Václavském náměstí existuje ve stejné budově i dnes.²¹⁸

Pokoušet se analyzovat hlubší pointu této prodejny nemá smysl, za vše vypovídá datum otevření, které se až nápadně podobá termínu, ve kterém byl do provozu uveden Dům potravin. Cíl byl totiž jasný stejně jako v předešlém případě - ohromit zákazníka, odebrat mu chuť nakupovat u třídního nepřítele,²¹⁹ který navíc neměl potřebný sortiment.²²⁰

Cílem také bylo smazat vše zlé a začít společensky fungovat od nuly. Jak bylo již řečeno ve stylu „gulášového socialismu“. Dalo by se ale s jistotou konstatovat, že právě tyto velkoprodejny odstartovaly fenomén znovuoživení či prvotního vytvoření obchodních domů po vzoru kapitalistického západu, kterým se budeme ještě podrobně věnovat později.

Krátkou zmínku si zaslouží i Dům obuvi,²²¹ který vznikl koncem 50. let a nacházel se opět na Václavském náměstí. V této velkoprodejně se dalo sehnat přes 50 párů dámských, pánských i dětských sezonních bot československé produkce. Kromě toho byly v obchodě k sehnání i boty se zajímavým exportem z Jugoslávie, Itálie, Rakouska a Španělska.²²² V ulici Na příkopě byl zase Dům hraček, kde se pro děti hrála pravidelná loutková a maňásková představení.²²³ V této době se začíná popularizovat označení „dům“ pro každý větší specializovaný obchod.²²⁴

2.3 Socialistický obchod

Pokud se řekne socialistický obchod, jedná se o označení pro maloobchodní či velkoobchodní síť v reálném socialismu.²²⁵ Jak bylo již zmíněno, soukromý obchod přestal

²¹⁶ KNAPÍK, Jiří - FRANC, Martin (a kol.). *Průvodce kulturním děním a životním stylem*, s. 289.

²¹⁷ *V domě módy: Za neděli 12.000 zákazníků a milionová tržba*. Rudé právo 9. července 1956. Roč. 36, č. 190, s. 2.

²¹⁸ Viz. Obrazová příloha č. 1 - Exteriér stavby Dům módy v Praze.

²¹⁹ MAREK, Pavel. *České živnostnictvo 1945-1960*, s. 148.

²²⁰ I nedodávání základního materiálu či surovin, bylo totiž prostředkem jak donutit živnostníky, aby své živnosti ukončili sami a dobrovolně.

²²¹ Dnes se jedná o prodejnu obuvi Baťa.

²²² ŠKAPÍKOVÁ, Jitka – HOUSER, Jiří. *Vzpomínáte? Takoví jsme byli*, s. 134.

²²³ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 9,

²²⁴ *Když nejsou nápady*. Reportér. 30. října 1967. Roč. 2, č. 20, s. 20.

²²⁵ PRŮŠA, Jiří. *Abeceda reálného socialismu*, s. 456.

ve své podstatě fungovat již v roce 1951.²²⁶ Obchodní plochy, které po maloobchodech zůstávaly, byly většinou použity ke stejnému účelu, ale ne vždy. Někdy se v původních prodejních prostorách nacházely byty a z výloh se stala nástěnka pro prezentaci tehdejšího režimu.²²⁷

Soukromé obchody poté již neexistovaly a každý obchod byl zařazen do sítě některého z národních podniků nebo družstev.²²⁸ Nejvýraznějším národním podnikem v oblasti prodeje potravin byl Pramen, v oblasti prodeje oděvů zase Vkus atd. U družstev převládala především specializace na potraviny. Družstva se členila podle regionálního charakteru (např.: lidové spotřební družstvo Jednota Benešov, Jednota České Budějovice atd.).

2.4 Jednota lidově spotřební družstvo Hradec Králové

Jednota, lidově spotřební družstvo, Hradec Králové se sídlem v Novém Bydžově, byla jedna z platforem již zmíněného socialistického obchodu, na kterém si ukážeme chod a utváření obchodní plochy právě v tomto druhu potravinové prodejny. Proč tato lokace je asi jasná. Právě Jednota sídlící v Novém Bydžově²²⁹ měla na starost uspokojit část zákaznické poptávky v námi zkoumaném východočeském regionu.

Přímo tato Jednota měla tradici sahající hluboko před počátek komunistického režimu u nás. Vznikla totiž již v roce 1911, což ji řadí mezi první spotřební družstva v českých zemích. Jednotu v té době založil Bohumil Nykodým, který se do Hradce přistěhoval z Plzně. Členem družstva se v té době mohl stát každý, kdo zaplatil zápisné a složil svůj závodní podíl. Družstvo v té době bylo řízeno pětičlenným představenstvem voleným na valné hromadě a celý chod kontrolovala dozorčí rada.²³⁰

Chod družstva se v podstatě nezměnil ani po roce 1948, snad jen s tím rozdílem, že vstup do družstva nebyl již plně dobrovolný, protože obchodníci sice do družstva vstupovali sami, ale mohla za to spíše administrativní opatření.²³¹ Další změna po roce 1948 přišla v čistkách ve vedení, kdy byla většina představitelů vyměněna za kádrově prověřené jedince.²³²

²²⁶ MAREK, Pavel. *České živnostnictvo 1945-1960*, s. 138.

²²⁷ Tamtéž, 145.

²²⁸ PRŮŠA, Jiří. *Abeceda reálného socialismu.*, s. 456.

²²⁹ V Novém Bydžově se nacházelo centrum Jednoty i původně a proto zde i zůstalo a navíc prostory byly považovány za dostačující.

²³⁰ SUCHOCHLEB, Jaroslav. (a kol.). *Jednota Hradec Králové 1911 – 1971*. 1. vydání. Hradec Králové: Jednota, 1971, s. 7.

²³¹ MAREK, Pavel. *České živnostnictvo 1945-1960*, s. 193.

²³² SUCHOCHLEB, Jaroslav. (a kol.). *Jednota Hradec Králové*, s. 22.

Každopádně díky novým živnostníkům, kteří „dobrovolně“ vstupovali do hradecké Jednoty, lze konstatovat, že se počet prodejen rapidně zvýšil. V roce 1950 mělo již spotřební družstvo zhruba 574 koloniálních, 135 řeznických, 27 cukrářských, 23 pekařských, 31 zelinářských a 5 mléčných prodejen a k tomu všemu ještě 292 hostinců. Což je skutečně prudký nárůst celkového počtu členů družstva.

Prodejny

Hlavním úkolem prodejen Jednota bylo co nejvíce zmírnit rozdíly mezi městskou a vesnickou prodejní plochou. Původní prodejny vznikaly na místě bývalých hokynářství a specializovaných obchodů. Malé obce, kde neexistovaly kamenné prodejny, navštěvoval v pravidelných intervalech autobusový vůz Jednoty.²³³

Postupně docházelo k přestavbě spotřební sítě a k typizaci obchodů a od roku 1958 k budování samoobslužných prodejen. Na počátku 70. let měly prodejny Jednoty 242 frančiz, z čehož bylo 83 obchodních ploch samoobslužných. Prodejny družstva v celé řadě obcí okresu snesly srovnání s prodejny svého největšího konkurenta - státního obchodu. Mezi nejlépe vybavené a zásobené prodejny Jednoty se považovaly především obchody v Březhradě, Humburkách, Mlékosrbech, Chudonicích, Novém Městě, Dobřenicích, Nechanicích, Klamoši, Surovátkách, Stračově, Skřivanech, Libníkovcích, Holohlavech, Nedělišti, Sadové, Černožicích, Malšově Lhotě, Černilově, Hoříněvsi, Všestarech,²³⁴ ale i v dalších.²³⁵ Spotřební družstvo ale nebylo záležitostí pouze malých obcí nebo okrajových částí Hradce. Státní podnik Pramen měl konkurenci v podobě Jednoty i v samotném městě.

Prodejny spotřebního družstva nebylo těžké identifikovat, jejich názvy byly totiž dívčí jména začínající písmenem J, což mělo spojovat název s počátečním písmenem samotné Jednoty. Na slezském předměstí - Sever se nacházela samoobslužná prodejna Jana, na Slezském předměstí - Jih zase Jitka,²³⁶ na pražském předměstí samoobslužná prodejna Jiřina, na Benešově třídě prodejna Jolana nebo v Malšovicích prodejna Jarka.

V případě Jednoty také fungovala jistá tržní ekonomika, a proto prodejny, které nefungovaly, byly odsouzeny k zániku, tak jako v případě prodejní plochy v Chuděřicích,

²³³ SOkA Hradec Králové, ONV Hradec Králové, inv. č. 11124, kart. 2918, s. 8, Rozbor hospodářské činnosti Jednoty - spotřebního družstva v Novém Bydžově, okres Hradec Králové za rok 1986.

²³⁴ Jednalo se o větší pobočky, nacházející se v klíčových průmyslových zónách, tudíž měly uspokojovat potřeby místního dělnického obyvatelstva.

²³⁵ SOkA Hradec Králové, ONV Hradec Králové, inv. č. 11124, kart. 2918, s. 8, Rozbor hospodářské činnosti Jednoty - spotřebního družstva v Novém Bydžově, okres Hradec Králové za rok 1986.

²³⁶ ŠECHTLŮVÁ, Marie - ŠECHTL, Josef. Hradec Králové: K sedmsetpadesátému výročí založení města a třicátému výročí osvobození sovětskou armádou v roce MCMLXXV. Hradec Králové: Kruh, 1976, s. 7.

kteřá koncem 80. let neměla dostatečný obrat a tak byla uzavřena.²³⁷ A samozřejmě problémem Jednot byla i otevírací doba, která se zdála mnohdy nedostačující, a proto docházelo často k výtkám a nucenému prodlužování pracovní doby prodávajících. Největší obměna otevírací doby přichází hned na počátku 50. let, kdy se má přizpůsobit pracujícím ženám dělnických profesí, ale toto rozhodnutí bylo pouze dočasné a poté je otevírací doba navracena do původní podoby.²³⁸ Paradoxně na nedostatečnou otevírací dobu přicházelo nejvíce výtek až po roce 1990, kdy například prodejna Jednoty ve Stěžerách měla během celé své existence otevřeno v sudé týdny a v liché týdny pouze jednou dopoledne a podruhé odpoledne, což se mělo po opakovaných stížnostech tamních obyvatel změnit právě začátkem 90. let.²³⁹

Rozbor hospodářské činnosti Jednoty

Aby nám bylo jasnější, jak velkou úlohu Spotřební družstvo Jednota v královéhradeckém regionu hrálo, podíváme se na hospodářskou situaci ve čtyřech letech Jednoty, a to ve druhé polovině 80. let, kdy byla hustota prodejních ploch největší. Budou pro nás klíčové ročníky 1986 až 1989. Musíme mít ovšem na paměti, že plnění předem vytyčených plánů Jednoty je třeba brát s rezervou, obchod byl v době normalizace „výkladní skříni socialismu“. Nutností tedy bylo vykazovat povzbudivé výsledky, ale i přesto nám tento pramen může pomoci vytvořit sondu do správy Jednot ve východočeském regionu. Pokusíme se tedy zhodnotit, jak se vnitřně sebereflektuje tento řetězec, jak vnímá své roční plnění, a zároveň zjistíme, které zboží bylo nedostatkové, na základě čehož budeme moci určit, zdali se tyto informace shodují se vzpomínkami pamětníků.

Hospodaření v roce 1986

Výroční zpráva Jednoty za rok 1986 hodnotí svůj výkon jako průměrný. Hospodářský cíl splnila údajně dle svého předem určeného plánu na 102,01%. Oproti předešlému roku byl obrat překročen o 687 tisíc korun. V rámci systému spotřebního družstevnictví Československa splnilo plán maloobchodního obratu 57 jednot a nesplnilo 16. Ze 73 družstev

²³⁷ SOkA Hradec Králové, ONV Hradec Králové, inv. č. 11138, kart. 2924.

²³⁸ FRANC, Martin. O ženách za pultem, s. 392.

²³⁹ SOkA Hradec Králové, ONV Hradec Králové, inv. č. 11138, kart. 2924.

celého státu se Jednota Nový Bydžov umístila až na 34. místě. Ve východočeském kraji z 11 družstev splnilo pouze 6, přičemž námi zkoumaná Jednota zaujímala 4. místo.²⁴⁰

V tomto roce byla dokončena stavba tří nových prodejen v Čistěvsi, Všestarech a Černilově. Jak je tedy patrné, služby pro zákazníky neustále stoupaly. Průměrná mzda na jednoho pracovníka v roce 1986 činila 2 450,- Kčs.²⁴¹ Městské prodejny plnily svůj předem vytyčený plán údajně téměř všude, s výjimkou již zmíněné hradecké prodejny Jarka v Malšovicích.²⁴²

U nabídky potravinářských výrobků družstvo hodnotí situaci kladně, ale i přes to byl problém se zajištěním některého nedostatkového sortimentu zboží spotřebitelské poptávky. Problém měl být způsoben nedostatečným pokrytím zboží ze strany dodavatele. Jednalo se především o nedostatek mrazírenských a chladirenských výrobků, zakysaných mléčných pokrmů i sýrů, jižního ovoce, masa a masných výrobků nižších cen a ke konci roku se projevil nedostatek kostkového cukru.²⁴³

Hospodaření v roce 1987

V roce 1987 ředitelství změnilo terminologii a označuje tento rok za nezdařilý. Plán měl být nakonec přes obrovské výkyvy splněn jen s těžkostí. V roce 1987 však splnilo plán všech jedenáct družstev východočeského regionu, ačkoliv se nejednalo o oslnivé výsledky.²⁴⁴ U jedné z městských Jednot v Hradci Králové, a to Jany, došlo k přechodnému uzavření z tzv. „kádrových důvodů“²⁴⁵ a vlivem uzavření pobočky došlo ke ztrátě tržeb na nákupním středisku ve výši šest milionů korun československých.²⁴⁶

Zásobování v průběhu celého roku 1987 u potravinářského zboží bylo na nízké úrovni. Spotřebitelská poptávka nebyla uspokojena především v sektoru nižší cenové relace. U chladirenského sortimentu nebyla opět naplněna poptávka v případě mléčných výrobků,

²⁴⁰ SOkA Hradec Králové, ONV Hradec Králové, inv. č. 11124, kart. 2918, s. 2, Rozbor hospodářské činnosti Jednoty - spotřebního družstva v Novém Bydžově, okres Hradec Králové za rok 1986.

²⁴¹ Tamtéž.

²⁴² Dnes se místo samoobsluhy Jarka nachází Restaurace s bowlingem.

²⁴³ SOkA Hradec Králové, ONV Hradec Králové, inv. č. 11124, kart. 2918, s. 8, Rozbor hospodářské činnosti Jednoty - spotřebního družstva v Novém Bydžově, okres Hradec Králové za rok 1986.

²⁴⁴ SOkA Hradec Králové, ONV Hradec Králové, inv. č. 11124, kart. 2918, s. 2, Rozbor hospodářské činnosti Jednoty - spotřebního družstva v Novém Bydžově, okres Hradec Králové za rok 1987.

²⁴⁵ Jednalo se o nespolehlivost vedení, u kterého bylo prokázáno, že zpronevřuje naturální i finanční prostředky této pobočky.

²⁴⁶ SOkA Hradec Králové, ONV Hradec Králové, inv. č. 11124, kart. 2918, s. 3, Rozbor hospodářské činnosti Jednoty - spotřebního družstva v Novém Bydžově, okres Hradec Králové za rok 1987.

především po smetanovo-tvarohových krémech, tedy po tzv. Pribináčcích.²⁴⁷ Dále ale také u mraženého ovoce a některých druhů hotových jídel. Mezi ovocem a zeleninou nebyla pokryta poptávka jednak u dovozového zboží, ale i u broskví, meruněk a hroznového vína. K výpadkům překvapivě docházelo také u dodávek brambor.²⁴⁸

U nepotravinového zboží byl problém s dodáním toaletního papíru. Přičemž pamětníci v několika případech na tento nedostatkový sortiment vzpomínali, dle jejich výpovědí se jednalo o značný problém, který byl všeobecně kritizován a mezi veřejností chápán jako naprosté selhání ze strany socialistického hospodářství.

Ze zajímavosti můžeme zmínit, že v roce 1987 bylo uplatněno pouze 152 reklamací, což je poměrně nízké číslo, otázkou však zůstává, zda to bylo způsobeno kvalitou výrobků, nebo pouze stagnací spotřebitele, který si nechtěl přidělovat starosti.

Během roku bylo podáno 155 výpovědí ze strany pracovníků, 39 pracovníků nakonec výpověď odvolalo. Nejčastějším důvodem podání výpovědi bylo příliš nízké odměňování, časté splácení mank, nebo nevhodná a málo pružná pracovní doba. Průměrná mzda pracovníků jednoty v roce 1987 byla 2 454,- Kčs.²⁴⁹

Hospodaření v roce 1988

V následujícím roce 1988 byl obrat splněn na 101,5%. Tímto výsledkem se organizace zařadila na 38. místo v plnění ze 73 sledovaných prodejen Jednoty v Československu. V roce 1988 i přes výrazný nárůst tržeb nebyla spotřebitelská poptávka uspokojena ve sledovaných druzích zboží z minulosti, ať už šlo o vybrané druhy průmyslového či potravinového zboží. Naopak kromě toho došlo k velké mezeře v zásobování hygienickými pomůckami. Jednalo se především o toaletní papír, menstruační vložky, prací prášky a zubní pasty.²⁵⁰ Většina pracích prostředků a hygienických pomůcek proudila ze severočeských tukových závodů.²⁵¹ Díky nedostatku výroby v závodech muselo v závěru roku dojít k regulačním opatřením, které měly situaci zlepšit, ale díky dlouhému prodlení již ani toto rozhodnutí ničemu nepomohlo. Na tyto mezery v zásobování hradeckých prodejen opět nářatoři vzpomínají jako na nepříjemné a

²⁴⁷ Populární smetanovo-tvarohový krém, se vyráběl od roku 1954 v závodě Pribina v Přibyslavi. Název vznikl na základě soutěže mezi zaměstnanci, v níž zvítězil návrh manželky tehdejšího ředitele a vedoucího Komárny paní Čapkové. V krátké době si získal značnou popularitu u spotřebitelů.

²⁴⁸ SOkA Hradec Králové, ONV Hradec Králové, inv. č. 11124, kart. 2918, s. 3, Rozbor hospodářské činnosti Jednoty - spotřebního družstva v Novém Bydžově, okres Hradec Králové za rok 1987.

²⁴⁹ Tamtéž, s. 35.

²⁵⁰ SOkA Hradec Králové, ONV Hradec Králové, inv. č. 11124, kart. 2918, s. 2, Rozbor hospodářské činnosti Jednoty - spotřebního družstva v Novém Bydžově, okres Hradec Králové za rok 1988.

²⁵¹ KNAPÍK, Jiří - FRANC, Martin a kol.. Průvodce kulturním děním a životním stylem, s. 703.

dosti omezující, některé pamětnice se dokonce uchýlily k řešení, v jehož rámci si vložky vyráběly doma samy pomocí buničité vaty a gázy.²⁵²

Pokud byste se v té době vypravili sehnat prací prostředek nebo toaletní papír, nejlépe byste pravděpodobně pochodili na hradeckém Slezském předměstí v Jednotě Jana,²⁵³ která byla z neznámých důvodů nejlépe zásobená.²⁵⁴ Největší krize, jako i v předešlých dvou letech, zasáhla mrazírenské výrobky, přibináčky, mražené ovoce, hotová jídla (mražené papriky, dršťkové polévky) a nečekaně se zhoršila také dodávka ryb. Dále docházelo v roce 1988 k výpadkům dodávek tavených sýrů, termixů a jogurtů. Samozřejmě opět nebyla pokryta ani poptávka jižního ovoce. Zejména banánů, mandarinek a některých druhů domácího ovoce (broskví, meruněk a hroznového vína). V tomto roce dochází také k velkým stížnostem na kvalitu pečiva, a to především chleba, který byl mnohdy již v obchodě před zakoupením zákazníků tvrdý.²⁵⁵ Průměrná mzda byla u zaměstnanců jednoty v roce 1988 zhruba 2 560,- Kč.²⁵⁶

Hospodaření v roce 1989

V posledním čtvrtém sledovaném roce 1989 opět některé prodejny zaostaly v plnění plánu. Ze 73 Jednot nesplnilo plán maloobchodního obratu za rok 1989 celkem 19 Jednot a z toho jich 13 vykázalo nižší maloobchodní obrat než v předešlém roce.²⁵⁷ Je zajímavé se pozastavit nad faktem, že v minulých letech splnilo obrat více prodejen se značným náskokem, ale i přesto je tento rok opět chápán výroční zprávou jako výtečný, jedná se o značné pokrytectví. Paradoxně Jednota znovu hodnotí uspokojení poptávky jako kladné, a to i přesto, že v průběhu roku byly řešeny nedostatky ze strany dodavatelů. Stále se řešila nepatřičná kvalita pečiva, především chleba, který byl prodáván tvrdý, a také housek, které se prodávaly s nízkou váhou, ale také zdeformované.²⁵⁸ Dále se opakovaly problémy s dodáváním mrazírenských výrobků, smetanovo-tvarohových krémů a hotových jídel. Ovšem větší nedostatky byly v dostupnosti tropického ovoce, a to především u pomerančů, ale i

²⁵² Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 5.

²⁵³ Budova Jednoty se dnes nachází v ulici Bratří Štefanů.

²⁵⁴ SOkA Hradec Králové, ONV Hradec Králové, inv. č. 11124, kart. 2918, s. 2, Rozbor hospodářské činnosti Jednoty - spotřebního družstva v Novém Bydžově, okres Hradec Králové za rok 1988.

²⁵⁵ Tamtéž, s. 3.

²⁵⁶ Tamtéž, s. 32.

²⁵⁷ SOkA Hradec Králové, ONV Hradec Králové, inv. č. 11124, kart. 2918, s. 2, Rozbor hospodářské činnosti Jednoty - spotřebního družstva v Novém Bydžově, okres Hradec Králové za rok 1989.

²⁵⁸ Tamtéž, s. 6.

banánů, jejichž dodavateli byly především Kostarika a Kolumbie.²⁵⁹ Znovu byl také řešen problém v zásobování broskví, meruněk, hroznového vína, ale nově i paprik.

Během roku se v regionu otevřely tři nové pobočky Jednoty spotřebního družstva. V dubnu ve Stěžerách, v září Jeny v Hradci Králové a Jednota v Černožicích. Průměrná mzda zaměstnanců v posledním roce komunistického režimu v prodejně Jednota byla 2 517,- Kčs.²⁶⁰

Zhodnocení situace v Jednotě spotřební družstvo

Situace v Jednotě nebyla koncem 80. let vůbec ideální. Je sice pravdou, že přibývaly nové pobočky, které měly zvládnout obsloužit stále větší skupinu zákazníků, a to i v místech a obcích s nízkým počtem obyvatel. Ovšem stále zde máme realitu nedostupnosti některých základních spotřebitelských výrobků. Jak jsme si v průběhu analýzy čtyř závěrečných let dekády komunistického režimu předvedli, mnohdy nebyla uspokojena poptávka u některých běžně potřebných výrobků.

Jako nejvíce problémová se zdá pravděpodobně absence menstuačních pomůcek, toaletního papíru, ale také pracího prášku a zubní pasty. Samozřejmě do značné míry zneklidňující byla i stálá absence tropického ovoce, a to v podobě banánů, mandarinek či pomerančů, ale i nedostupnost tuzemského ovoce, kde byla největší nouze především u broskví a meruněk.²⁶¹

Nyní bychom se měli zaměřit na jednu z příčin stagnujícího režimu v druhé polovině dekády. Zatímco z úst Michala Gorbačova plynou velká slova jako je přestavba či glasnost,²⁶² obyvatelé jednoho obyčejného regionu v satelitním státě Sovětského svazu se potýkají s nedostatkem dnes již běžných potravin či hygienických pomůcek.²⁶³

Rovněž v této době dochází v plné míře ke globalizaci, naplno se začínají užívat počítače, již je možné na videorekordéry nahrávat záznamy z televize, v západním světě se již místo platby hotovostí používají platební terminály. A zatímco se západní svět sune dál, východní blok se potýká s existenčními problémy připomínající poválečná léta a přidělový

²⁵⁹ KAPÍKOVÁ, Jitka – HOUSER, Jiří. *Vzpomínáte? Takoví jsme byli*, s. 135.

²⁶⁰ SOkA Hradec Králové, ONV Hradec Králové, inv. č. 11124, kart. 2918, s. 45, Rozbor hospodářské činnosti Jednoty - spotřebního družstva v Novém Bydžově, okres Hradec Králové za rok 1989.

²⁶¹ SOkA Hradec Králové, ONV Hradec Králové, inv. č. 11124, kart. 2918, s. 2, Rozbor hospodářské činnosti Jednoty - spotřebního družstva v Novém Bydžově, okres Hradec Králové za rok 1987

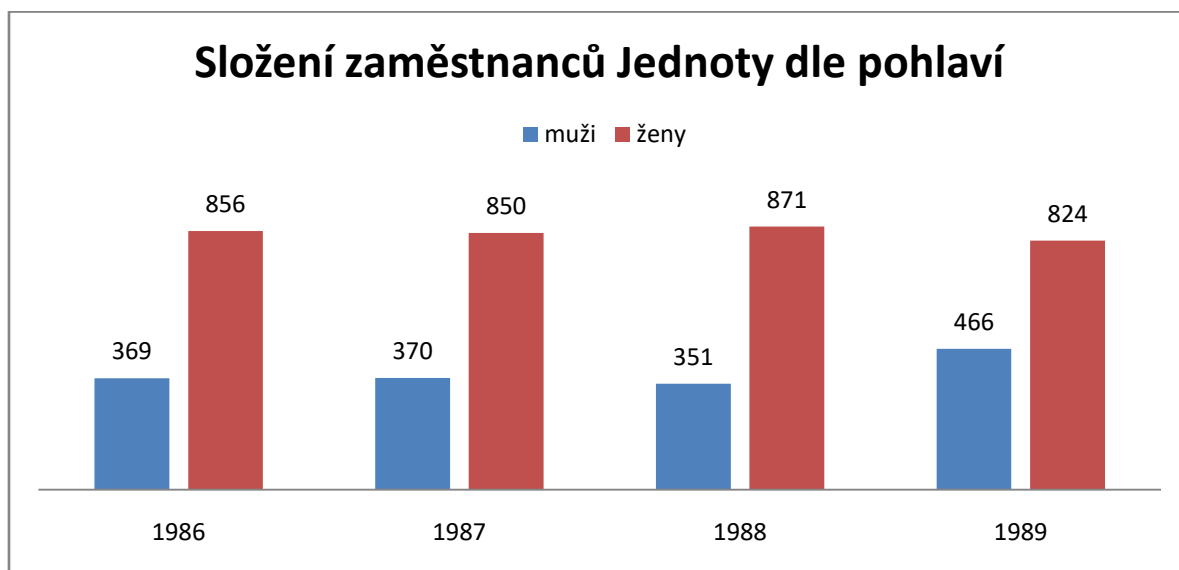
²⁶² PULLMANN, Michal. *Konec experimentu: Přestavba a pád komunismu v Československu*. 1. vydání. Praha: Scriptorium, 2011, s. 102.

²⁶³ SOkA Hradec Králové, ONV Hradec Králové, inv. č. 11124, kart. 2918, s. 2, Rozbor hospodářské činnosti Jednoty - spotřebního družstva v Novém Bydžově, okres Hradec Králové za rok 1988

system. Poté tedy není divu, že i pasivní jedinci, kteří do té doby respektovali tzv. „gulášový socialismus“, jsou nyní aktivní a vyrazí do ulic na demonstrace. Konzumní uspokojování jedince přestává být totiž dostačující. Obyvatelé, kteří se do té doby snažili být nekonfliktní, jsou získáni na stranu pomyslného dobra.²⁶⁴ Přesto, že se dnes většina pramenů soustřeďuje v kontextu Sametové revoluce na elity, hlavním hnacím motorem, který je dnes opomíjen, byl československý pracující lid.²⁶⁵

K tomu ještě dopomáhá výše mezd, která není dostatečně valorizována. V Jednotě bylo ze všech zaměstnanců zhruba 2/3 žen, které ale byly ve většině případů řadovými prodavačkami, v případě malých obcí dokonce i skladnicemi, uklízečkami a vším, co bylo právě třeba.²⁶⁶ Zatímco zbylá 1/3 mužů zastávala pozici nadřízených vedoucích v jinak dosti feminizovaném prostředí.²⁶⁷ Právě proto po roce 1989, když dochází k privatizaci obchodů, většinu z nich koupí právě muži, kteří jsou poté i majiteli, ženy si na něco podobného troufaly pouze málokdy.²⁶⁸ Kolik bylo v novobydžovském regionu Jednoty skutečně mužů a žen, ve zkoumaném období mezi léty 1986 až 1989, je nejlépe viditelné na následujícím grafu.

Graf č. 1 - Složení zaměstnanců Jednoty dle pohlaví

Absurdní je samotné plnění ročních plánů, hlavní hnací silou v obchodě by měla být nabídka s poptávkou, což ale samozřejmě tehdejší režim neumožňoval. Paradoxně každá

²⁶⁴ PULLMANN, Michal. *Konec experimentu*, s. 220-227.

²⁶⁵ KRAPFL, James. *Revoluce s lidskou tváří: Politika, kultura a společnost v Československu v letech 1989-1992*. 1. vydání. Praha: Rybka Publisher, 2016, s. 16.

²⁶⁶ FRANC, Martin. *O ženách za pultem*, s. 392.

²⁶⁷ SOkA Hradec Králové, ONV Hradec Králové, inv. č. 11124, kart. 2918, s. 45, Rozbor hospodářské činnosti Jednoty - spotřebního družstva v Novém Bydžově, okres Hradec Králové za rok 1989.

²⁶⁸ FRANC, Martin. *O ženách za pultem*, s. 392.

výroční zpráva se přes jakýkoliv obsah a plnění hodnotí kladně, přičemž dochází k pokrytectví. V jedné větě pramen obhájí, že zásobování bylo na dobré úrovni a v té další vytyčuje seznam všeho nedostupného sortimentu v obchodech, což jen potvrzuje nedosažitelnost spotřebního trhu západního světa.

2.5 Statní podnik Pramen

Pramen byl národní podnik, provozující síť státních obchodů s potravinářským zbožím v Československu. Pramen vznikl původně z poboček velkých znárodněných maloobchodních firem, kterými byli Kulík a Julius Meinl. Velkým konkurentem Pramenu byla právě již rozebraná Jednota spotřební družstvo. Státní podnik Pramen měl zajistit uspokojení zákazníků především v městském prostředí, zatímco Jednota spíše na venkově.²⁶⁹

Jak bylo ovšem popsáno v předešlé části, Jednoty se nacházely v menší míře i ve městě, kdy například v Hradci Králové byla v roce 1989 postavená již šestá prodejna Jednoty. Nedá se divit skutečnosti, že docházelo ke vzájemné rivalitě a předhánění se v celoročním plnění. Za vším stálo nařízení z 60. let, na základě kterého bylo Jednotám umožněno, aby se jejich pobočky zřizovaly i ve městech. V rámci podniků Pramen fungovaly pobočky Pramen - Potraviny, Pramen - Mléko, pečivo a cukrovinky, Pramen - Maso, ryby, drůbež. V roce 1955 se od pramenu odštěpil jako samostatný národní podnik Ovoce a zelenina.²⁷⁰

Na počátku 70. let došlo v Pramenu k žádoucím změnám ve struktuře prodeje potravinářského zboží. Rostl prodej biologicky hodnotnějších potravin, a tak se dost navýšil růst ročního maloobchodního obrátu. To se týkalo především mléčných výrobků, drůbeže a ryb, zatímco stále v menší míře se prodávala mouka, cukr a máslo. V páté pětiletce se podařilo po dlouhé době zastavit pokles prodeje mléka, ale naopak ho navýšit.²⁷¹

Pramen si jako první uvědomoval časovou tíži, a tak již v první polovině 70. let přišel s postupným prodejem hotových jídel a polotovarů, které měly ušetřit čas prodavačkám, které poté mohly více pracovat. Nejvíce žádané polotovary byly knedlíky, bábovky a perníky v prášku. Typickým hotovým jídlem byly polévky, které měly ženám ušetřit nejvíce času, jejich prodej vzrostl v roce 1973 oproti roku 1970 o 34,5%.²⁷²

²⁶⁹ KNAPÍK, Jiří – FRANC, Martin. *Průvodce kulturním děním a životním stylem*, s. 710.

²⁷⁰ Tamtéž.

²⁷¹ *Plnění závěrů XIV. sjezdu KSČ v potravinách Hradec Králové: Pro spokojenost zákazníků*. Pochodeň. 28. února 1974. Roč. 63, č. 36, s. 3.

²⁷² Tamtéž.

Významným příspěvkem potravin Hradec Králové k zrychlení přípravy pokrmů v domácnosti byla výroba grilovaných kuřat, která se stávala velice populární. Zatímco začátkem 70. let činil roční prodej zhruba 37 tun, v polovině desetiletí to již bylo zhruba 68 tun kuřat, která se v té době grilovala ve třiceti prodejnách Pramene v Královéhradeckém kraji. Veliký boom ve zrychleném stravování znamenal také nárůst vlastních mléčných jídelen Pramene, které zajišťovaly levné občerstvení.²⁷³

Ke zpříjemnění služeb patřilo postupné zlepšování potravin z hlediska atraktivnosti balících obalů. V oficiálním diskursu se nám také objevuje odsuzování malých pultových prodejen a v plné míře se začínají prosazovat prodejny se samoobslužným prodejem. Od roku 1971 bylo v tomto duchu vystavěno celkem 81 nových prodejen, čímž se zvětšila prodejní plocha o 3 071 metrů čtverečných. Mezi největší a nejvýznamnější samoobsluhy ve východočeském regionu patřila první téměř pětisetmetrová prodejna ve Svitavách a dále obchody v Třebechovicích pod Orebem, Náchodě, České Skalici, Hronově, Kostelci nad Orlicí, Poličce, Trutnově či specializovaná prodejna drůbeže a ryb Jadran gril v Hradci Králové. Ukázkové samoobsluhy vznikaly samozřejmě i na území Hradce Králové, například prodejna potravin v Bezručově ulici na pražském předměstí, která byla otevřena v roce 1979.²⁷⁴

Velkoprodejna Labe

Úplně vlastní podkapitolu si zaslouží velkoprodejna Labe, která je ještě dnes u většiny hradeckého obyvatelstva vnímána jako pozůstatek minulého režimu a současně jako bývalá nejlépe zásobená královéhradecká samoobslužná prodejna Pramene - Potravin.²⁷⁵ Prodejna vznikla v roce 1972 v Labské kotlině I, kde narušila původní dispozici činžovního domu z roku 1953. Prodejní plocha prodejny měla činit 450 m².²⁷⁶ Budova byla stavěna téměř identicky s nedalekou prodejnou Potravin Lipky, která měla ovšem větší prodejní plochu zhruba kolem 580 m², a tak se ve své velikosti v roce 1974 řadila na druhé místo po pardubické samoobsluze v Polabinách, která měla dokonce 600 m².²⁷⁷

²⁷³ Tamtéž.

²⁷⁴ SOkA Hradec Králové, ONV Hradec Králové, Inv. č. 34, kart. 25, Potraviný - stavby prodejen, náhradní rekultivace.

²⁷⁵ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 8.

²⁷⁶ Ředitel podniku Potravin Hradec Králové soudruh Josef Řeháček: *Na řadě jsou velkoprodejny*. Pochodeň. 19. září 1974. Roč. 63, č. 128, s. 9.

²⁷⁷ Tamtéž.

Urbanistické řešení prodejny bylo navrhováno jako volná přístavba ke stávajícímu domu čp. 965-968, v jehož přízemí se původně nacházely prodejny základních potřeb a školní vývařovna. Prodejní plocha velkoobchodní prodejny měla být napojena na samotný činžovní dům pomocí spojovacího krčku a v přízemí domu měly být umístěny sklady zboží. Přístup do skladů byl možný ze zadního traktu s vykládacími rampami. Prodejna měla být na dům napojena pouze úzkým krčkem, aby nedošlo k omezení přístupů do obytného domu. Volná plocha kolem prodejny měla být upravena částečně na parkoviště pro nakupující a z části měly být vybudovány široké chodníky, aby celá stavba působila monumentálně.²⁷⁸

Samoobsluha se skládala ze dvou stavebních prvků. Tím prvním je prodejní část jako přístavba ke stávajícímu domu s propojovacím krčkem a tím druhým je adaptace přízemí stávajícího bytového domu na skladovací a provozní prostory pro prodejní část. Obchodní plocha byla řešena jako volná halová prostora spojená se skladovou částí spojovacím krčkem. Prodejna byla jednopodlažní s malou místností v suterénu pro umístění kompresoru chladicího zařízení v prodejně a akumulátorů nouzového osvětlení. Ve zmíněném spojovacím krčku byly umístěny přípravné pro obslužný úsek.²⁷⁹

Výkup lahví měl být umístěn zajímavě mimo samotnou prodejní plochu a měl se nacházet ve vlastním činžovním domě, kde byl umístěn samotný sklad. Řešení to bylo neobvyklé, ale rozhodně důmyslné, protože prodavačky již nemusely lahve přemísťovat přes celou prodejnu a spojovací krček až do skladu.²⁸⁰

Architektonická úprava měla být jednoduchá. Hmota prodejny byla navržena jako jednoduchý obdélníkový tvar s plně proskleným průčelím na sever a východ, na straně k západu měla být plná stěna mezi prodejnou a stávajícím činžovním domem. Na západním štítu byla umístěna jemná výzdoba.²⁸¹ I přes to, že se prodejna snažila být svou architektonickou podobou nevýrazná, narušila původní podobu obytného domu, který sice vznikl až v začátku 50. let, ale i přesto si svou dispozicí zanechává spíše prvorepublikovou tradici a architektonicky se jedná o vkusnou stavbu.²⁸²

Po Sametové revoluci se v budově nacházel supermarket Julius Meinl, ale nedaleko v Lipkách, kde byla před tím rovněž prodejna Potravin, byl otevřen supermarket Albert, a tak nakonec po roce 2000 došlo ke zrušení obchodu. Prodejní plocha byla nějakou dobu prázdná,

²⁷⁸ SOkA Hradec Králové, MNV Hradec Králové, Inv. č. 1379, kart. 180, s. 2, Studie prodejny potravin Labská I. Hradec Králové.

²⁷⁹ Tamtéž, s. 3.

²⁸⁰ Tamtéž, s. 4.

²⁸¹ Tamtéž, s. 6.

²⁸² Viz. Obrazová příloha č. 2. - Exteriér prodejny Labe v Hradci Králové.

ale nakonec zde místo našla prodejna nábytku,²⁸³ která se zde ovšem již opět nenachází. Nevyužitelná plocha, která ještě před 30 lety přitahovala denně mnoho zákazníků, nyní zeje prázdnotou stejně jako řada jiných budov té doby.

Ostatní samoobsluhy

Dalšími významnými samoobsluhami Pramene byla například prodejna v městské části Věkoše, která se jmenovala Slávie,²⁸⁴ a dvě obchodní plochy na Moravském předměstí. Tou starší je prodejní komplex Pod strání²⁸⁵ na konečné zastávce autobusů 23, 24 a 27. Ovšem ještě o trochu významnějším obchodním centrem se stala Hvězda, která je významným strategickým bodem města i dnes především proto, že se zde kříží sedm autobusových spojů hradecké městské hromadné dopravy.

Potraviny Hvězda začaly být budovány začátkem roku 1982 a Pramen si budovu převzal koncem listopadu stejného roku.²⁸⁶ Samoobsluha se v době vzniku řadila k největším samoobsluhám Hradce Králové. Její prodejní plocha byla 780 m². Hvězda také měla samostatný obsluhovaný úsek s lahůdkami a masnými výrobky. Rampa pro přejímání zboží byla chytře umístěna v podzemí, aby nenarušovala celkový vizuální dojem z architektonické stavby. V té době velkoprodejna nahradila dvě provizorní prodejny potravin umístěné ve výměnících. Otevřena byla slavnostně 7. prosince 1982 v 11 hodin dopoledne a obyvatelé Hradce ji dle Pochodně dostali jako „vánoční dárek“.²⁸⁷

Řetězec Pramen - Potraviny se skutečně snažil svým zákazníkům zpříjemnit své nákupy, co to jen šlo. Kromě nových obchodních ploch, se také vedení pramenu snažilo co nejvíce prodloužit otevírací dobu svých prodejen. V prodejnách Pramenu bylo zaměstnáno zhruba 75% žen, ale přesto byla pracovní doba upravována pro všechny další profese. Sobotní prodej byl v polovině 70. let zaveden na 1457 prodejnách, což bylo zhruba kolem 92% ze všech obchodních ploch.²⁸⁸

Ověřování kvality

²⁸³ Jednalo se o pobočku sítě prodejen Noma nábytek, která se poté přemístila do ulice Na Rybárně.

²⁸⁴ *Nákupní středisko Slávie*. Pochodeň. 12. února 1982. Roč. 71, č. 32, s. 3.

²⁸⁵ Viz. Obrazová příloha č. 3 - Exteriér prodejny plochy Pod strání v Hradci Králové.

²⁸⁶ *Stavbaři splnili slovo: Než Hvězda zazáří*. Pochodeň. 1. prosince 1982. Roč. 71, č. 285, s. 3.

²⁸⁷ *Pramen chystá vánoce*. Pochodeň. 6. prosince 1982. Roč. 71, č. 290, s. 2.

²⁸⁸ *Plnění závěrů XIV. sjezdu KSČ v potravinách Hradec Králové: Pro spokojenost zákazníků*. Pochodeň. 28. února 1974. Roč. 63, č. 36, s. 3.

Samozřejmě i v případě Pramene bylo potřeba kontrolovat, zdali dochází ke správnému přístupu vůči zákazníkům. Na to ve své době dbalo spotřební družstvo stejně jako státní podnik. Existovaly dokonce i konkrétní příručky, které nařizovaly, jak má být se zákazníkem jednáno. Byl to v podstatě návod, který se měl bez výjimek dodržovat. Klíčové bylo přivítat zákazníka, správně ho oslovit a také se neustále usmívat.²⁸⁹ Nadále splnit jeho konkrétní přání v duchu „náš zákazník, náš pán“, poté se správně rozloučit a především svým chováním zákazníka přimět, aby se v budoucnu do navštívené prodejny vracel.²⁹⁰

Největším možným nedopatřením bylo okrást byt' jen omylem zákazníka, který již poté upřednostňoval jiný obchod. Proto v pravidelných intervalech navštěvovala Pramen v utajení Československá obchodní inspekce. Nyní bychom se měli zaměřit na průběh takové návštěvy a podívat se na skutečnou kvalitu služeb, které vždy nemusely korespondovat s oběžníky a příručkami, podle kterých se mělo v praxi jednat.

Představitel ČOI navštívil v roce 1974 prodejnu potravin na Pospíšilově třídě v Hradci Králové. Samozřejmě pracoval v utajení, do svého nákupního košíku si dal víno, sardinky a poté si nechal navážit u pultu lahůdek sýr, salám a špekáčky. Když šel zaplatit, předložil svou legitimaci a poté šel do kanceláře vedoucího. Všechno vážené zboží bylo převáženo a ukázalo se, že prodavačka při vážení neodečetla balicí papír, do kterého byly potraviny zabaleny, a váha tedy ukazovala víc. Navíc v prodejně byly i další nedostatky související s chybějícími cenovkami a nemrazícím boxem. Takovéto nedokonalosti na obchodní ploše byly řešeny pokutou, a proto se předpokládalo, že se daná prodejna podobnému pochybení již napříště vyvaruje.²⁹¹

K další kontrole došlo na předměstí Hradce, kde byly nedostatky ještě horší. Zelenina byla prodávána dražší v neodpovídající kategorii první jakosti. V mrazících boxech ve skladu byly uloženy zkažené a prošlé potraviny. Vše bylo zapsáno do inspekční knihy a vedoucí prodejny dostal pokutu 100,- Kčs. Nelze nedostatky v plné míře pouze bagatelizovat, například v prodejně na Přeloučském náměstí neměl inspektor co vytnout, a to včetně zváženého zboží, ale také v případě označení zboží nebo čistoty bylo vše v perfektním pořádku. Stejná situace bez možných výtek nastala také v Pardubicích v prodejně Potravin na Palackého třídě, kde bylo vše včetně vážení uzenin v naprostém pořádku.²⁹²

²⁸⁹ KONÍŘ, Jan - PARMA, Evžen. *Prodáváme a sloužíme lidem*. Praha, 1984.

²⁹⁰ JANULA, Ladislav. *Služby prodejen spotřebních družstev*. Praha, 1987.

²⁹¹ *Za poctivostí, nepoctivostí a službami v obchodě: Reportáž za 10.90*. Pochodeň. 24. 9 1974. Roč. 63, č. 226, s. 3.

²⁹² Tamtéž.

Ovšem k velkému pochybení ze strany prodávajícího došlo v Litomyšli, kde prodavač záměrně vážil maso špatně, a to tak, aby váha ukazovala zhruba o tři koruny víc při placení. Navíc vedoucí odmítl podepsat inspekční protokol a odmítal převzít pokutu za své pochybení.²⁹³

Kontrola ze strany Československé obchodní inspekce byla na místě. Přesto, že prodavačky a vedoucí prodejen měli přesně stanoveno, jak se mají chovat, jak mají vážit potraviny nebo jak má vizuálně vypadat prodejna, docházelo k pochybením. Ovšem tento trend se nedá vztahovat na všechny pobočky globálně, protože v případě některých bylo vše v pořádku. Přístupu prodávajících k zákazníkům a celkové reflexi či dopadu na kolektivní paměť se budeme věnovat v jiné kapitole, proto jen v krátkém shrnutí je potřeba zdůraznit, že nejde jednoznačně určit výsledné stanovisko, jelikož jednání a povaha lidí je hodně odlišná a tudíž i přístup prodávajících. Československá obchodní inspekce samozřejmě navštěvovala i prodejny Jednoty, ale ta, jak bylo již několikrát popsáno, působila převážně ve venkovském prostředí, kde byla konzumní situace klidnější, a proto bylo zajímavější sledovat trend v městských Pramenech.

V celkovém pohledu je patrné, že situace byla u obou zástupců potravinových prodejen dost podobná. Vznik nových, co největších samoobsluh byl tehdejším trendem. Pracovní síla je i zde zastoupena především ženami a muži pravděpodobně opět vykonávali spíše funkce vedoucích či skladníků.²⁹⁴ Zatímco u Jednoty se nám podařilo zjistit spíše sortiment nedostatkového zboží, u Pramene jsme se detailněji zaměřili na vizuální utváření prodejen a na hlavní cíle státního podniku, které jsou ve své podstatě dosti podobné. Hlavním úkolem bylo uspokojit zákazníka po konzumní stránce, a tak ho naplnit vnitřním blahem.

2.6 Odívání

Původní možností jak získat vhodné šaty, bylo zajít k nejbližšímu krejčímu a u něj posléze zakoupit vhodný oděv nebo si ho nechat ušít na zakázku. Po socializaci živností dochází ke vzniku podniku Oděvní tvorba, což byl podnik z první poloviny 50. let, do kterého byly převedeny soukromé krejčovské podniky od drobných provozoven až po přední československé salóny, které zde působily pod svými původními jmény.²⁹⁵ Oděvní tvorba existovala pouze do roku 1954, kdy byla zrušena a její provozovny byly přesunuty do

²⁹³ Tamtéž.

²⁹⁴ FRANC, Martin. *O ženách za pultem*, s. 392.

²⁹⁵ Jednalo se například o podniky Podolská, Rosenbaum, Kníže, nebo Bárta.

komunálních, družstevních a státních podniků. Část nejvýznamnějších módních salonů Československa byla přesunuta do Módních závodů.²⁹⁶ Na začátku roku 1965 byly Módní závody sloučeny do nového podniku Domy módního odívání.²⁹⁷ Součástí byl v té době i Styl zastoupený také v Hradci Králové, ale také Vkus,²⁹⁸ Darex²⁹⁹ nebo již zkoumaný Dům módy.

I v obchodech určených k prodeji oděvů byl mnohdy cítit nedostatek obchodních ploch, proto i zde docházelo k neustálému rozšiřování a stavbě nových prodejen. Jedním takovým rozšířením je i projektový úkol z roku 1971. Na jeho základě vznikla prodejna a vzorkovna oděvů v Kalendově ulici v Kuklenách. Stavba byla postavena na volné ploše, překvapivě úplně mimo centrum města, na což upozorňovalo i samo vedení Oděvů Hradec Králové.³⁰⁰

Pokud spotřebitelům nějaký zakoupený kus oděvu neseseděl, mohli ho odnést do sběrný oděvů Vkus. Což byl do jisté míry nástupce krejčovství. Ve Vkusu bylo možné nechat si ušít i něco na zakázku, ovšem čekací doba mohla být dosti dlouhá, a to i přes to, že byly neustále otevírány nové sběrný, například mezi léty 1970-1971 byly otevřeny čtyři nové pobočky v Broumově, Dobrušce, Jaroměři a v Novém Bydžově.³⁰¹

Kromě využití poboček spotřebního družstva Oděvy Hradec Králové či výrobního družstva Vkus, měli obyvatelé královéhradeckého regionu ještě další možnost, a tou byla varianta si daný kus oděvu vyrobit sami a to se také hojně dělo. Především díky prodávaným příručkám a vydávaným stříhům v Květech a také v západním časopise Burda,³⁰² který se těšil velké oblibě, jak naznačuje i tehdejší populární hudba.³⁰³

2.7 Tuzex a výběrové prodejny

V následující části se zaměříme na exkluzivní prodejny, které nebyly díky svým cenám a především díky svým strategiím prodeje určeny primárně pro všechny obyvatele Československa. Ačkoliv se komunistická vláda nějakou dobu tvářila, že právě režim, který se

²⁹⁶ KNAPÍK, Jiří – FRANC, Martin. *Průvodce kulturním děním a životním stylem*, s. 628.

²⁹⁷ Tamtéž, s. 574.

²⁹⁸ Vkus bylo oděvní výrobní družstvo.

²⁹⁹ Darex je předchůdce Tuzexu. Prodávaly se tam exkluzivní dovozové oděvy z kapitalistického světa. Původním platidlem byly československé koruny, ale od roku 1950 byl v Darexu zaveden prodej za bony. Když úlohu zprostředkovatele valut převzal Tuzex, stal se Darex širokosortimentálním obchodním domem.

³⁰⁰ SOkA Hradec Králové, MNV Hradec Králové, inv. č. 2126, kart. 705, Oděvy Hradec Králové - projektový úkol na výstavbu vzorkovny a prodejny v Kalendově ulici v roce 1971.

³⁰¹ SOkA Hradec Králové, ONV Hradec Králové, Inv. č. 7919, kart. 1704.

³⁰² PETROV, Michal. *Retro ČS 2: Jak jsme si to (u)žili za reálného socialismu*. 1. vydání. Praha: Jota, 2015, s. 56.

³⁰³ Máme na mysli píseň „Sláva, jsou bály“ od zpěvačky Marcely Holanové, která v písni časopis Burda zmiňuje.

chopil moci 25. února 1948, má smazat všechny rozdíly mezi sociálními vrstvami a následně tak dojde k rovnému postavení všech skupin obyvatelstva, realita byla jiná. Jak se ukázalo, bez elit to nejde a všichni si nikdy úplně rovni nebudou. Jedním z důkazů je právě i existence výběrových prodejů.

Tuzex, nákup za bony

Předchůdcem Tuzexu je již zmíněný Darex. Ten vznikl počátkem roku 1949 jako akciová společnost, která původně zprostředkovávala zaslání dárkových balíčků československým občanům ze „západu“, a měla tak v podstatě konkurovat zahraničním zásilkovým dárkovým akcím a získávat pro stát nedostatkové devizy. Pod názvem Darex byl zároveň provozován i obchodní dům v Praze na Václavském náměstí, kde se původně prodávalo luxusní spotřební zboží domácí a zároveň i zahraniční výroby. Původně se dalo v Darexu platit i československými korunami, to se ale změnilo v průběhu roku 1950, kdy byl zaveden nový způsob prodeje za dobropisy, tzv. bony. Činnost Darexu byla v této podobě ukončena po peněžní reformě v roce 1953. Aktivita tohoto druhu pak v roce 1957³⁰⁴ převzal Tuzex.³⁰⁵

Tuzex byl podnikem zahraničního obchodu a zboží v něm se prodávalo za valuty. Společnost Tuzex zahájila svou činnost 1. července 1957 na základě vládního nařízení a vyhlášky ministerstva zahraničního obchodu č. 122/1957 Úř.³⁰⁶ Hlavním posláním Tuzexu byla akvizice devizových prostředků pro stát formou prodeje spotřebního a potravinářského zboží a poskytování služeb držitelům valut, ať už se jednalo o československé občany nebo třeba diplomaty či zahraniční turisty.³⁰⁷

Ceny v prodejních Tuzex byly stanovovány složitým přepočtem na základě průměru cen ve vybraných státech západní Evropy. Oficiálním platidlem Tuzexu se staly tzv. tuzexové koruny neboli bony, získané prodejem valut přímo v prodejním místě.³⁰⁸ Bony měly časově omezenou platnost, po realizaci byly znehodnoceny proražením. Pro turisty bylo mnohdy

³⁰⁴ KNAPÍK, Jiří - FRANC, Martin (a kol.). *Průvodce kulturním děním a životním*, s. 234-235.

³⁰⁵ Tuzex je složenina zkratk slov tuzemská exkluzivita.

³⁰⁶ Vyhláška ministra zahraničního obchodu ze dne 27. června 1957 o zřízení Tuzexu, podniku zahraničního obchodu pro prodej zboží v drobném za cizí měny. Sídlem podniku byla Praha, podnik však mohl se souhlasem ministerstva zahraničního obchodu ministerstva financí zřizovat další pobočky i mimo svoje sídlo.

³⁰⁷ KNAPÍK, Jiří - FRANC, Martin (a kol.). *Průvodce kulturním děním a životním stylem*, s. 963.

³⁰⁸ PRŮŠA, Jiří. *Abeceda reálného socialismu*, s. 458.

výhodnější vyměnit si své tuzemské peníze na samotné bony než na československé koruny.³⁰⁹

Občané Československé republiky mohli legálně získat přístup k tuzexovým poukázkám prací v zahraničí,³¹⁰ kdy jejich výdělek či diety byly uloženy na tzv. tuzexový účet, a vybírat z něj mohli již přímo samotné bony. Dále mohli obyvatelé získat valuty a za ně poté bony ze zahraničí jako dar od příbuzných či známých, výživné, honorář, dědictví atd. S bony se ovšem začalo velice brzy nelegálně obchodovat.³¹¹ Získat je mohl každý, kdo měl známé, kteří k nim měli přístup. Jak se dozvíme v dalších kapitolách, nejednalo se pouze o československou elitu. Překupníkům, kteří nelegálně obchodovali s bony, se říkalo „veksláci“.³¹²

Oficiálně byl obchod s bony nelegální, ale policie ho i přes to tolerovala. Podíl dováženého zboží v Tuzexu začal postupně převažovat množství tuzemského zboží. První podniky Tuzex byly v Praze a v Karlových Varech, brzy se však jejich počet zvýšil a jejich pobočky se rozšířily i do dalších větších československých měst. Výjimkou nebyl ani Hradec Králové nebo Pardubice. V Hradci byly v podstatě dvě prodejny rozdělené na další dva samostatné úseky. Jedna prodejna se nacházela na Velkém náměstí naproti galerii moderního umění a druhá na dnešní Gočárově třídě, v místě, kde je dnes Equa bank.³¹³ V Pardubicích byla prodejna Tuzexu na Karlovině zhruba v místech, kde se dnes nachází pekárna „Mňam, mňam“.³¹⁴

Prodejny Tuzexu původně existovaly spíše v utajení, ale to se změnilo především v průběhu 60. let, kdy na Tuzexy začaly existovat i reklamy a některé artikly prodávané v něm měly i vlastní obaly se značkou prodejny. Mohl za to především fakt, že v 60. letech navštěvovalo Československo čím dál více západních návštěvníků a také se rozmohla pracovní činnost místních obyvatel v zahraničí.³¹⁵ Zaměstnanci Tuzexů byli vybíráni pečlivě a požadavkem u nich byla znalost cizího jazyka.³¹⁶

Neopomenutelnou záležitostí je i nově konstruovaná terminologie, která vznikla právě díky existenci Tuzexů a v povědomí mnohých existuje dodnes. Základní termíny jako Tuzex, bony, vekslák už zde byly zmíněny, ale existovalo také označení tuzexová slečna, což byla

³⁰⁹ KNAPÍK, Jiří - FRANC, Martin a (kol.). *Průvodce kulturním děním a životním stylem*, s. 963.

³¹⁰ Mohlo to být i v zemích tzv. socialistického tábora.

³¹¹ PETROV, Michal. *Retro ČS 2*, s. 82.

³¹² Označení „veksláci“, je odvozeno od německého slova vyměnit *wechseln*.

³¹³ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 4.

³¹⁴ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 9.

³¹⁵ KNAPÍK, Jiří - FRANC, Martin (a kol.). *Průvodce kulturním děním a životním stylem*, s. 694.

³¹⁶ FRANC, Martin. *O ženách za pultem*, s. 385.

dívka, která záměrně udržovala vztah s cizinci, aby se dostala k valutám, které poté mohla směnit za bony, a tak se dostat k nejnovějším módním trendům.³¹⁷

Výběrovou prodejnu kromě Tuzexu byla také obchodní plocha Luxusu. Ta se nacházela i v Hradci Králové. V prodejně se prodávaly oděvy dámské i pánské pocházející převážně z Jugoslávie. Největší výhodou bylo, že se v prodejně dalo platit československou korunou. Dalším exkluzivním obchodem bylo Eso, které se specializovalo spíše na prodej potravin. Jednalo se o uzeniny, alkohol, ale také dárkové předměty, které měly dosahovat lepší kvality. Cena zde oproti běžným obchodům byla vyšší. Nad kvalitou by se však dalo diskutovat.³¹⁸ Poslední výběrovou prodejnu, kterou zmíníme, byla Krásná izba, jednalo se o obchodní plochu, která vznikla v průběhu 80. let a prodávaly se v ní především oděvy, které do prodejny dodávali soukromníci.³¹⁹

Co se týká exkluzivity, je to opravdu téma, nad kterým by se dalo polemizovat. Pro obyvatele kapitalistického světa by se pravděpodobně jednalo o bezvýznamné předměty, které si ve své domovině mohou koupit kdykoliv a mnohdy i za směšnou cenu. Ovšem pro obyvatele Československa byly výrobky z Tuzexu to, co pro obyvatele západního světa výrobky od předních návrhářských značek, a to z jednoho prostého důvodu. Ten, kdo měl v čase reálného socialismu tuzexové džíny nebo boty, byl považován za elitní vrstvu té doby. Je ovšem paradoxní, že socialismus, který se pokoušel smýt jakékoliv rozdíly mezi sociálními vrstvami a používal terminologii jako je nepřítel režimu nebo kapitalistický živel, se později pustil do zřizování exkluzivních prodejen, díky kterým, stejně jako ve všech dějinných epochách, docházelo k eliminaci jednotné sociální vrstvy, a naopak tak vznikala konzumní elita.

Vrátíme-li se k samotné obchodní ploše, i zde jsou jisté nepatříčnosti, a to především v dostupnosti některých potravin a jiných výrobků. Velkým nedostatkem je například špatná dostupnost tropického ovoce, které se státní podniky a spotřební družstva snažily stůj co stůj dostat mezi zákazníky. Při tom se jednalo o jistý nadstandard, který nebyl potřeba pro uspokojení základních lidských potřeb. Neznehodnocovali v tom případě tehdejší představitelé režim sami? Samozřejmě nemůžeme popřít, že bez jiných nedostatkových výrobků se doboví zákazníci pravděpodobně nedovedli obejít, ať už je řeč o toaletním papíře, pracím prášku nebo menstruačních vložkách. Situace, která v této podobě trvala i v druhé polovině 80. let, kdy tiskoviny včetně představitelů Sovětského svazu, proklamovaly něco

³¹⁷ KNAPÍK, Jirí - FRANC, Martin (a kol.). *Průvodce kulturním děním a životním stylem*, s. 695.

³¹⁸ *Párky z Esa – „pod psa“!*. Pochodeň. 2. leden 1989. Roč. 78, č. 1, s. 4.

³¹⁹ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 4.

jiného, pravděpodobně přispěla k tomu, že se jedinci zmanipulování tzv. „gulášovým socialismem,“ rozhodli přidat na stranu disentu, a tak vyhrálo z dnešního historiografického pohledu dobro zastoupeno demokracií.

3 Popularizace obchodních domů

V této kapitole se zaměříme na historii obchodních domů, které bývají mnohdy považovány za čistě kapitalistický trend,³²⁰ ale i přesto se stejný typ stavby a také důmyslného prodeje prosadil i ve východním bloku Evropy. Proto se podíváme na přehodnocení kapitalistických trendů u nás a na jejich následné převzetí i naší ideologií. Touto částí začneme a poté již plynule přejdeme k jednotlivým obchodním domům, které se nacházely nejen v krajském Hradci Králové, ale i v dalším významném městě východních Čech, a to v Pardubicích.

3.1 Vznik obchodních domů

Hromadná výroba souvisela s objevením masového prodeje, ke kterému daly podnět obchodní domy. Mezi ty první patřil například francouzský Printemps, který vzniká v roce 1865, nebo Le Bon Marché z roku 1869. Ve Spojených státech se mění Macy's a Bloomingdale's v obchodní domy kolem roku 1870. Obchodní dům se od samého počátku své existence opírá o nové principy rafinovaného prodeje.³²¹ Ten spočívá v tom, že člověk sice přijde do obchodu proto, aby si koupil konkrétní věc, ovšem díky tomu, že obchod prodává široké množství sortimentu, je spotřebitel lapen a nakonec mnohdy odchází s další věcí, jejíž koupí původně neplánoval.

Obchodní domy jako první položily důraz na rychlou výměnu zásob a udržování nízkých cen ve snaze dosáhnout vyššího obratu prostřednictvím obchodování ve velkém. Hlavní byla rychlost, s níž se prodávalo co největší kvantum výrobků, a to za velmi nízkou prodejní cenu. Obchodní domy se ale také snažily poskytnout zákazníkům co největší spektrum výrobků. V této době již nehraje největší prim potřeba jednotlivých zákazníků, ale spíše samotný design daného zboží a mnohdy i důraz na luxus.³²²

V čem byl prodej v obchodním domě tak nový? Především umožňoval volný a nevázaný vstup, prodával zboží za nízké a pevné ceny. Tuto cenu jako první uváděl na etiketě. Hlavním lákadlem obchodních domů se v této době stává monumentalita, kdy obchod vsází především na výzdobu, na zářivé a barevné vitríny a také na velikost. Právě v této době se poprvé začíná projevovat skutečnost, kdy zákazník neuspokojuje pouze svou skutečnou

³²⁰ LIPOVETSKY, Gilles. *Paradoxní štěstí*, s. 33.

³²¹ Tamtéž, s. 34.

³²² LEACH, William. *Land of Desire: Merchants Power and the Rise of New American Culture*. 1. vydání. New York: Vintage Books, 1994, s. 19.

potřebu, ale samotné nakupování se stává prostředkem jeho seberealizace. Návštěvníci už do velkých měst nejezdí pouze za památkami a kulturou, ale také proto, že se chtějí brouzdat po nákupních třídách a obchodních domech.³²³

3.2 Obchodní domy v Československu

První obchodní domy v Československu vznikaly již před druhou světovou válkou, mezi ně patřily například pražské pobočky Julius Meinl a Kulík,³²⁴ nebo první širokosortimentální prodejna Bílá Labuť z roku 1939.³²⁵ Abychom nezůstávali pouze v Praze, obchodní dům s názvem Pešat ze třicátých let bychom našli třeba i v Ostravě.³²⁶ A obchodní dům vznikl také v námi zkoumaném Hradci Králové na Velkém náměstí v bývalém domě u Václava Špalka. Ovšem tyto obchodní domy se zaměřovaly převážně na potraviny a po roce 1948 byly znárodněny a vznikly zde prodejny především Pramene, jak jsme si již detailně rozebrali v předešlé kapitole.

K oživení otázky obchodních domů u nás dochází opět v 60. letech 20. století. Důvodem byl především špatný stav maloobchodní sítě. Zatímco výměra prodejních ploch ve městech setrvale klesala,³²⁷ životní úroveň obyvatel rostla. Tato situace, stejně jako realizace obchodních staveb a rozvoj moderního prodeje v západní Evropě, neunikla ani představitelům Československa.³²⁸

Nejvyšší formou prodeje se v té době měly stát univerzální obchodní domy, sdružující pod jednou střechou široký sortiment zboží. Vybudovány měly být v každém sídle s více než 30 tisíci obyvateli.³²⁹ Obvykle měly být umístěny v samotném centru nebo v jeho širším okolí. Prvními obchodními domy v Československu se staly domy v Bratislavě, Košicích a v Plzni. Prodejní plochy se v té době dělily na tři typy. Na malé (2 000 - 4 000 m²), střední (4 000 - 7 000 m²) a velké (7 000 - 10 000 m²).³³⁰

Stavby se po dokončení zpravidla sdružovaly do oborové organizace, která se jmenovala příznačně Obchodní domy. Tato společnost v druhé polovině 60. let zpracovala

³²³ LIPOVETSKY, Gilles. *Paradoxní štěstí*, s. 35.

³²⁴ KNAPÍK, Jiří – FRANC, Martin. *Průvodce kulturním děním a životním stylem*, s. 710.

³²⁵ KLÍMA, Petr. *Kotvy Máje*, s. 162.

³²⁶ ELMAN ZARECOVÁ, Kimberly. *Utváření socialistické modernity: Bydlení v Československu v letech 1945-1960*. 1. vydání. Praha: Academia, 2015, s. 204.

³²⁷ Většina prodejních ploch, byla vyvlastněných po roce 1948 i s původním vybavením, které postupně chátralo a tak nesplňovalo požadované normy, proto docházelo k zavírání jednotlivých obchodů.

³²⁸ SIROTEK, Jaromír. *Výstavba maloobchodních jednotek v historických jádrech našich měst*. Projekt. 1969. Roč. XI, č. 1, s. 28.

³²⁹ KLÍMA, Petr. *Kotvy Máje*, s. 6.

³³⁰ Tamtéž, s. 7.

dlouhodobou koncepci rozvoje obchodních domů. Čerpala při tom ze zkušeností a znalostí soudobých trendů a z organizace a techniky obchodních domů z nejnávštěvnějších zemí. Již v té době nám byly známy západní velkoprodejny, kterým se na našem území říkalo velkonákupny.³³¹ Od 1. ledna 1969 se poté podnik Obchodné domy, který figuroval u všech staveb obchodních domů v Československu, transformoval na Trust obchodní domy Prior se sídlem v Bratislavě.³³²

Většinu projektů budoucích obchodních domů zadávalo ministerstvo vnitřního obchodu, vystupující jako generální investor stavby. Důležitou roli hrála pobočka v Brně, bratislavská centrála měla totiž na starost spíše stavbu obchodních domů na Slovensku.³³³ Realizace obchodních domů na území Česka tedy připadla většinou pobočce investora stavby v Brně.

3.3 Nejznámější obchodní domy

V této části bychom se měli alespoň okrajově zmínit o některých obchodních domech, které se staly klíčovými pro celé československé obyvatelstvo, jak nám ukazuje i tehdejší kinematografie. Jejich názvy jsou ještě dnes příležitostně medializovány a pro mnohé obyvatele se i nyní jedná paradoxně o největší pozůstatek minulého režimu u nás. Mezi Priority totiž také patřily například i pražské obchodní domy, které se nám ale vryly do paměti spíše pod svými uměleckými jmény. Máme na mysli především OD Máj³³⁴ na Národní třídě, nebo OD Kotvu³³⁵ na náměstí Republiky.³³⁶

Oba obchodní domy byly stavěny zhruba ve stejné době. V soutěži na stavbu Máje, která proběhla v květnu 1971 z iniciativy ministerstva vnitřního obchodu a ředitelství Obchodních domů Prior, vyhrál návrh Johna Eislera, Miroslava Masáka a Martina Rajniše z libereckého ateliéru SIAL.³³⁷ Obchodní dům měl sedm nadzemních a čtyři podzemní podlaží. Otevření proběhlo 21. dubna 1975, v té době měla prodejní plocha Máje více než 12 000 m². Ovšem ještě monumentálněji měl působit OD Kotva na Náměstí Republiky. Ten vznikl mezi

³³¹ POLÍVKOVÁ, Helena - JANIŠOVÁ, Helena. *Problematika nákupních center v pražské středočeské aglomeraci*. Architektura ČSR. 1973. Roč. XXXII, s. 354.

³³² KLÍMA, Petr. *Kotvy Máje*, s. 8.

³³³ MICHAL, Jan. *Realizace a projekty v současné architektuře*. 1. vydání. Praha: Odeon, 1978, s. 52.

³³⁴ Při otevření OD Máje se právě blížilo třicáté výročí osvobození Československa rudou armádou, proto i když původní návrh počítal s jiným pojmenováním, byl nakonec název změněn na prosovětský Máj.

³³⁵ OD Kotva byl pojmenován podle již stojícího paláce v sousední Revoluční ulici.

³³⁶ KLÍMA, Petr. *Kotvy Máje*, s. 9.

³³⁷ BAŤKOVÁ, Božena. *Umělecké památky Prahy*. 1. vydání. Praha, 1997, s. 124.

léty 1970-1975 podle návrhu českých architektů manželů Věry a Vladimíra Machoninových. Budova byla postavena Švédskou společností, což bylo na tehdejší dobu velmi neobvyklé.³³⁸

Kotva měla pět nadzemních pater vzájemně propojených 10 eskalátory. Když byla v roce 1975 slavnostně otevřena, činila její prodejní plocha 22 160 m². Dva tisíce zaměstnanců měly denně obsloužit 75 tisíc zákazníků. Jak je již patrné výstavba a dokončení Kotvy i Máje bylo celorepublikovou záležitostí, možná proto, že právě OD Kotva se stala po otevření největším obchodním domem ve východním bloku.³³⁹ Není tedy divu, že oba obchodní domy jsou tolik zpopularizované až do dnešního dne. Navíc právě toto setkání obyvatel Československa mohlo být prvním kontaktem s Priorem, který v té době teprve začíná expandovat do ostatních měst.

Jak bylo zjištěno, oba dva obchodní domy byly skutečně hojně navštěvovány i obyvateli východních Čech. Do Prahy se většinou jezdilo hromadnými zájezdy ROH, kdy záminkou k navštívení hlavního města byla kulturní vložka, většinou divadelní představení. Díky tomu si návštěvníci nemuseli hradit lístek do divadla a ani cestu autobusem. Pamětníci ale raději než na kulturní zážitek vzpomínají na realizované nákupy v Kotvě či Máji, které byly jejich hlavním pražským cílem.³⁴⁰

3.4 Obchodní domy ve východních Čechách

V předešlé části jsme nastínili znovuoživení myšlenky obchodních domů na území Československa v celorepublikovém měřítku a nyní se už podíváme na konkrétní počiny ve východočeském regionu. Budeme postupovat převážně chronologicky a zaměříme se na obchodní domy nacházející se na území města Hradce Králové a Pardubic, protože pouze tato dvě města v té době na zkoumaném území splňovala podmínku minimální hranice obyvatel pro stavbu obchodního domu.

3.5 Původní návrh OD Prior v Hradci Králové

Ačkoliv to není v povědomí hradeckých obyvatel příliš známo, v Hradci Králové měl stát Prior o mnoho let dříve než až v roce 1981.³⁴¹ Původní návrh pochází z druhé poloviny 60. let. Postaven měl být v Letecké ulici. Investorem jako v případě všech československých

³³⁸ KLÍMA, Petr. *Kotvy Máje*, s. 189.

³³⁹ Tamtéž, 163.

³⁴⁰ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 9.

³⁴¹ *Další rozšíření služeb občanům: Prior otevřen*. Pochodeň. 30. 4. 1981. Roč. 70, č. 101, s. 1.

obchodních domů měl být Prior, v té době ještě odborový podnik v Bratislavě. A generálním projektantem SPÚO Brno. Celková prodejní plocha původního návrhu OD Prior byla 6 126 m².³⁴² Prior by se tedy řadil do středně velkých obchodních domů Československa. Hlavním architektem měl být ing. arch. Cesar Grimmich.³⁴³

Hlavními důvody, proč si město bylo vědomo potřeby vzniku obchodního domu, byla především razantní výstavba sídlišť, po jejímž dokončení mělo být vybudováno celkem 7 409 bytů. S tím úzce souvisela nutná infrastruktura, kterou si vedení od druhé poloviny 50. let uvědomovalo.³⁴⁴ Představitelé města také proklamovali postavení a prestiž krajského sídla, a to především díky divadelní scéně, krajské galerii a muzeu a také díky vysokým školám. Proto s výstavbou nechtěli příliš otálet.

Město v té době navíc převyšovalo průměrný celostátní obrat, a proto mělo co nejdříve dojít k realizaci takové stavby. Ve městě byl v té době nedostatek prodejních ploch. Především měla být obyvatelům vynahrazena absence některých specializovaných a úzkoprofilových prodejen. Původní odhady počítaly s tím, že OD Prior bude mít na starost téměř 40% z celého městského spotřebitelského obratu. Pokud budeme brát v potaz, že například motoristické výrobky zde prodávány být neměly, jedná se skutečně o úctyhodné číslo.³⁴⁵

Cílem výstavby kupodivu nebylo pouze uspokojení domácích obyvatel města, ale především vesnických obyvatel, kteří měli při návštěvě Hradce, ale také Prioru, přijít k osobnímu uspokojení prostřednictvím hromadných nákupů, jak zdůrazňuje samotný projektový úkol. Obchodní plocha se tak neměla vztahovat pouze na místo, ale na celé široké okolí. Tuto situaci popisují mnohdy i pamětníci. Ti se domnívají, že obchodní domy vznikaly nedaleko nádraží či centra právě proto, aby zde mohli nakupovat turisté,³⁴⁶ na které měl obchod opět působit jako pomyslná „výkladní skříň socialismu“.

Původní návrh se od zrealizovaného návrhu Prioru, otevřeného až koncem dubna 1981,³⁴⁷ liší především monumentalitou. V návrhu z roku 1968 se totiž počítalo nejen s obchodním domem, ale mělo se jednat o jakýsi komplex budov, kde kromě prodejny měla najít své místo i administrativní budova a také dům služeb, jehož realizace byla zachována i v

³⁴² SOkA Hradec Králové, MNV Hradec Králové, inv. č. 1307, kart. 175, Projektový úkol - Obchodní dům Prior Hradec Králové z roku 1968.

³⁴³ Cesar Grimmich (28. ledna 1913) je český architekt druhé poloviny 20. století. Vystudoval české vysoké učení technické v Praze.

³⁴⁴ ELMAN ZARECOROVÁ, Kimberly. *Utváření socialistické modernity*, s. 373.

³⁴⁵ SOkA Hradec Králové, MNV Hradec Králové, inv. č. 1307, kart. 175, Projektový úkol - Obchodní dům Prior Hradec Králové z roku 1968.

³⁴⁶ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 8.

³⁴⁷ *Další rozšíření služeb občanům: Prior otevřen*. Pochodeň. 30. 4. 1981. Roč. 70, č. 101, s. 2.

současné podobě stavby. Celé okolí mělo být navíc určeno pouze pro pěší návštěvníky a v zadní části směrem od Hotelu Avion měl být součástí rovněž rekreační park.³⁴⁸

Obchodní dům se měl nacházet téměř na identickém místě, kde se nachází pozdější projekt Prioru, tedy na rohu Dukelské třídy a Letecké ulice³⁴⁹ před náměstím Obránců míru.³⁵⁰ Za tímto účelem měly být zbourány některé historické objekty, které byly ve špatném stavu a nakonec byly skutečně strženy.³⁵¹

Vnitřní uspořádání

Objekt měl být řešen jako krychle o hraně 55 metrů. Měl mít šest podlaží a střechu se strojovnou výtahů. V suterénu měla být samoobsluha, prodej lahůdek a občerstvení, ale také sklad potravin a příjem zboží. V přízemí měl být věnován velký prostor výkladním skříním, ale počítalo se zde i s obchodní plochou. Zajímavé je, že zde pro zákazníky byla i služba, kde si mohli u personálu uschovat zavazadlo, svrchní oděv nebo kočárek. V prvním patře měl mít dominantní postavení „snack-bar“ pro návštěvníky, ale také závodní jídelna, která měla mít své zázemí v přízemí. V druhém patře mělo být oddělení s nábytkem a bytovými textiliemi. Ve třetím patře by byl již jen centrální sklad a aranžérna a ve čtvrtém patře administrativní a telefonní centrála.³⁵²

Návštěvníci by se po prodejní ploše pohybovali pomocí dvou schodišť a pomocí eskalátorů, přičemž jeden vstup do obchodní plochy by existoval ze směru dnešního náměstí 28. října a druhý na druhém konci, ten měl sloužit především motorizovaným spotřebitelům nebo zkrátka zákazníkům přicházejícím z druhé strany.³⁵³ V budově v některém z horních pater se mělo nacházet také atrium, které mělo být zastřešeno sklem, aby se zde případné výstavy nebo prodej prováděly pod širým nebem. Paradoxně název Atrium získalo obchodní centrum, které v roce 2009 narušilo z jedné strany podobu zrealizovaného Prioru z počátku 80. let.³⁵⁴

³⁴⁸ SOkA Hradec Králové, MNV Hradec Králové, inv. č. 1307, kart. 175, Projektový úkol - Obchodní dům Prior Hradec Králové z roku 1968.

³⁴⁹ Viz. Obrazová příloha č. 8 - Stavební plán nezrealizovaného OD Prior v Hradci Králové.

³⁵⁰ Dnes se jedná o náměstí 28. října.

³⁵¹ Magistrát města Hradec Králové, obor stavební - archiv, spis č. p. 1517/26.

³⁵² SOkA Hradec Králové, MNV Hradec Králové, inv. č. 1307, kart. 175, Projektový úkol - Obchodní dům Prior Hradec Králové z roku 1968.

³⁵³ Viz. Obrazová příloha č. 9 - Plán interiéru nezrealizovaného OD Prior v Hradci Králové.

³⁵⁴ Obchodní centrum Atrium v Hradci shodilo lešení, (online), [cit. 30. 11. 2016]. URL: <http://hradecky.denik.cz/zpravy_region/obchodni_centrum_atrium_20090908.html>

Vnější podoba

Co se týká vnější podoby Prioru, v tomto ohledu měl být obchodní dům dosti revoluční. Hlavním poselstvím byl patriotismus hradeckého obyvatelstva. Proto měla být součástí budovy aplikace připomínající pianino,³⁵⁵ což je jasný odkaz na firmu Petrof, která byla jednou z nejvýznamnějších firem na výrobu hudebních nástrojů a jejíž sídlo se nacházelo právě v Hradci Králové.³⁵⁶ Dalším zajímavým prvkem je nápis „Get yours now!“. Poselství nápisu je jasné, ale přes to je jazyk tohoto poselství velice neobvyklý.³⁵⁷

Změna plánů

Dne 26. října 1967 vydal městský národní výbor, pověřený inženýrem Františkem Tomanem kladné stanovisko k žádosti Obchodních domů Prior Bratislava a přislíbil, že zachová stavební plochu pro připravovanou stavbu Prioru.³⁵⁸ Přes to všechno ale nakonec stavba Prioru nebyla zrealizována, tedy alespoň ne na konci 60. let.

Hlavní důvody jsou jasné. Jednatelé ředitelství, v té době již Trust obchodní domy Prior Bratislava, se nedokázali v roce 1970 domluvit s místopředsedou krajského národního výboru v Hradci Králové. Jednalo se především o uvolnění potřebných pozemků, které bylo třeba pro zahájení výstavby Prioru. Když tedy investorovi nebylo při jednání v Hradci poskytnuto dost stavební plochy, rozhodli se jednatelé cestou z Hradce zastavit v Pardubicích. Tam na městském národním výboru dopadli zástupci lépe a rovnou si odváželi dokument, který předběžně potvrzoval budoucí stavbu tamního Prioru.

3.6 OD Prior v Pardubicích

Jako místo stavby pardubického Prioru byla vybrána plocha, která vznikla po zboření kasáren u rušné křižovatky třídy Míru, dodnes je toto místo nazýváno obyvateli Pardubic U Veselky. Kasárny byly zbořeny v době, kdy se město postupně rozrůstalo směrem k Polabinám. Plocha, které se tehdy říkalo náměstí Budovatelů, byla vybrána jako ideální

³⁵⁵ Viz. Obrazová příloha č. 7. - Vizuální podoba nezrealizovaného OD Prior v Hradci Králové.

³⁵⁶ DIVIŠOVÁ, Jaroslava (ed.). *Encyklopedie města Hradec Králové*. 1. vydání. Hradec Králové: Garamon, 2011, s. 466.

³⁵⁷ SOkA Hradec Králové, MNV Hradec Králové, inv. č. 1307, kart. 175, Projektový úkol - Obchodní dům Prior Hradec Králové z roku 1968.

³⁵⁸ Viz. Obrazová příloha č. 8 - Stavební plán nezrealizovaného OD Prior v Hradci Králové.

prostor pro vznik nových městských veřejných staveb.³⁵⁹ Kromě stavby obchodního domu Prior se zde měl nacházet také hotel, kulturní středisko, kino, poliklinika atd.. Jako první z tohoto souboru vznikl na ploše OD Prior v letech 1971-1974, a to při křižovatce ulic Palackého a k Polabinám. V roce 1985 jej následoval hotel Labe a těsně před rokem 1989 byla dokončena ještě poliklinika.³⁶⁰

Projekty pardubického Prioru

Historie pardubického Prioru sahá až do poloviny 60. let, kdy odborový podnik Obchodní domy tehdy připravil dlouhodobou koncepci rozvoje obchodních domů, jejíž součástí byl i záměr zrealizovat stavbu obchodního domu v Pardubicích. Byl také zpracován investiční záměr, v jehož rámci byl v součinnosti investora a městského architekta vybrán pozemek při Palackého třídě jako nejvhodnější lokalita pro nový obchodní dům. Oborový podnik zadal vypracování ověřovací studie. Původně byly zpracovány tři návrhy. Dva z nich pocházely od týmu architektky Anděly Drašarové z pražského střediska Státního projektového ústavu obchodu Brno. První byla z února roku 1967, druhá z února 1968. Třetí nedatovaný návrh pocházel z projektového střediska Pardubice. To poukazuje na to, že investorem byla vypsána soutěž omezená na ateliéry SPÚO a KPÚ. Anděla Drašarová dovedla jednu ze studií do stádia prováděcího projektu, což by napovídalo tomu, že její návrh v soutěži uspěl.³⁶¹

Poté se proces stavby obchodního domu zpomalil, jak bylo již zmíněno, začala se upřednostňovat vize, že obchodní dům Prior by měl nejdříve vzniknout v krajském městě Hradci Králové, ale zde bylo jednání představitelů města a zástupců Prioru neúspěšné, a tak se opět oživila myšlenka stavby Prioru v Pardubicích. Dodavatelem se mě stát Průmstav Pardubice.³⁶²

Působení Průmstavu přineslo změnu v technologii nosného skeletu domu. Ten, ačkoliv s tím původní vize nepočítala, měl být nyní postaven z oceli. Takové konstrukční řešení bylo v tehdejší době přibližně o třetinu dražší a obvykle hůře dostupné než odpovídající alternativa ze železobetonu. Generální ředitelství Prioru zadalo vypracování dalšího návrhu, podle

³⁵⁹ KLÍMA, Petr. *Kotvy Máje*, s. 41.

³⁶⁰ NÁBĚLEK, Stanislav. *Obchodní dům v Pardubicích*. Architektura ČSR. 1976. Roč. 35, č. 4, s. 156.

³⁶¹ KLÍMA, Petr. *Kotvy Máje*, s. 41.

³⁶² MICHAL, Jan. *Realizace a projekty v současné architektuře*. 1. vydání. Praha: Odeon, 1978, s. 52.

kterého měla být ocelová konstrukce co nejmenší. Jaromír Sirotek, tehdejší ředitel SPÚO, přidělil tento komplikovaný úkol Růženě Žertové.³⁶³

Návrh Růženy Žertové

Růžena Žertová vypracovala návrh na základě prováděcího projektu Anděly Drašarové, ve svém návrhu vyšla ze základních parametrů původního projektu. V řadě věcí se však architektka od původního konceptu odchyľuje. Prior v jejím podání je nyní pouze třípodlažní budova, v půdoryse vepsaná do čtverce o délce hrany 54, respektive 63 metrů. Další změnou oproti předchozímu návrhu je nárůst půdorysné výměry přízemí na 3 300 m². Výměru celého obchodního domu Žertová zachovala na 5 300 m² prodejní plochy. Včetně restaurace, bufetu, plochy výloh a služeb činila plocha celého obchodního domu více než 6 tisíc m².³⁶⁴

Autorka projektu ušetřila obrovské množství plochy tak, že skladové prostory umístila do suterénu. Celá rozloha přízemí tak patřila prodejně potravin. Prodej zboží umístila autorka rovněž do prvního patra a všechny řídicí jednotky včetně administrativního centra situovala do druhého patra, kde se kromě toho měla nacházet také restaurace.³⁶⁵ Prostory ve vnitřním traktu podlaží a některé z místností s velkou hloubkou dispozice prosvětluje Růžena Žertová kupolovými střešními světlíky.³⁶⁶ Navržená konstrukční výška typického podlaží měla být čtyři a půl metru.³⁶⁷

Originalita projektu architektky tkví především v návrhu opláštěné budovy tenkostěnnými ocelovými panely s okny se spárovanými vyzdívkami, tak jak zdobí budovu dnes.³⁶⁸ Především vnější stránka pardubického Prioru byla pro jeho pozdější prvotní nápadnost zcela určující. Růžena Žertová zásadně předčila úroveň architektury jiných československých Priorů, jejichž fasády byly ve valné míře provedeny z prefabrikovaných panelů.³⁶⁹

³⁶³ Růžena Žertová (4. listopadu 1932) je absolventka VUT v Brně, mezi její další realizace patří obchodní dům Prior v Košicích a obchodní dům Prior v Ústí nad Labem.

³⁶⁴ KLÍMA, Petr. *Kotvy Máje*, s. 43.

³⁶⁵ NÁBĚLEK, Stanislav. *Obchodní dům v Pardubicích*. Architektura ČSR. 1976. Roč. 35, č. 4, s. 156.

³⁶⁶ GAJDOVÁ, Petra. *Architektka Růžena Žertová*. Brno, 2010, s. 15. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta.

³⁶⁷ KLÍMA, Petr. *Kotvy Máje*, s. 45.

³⁶⁸ Viz. Obrazová příloha č. 4 – Exteriér OD Prior v Pardubicích.

³⁶⁹ KLÍMA, Petr. *Kotvy Máje*, s. 47.

Realizace stavby

Realizace stavby velmi očekávaného Prioru byla zahájena 28. července 1971 slavnostním položením základního kamene.³⁷⁰ Ačkoliv se podařilo uskutečnit návrh Růženy Žertové v téměř nezměněné podobě, realizaci provázely velké kontroverze. Ty se asi nejvíce projevíly při osazování fasádních panelů, jež byly z výroby opatřeny protikorozním nátěrem zelené barvy a výslednou barvu měly panely získat až teprve po montáži do kontrastního korálově červeného skeletu. Kritika od laické veřejnosti za excentričnost však přicházela ještě před dokončením celé stavby.³⁷¹ Obchodní dům byl nakonec po čtyřech letech výstavby slavnostně otevřen v září roku 1974.

Exteriér

Exteriér obchodního domu byl situován, ačkoliv se to během stavebních prací nezdálo, do červené barvy. Jak přiznala Růžena Žertová, s myšlenkou pro barvu pláště si pohrávala dlouho, inspirace pro červenou barvu pochází z několika zdrojů. Je charakteristickou barvou dostihů, pozadí městského znaku, zdobení perníků a také cihelného obkladu nádražní budovy. Zvolená barva skeletu a ocelového pláště domu má údajně i svůj funkční rozměr – podle autorky měly fasády fungovat také jako velkoformátové „poutače“ v městském prostoru, které zaujmou pozornost kolemjdoucího na první pohled, nenechají ho v klidu a přimějí ho, aby prodejnu navštívil a byl tak lapen do konzumního světa.³⁷² Jednotícím výtvarným prvkem designérsky řešeného pláště stavby jsou zkosené rohy v pravidelném rytmu rozmístěných slepých cihelných nebo prosklených výplňových polí obdélného tvaru.³⁷³ Barevnost byla významným faktorem i v urbanistickém kontextu.³⁷⁴ Jako první totiž pardubický Prior vystupuje z palety šedých odstínů, což vede k tomu, že jeho barevná kontinuita může být v budoucnu následována dalšími obchodními domy či jinými stavbami, které se více inspiroují v průmyslovém designu a vedou k technologickému optimismu.³⁷⁵

³⁷⁰ *Jak to bude s Priorem. Zář. 23. července 1971, s. 2.*

³⁷¹ KLÍMA, Petr. *Kotvy Máje*, s. 49.

³⁷² Tamtéž, s. 57.

³⁷³ BARTOŠ, Štěpán – LUKEŠ, Zdeněk – PANOCH, Pavel. *Kaleidoskop tvarů: století moderní architektury v Pardubickém kraji*. 1. vydání. Pardubice: Helios, 2006, s. 172.

³⁷⁴ NÁBĚLEK, Stanislav. *Obchodní dům v Pardubicích*. Architektura ČSR. 1976. Roč. 35, č. 4, s. 156.

³⁷⁵ PAŽOUTOVÁ, Kateřina. *České výtvarné umění a architektura 60. let 20. století*. 1. vydání. Brno: Vutium, 1970, s. 17.

Interiér

Vnitřní vybavení objektu bylo vytvořeno ze sériového nábytku firmy OZAP, doplněného atypickými kusy. V interiéru obchodního domu nebyly použity závěsné stropy, všechna instalační vedení elektrotechniky a klimatizace byla vedena pod stropem a osvětlení pod nimi vytvářelo unikátní světelný rošt.³⁷⁶

Atypické zařízení v prostorách třetího patra navrhla sama Růžena Žertová.³⁷⁷ Svě místo v objektu našlo také několik uměleckých děl. V atriu v druhém patře to byla kašna ve tvaru matice od Karla Kronyha a výtvarně pojednané nádoby na květiny, v restauraci reliéfová stěna, s jejíž autorkou spolupracovala sama Růžena Žertová. Původní podlahy byly v přízemí z bílého mramoru. V prvním patře se původně nacházela žulová dlažba. Všechny prodejní prostory byly klimatizovány.³⁷⁸ Prior se mohl také pyšnit prvními eskalátory v Pardubicích.³⁷⁹

Jak je patrné, autorka Růžena Žertová do stavby a realizace pardubického Prioru investovala obrovské úsilí. Sama navrhla barevné odlišení se od jiných staveb té doby v podobě červené barvy a sama se také podílela na interiérových detailech, ať už se jednalo o návrh nábytku či uměleckých děl. Ačkoliv byl pardubický Prior ani ne rok po svém vzniku předčen pompézností již zmíněných pražských obchodních domů, z dnešního hlediska se jeho architektura řadí mezi zdařilé.³⁸⁰ Již v době vzniku byl obchodní dům navštěvován velkým počtem přespolních zákazníků včetně těch hradeckých. Jak vzpomíná jedna z pamětnic, jet v té době z Hradce do Pardubic pantografem a poté nakupovat v pardubickém Prioru, byla velká událost a narušení každodenního stereotypu.³⁸¹

Pardubický Prior a Palác Pardubice

Dne 2. května 2006 byla podepsána smlouva o vybudování společenského a obchodního centra „Palác Pardubice“. Vyrostl na volném prostranství u Masarykova náměstí, které bylo již dlouho určeno k zástavbě. Otevřen byl dva a půl roku poté 25. listopadu

³⁷⁶ NÁBĚLEK, Stanislav. *Obchodní dům v Pardubicích*. Architektura ČSR. 1976. Roč. 35, č. 4, s. 156.

³⁷⁷ Jednalo se zařízení v restauraci, bufetu, kadeřnictví, hale, ředitelně, dětském koutku a v zasedací místnosti, v té dominoval velký kruhový stůl, jehož tvar se promítl i do řešení stropního podhledu s vestavěnými svítidly.

³⁷⁸ KLÍMA, Petr. *Kotvy Máje*, s. 50.

³⁷⁹ *Prior slaví čtyřicátiny: Chloubu komunistů zastínil palác konzumu*, (online), [cit. 30. 01. 2017]. URL: <http://pardubice.idnes.cz/slavy-pardubicky-supermarket-prior-slavi-ctyricatiny-p2g-/pardubice-zpravy.aspx?c=A140821_165254_pardubice-zpravy_jah>

³⁸⁰ KLÍMA, Petr. *Kotvy Máje*, s. 59.

³⁸¹ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 4.

2008.³⁸² Palác Pardubice však naprosto narušil původní strukturu pardubického Prioru, palác je totiž přímo nalepen na jedné straně Prioru a tak hyzdí jeho původní vzhled. Je tedy otázkou, zdali není častá kritika socialistických budov, které jsou hromadně označovány za kýčovité, škaredé a vhodné k demolicím, scestná. V tomto případě se totiž jen ukazuje, že vedle velkého obchodního domu vznikne ještě větší konzumní ráj moderní společnosti. Ten je ještě k tomu prvoplánový a chybí mu nějaká hlubší myšlenka narozdíl od návrhu Růženy Žertové.

Pokud se již teď podíváme na menší komparaci původního návrhu Prioru v Hradci Králové a na návrh zrealizovaného Prioru v Pardubicích, je patrná jistá kontinuita. Prostor je v obou prodejnách řešen podobně, oba návrhy počítaly se zřízením podzemních prostor, jen s tím drobnějším rozdílem, že zatímco v hradeckém Prioru měla být podzemní prodejní plocha, v tom Pardubickém je podzemí čistě funkční, má totiž sloužit jako sklad celé prodejny, což má zvětšit prodejní plochu nadzemních podlaží. Další shoda je patrná v umístění eskalátorů. Ty jsou v obou zmiňovaných Priorech umístěny v terénu, což vede zákazníka k tomu, aby byl nucený si celý prostor chtě nechtě prohlédnout, a tak byl lapen jako hyperkonzument do spotřebitelské sítě prodejní plochy obchodních domů. Je tedy zatím patrné, že podobnost původního hradeckého Prioru a pardubického Prioru zde je. Nyní se tedy ještě podíváme na zrealizovaný Prior v Hradci Králové.

3.7 Zrealizovaný návrh OD Prior v Hradci Králové

Povolení provést stavbu královéhradeckého Prioru na Dukelské třídě bylo vydáno 5. prosince 1977. Tentokrát se již zástupce Trust obchodních domů Prior Bratislava dohodl s hradeckým místopředsedou krajského národního výboru, a proto začala být stavba obchodního domu realizována hned v následujícím roce.³⁸³ Projekt obchodního domu pocházel od Jiřího Kučery. Prior stavěli pracovníci pardubického Průmstavu. Na stavbě hradeckého Prioru byl poprvé použit železobetonový montovaný skelet. Nejzajímavějším prvkem venkovního uspořádání je porcelánová fasáda³⁸⁴ o ploše přes čtyři tisíce metrů čtverečných, která má připomínat fasádu domu oděvů Don,³⁸⁵

³⁸² *Stalo se před lety: Měl se stavět AFI palác*, (online), [cit. 31. 01. 2017]. URL: <<http://pardubicky.denik.cz/podnikani/stalo-se-pred-lety-mel-se-stavet-afi-palac20110502.html>>

³⁸³ Magistrát města Hradec Králové, obor stavební - archiv, spis č. p. 1517/26.

³⁸⁴ Viz. Obrazová příloha č. 5 - Exteriér OD Prior v Hradci Králové.

³⁸⁵ *Další rozšíření služeb občanům: Prior otevřen*. Pochodeň. 30. 4. 1981. Roč. 70, č. 101, s. 2.

Vnitřní uspořádání

Budova měla mít tři poschodí a tentokrát se v návrhu nepočítalo s žádnými podzemními prostory. V přízemí se měla nacházet prodejní plocha a skladové prostory obchodního domu, včetně zásobovací rampy a vrátnice pro zaměstnance, ale především prodejna potravin. V druhém poschodí mělo být oddělení domácích potřeb, elektroniky, nábytku, oděvů a také oprava textilu. V tomto návrhu se již počítalo s tím, že celý prostor bude oddělen, protože se eskalátory nacházejí úplně mimo hlavní prodejní prostor a tudíž, kdo bude chtít uskutečnit nákupy v obchodním domě, nebude již muset složitě projít celou prodejní plochou, ale zkrátka pouze z vnější strany vstoupí tam, kam bude chtít. Rafinovanost tentokrát tkví v něčem jiném. Obchodní dům, jak je ze stavebních plánů patrné, měl být koncipovaný tak, aby průchod přes něj působil jako průchod pěší zónou. Když se totiž návštěvníci dostali do Hradce a chtěli dojít do centra nejjednodušší cestou, museli jít právě po dukelské třídě, kde ovšem uprostřed cesty stál Prior, chodník pokračoval přes něj a končil opět hlavní spojnici do centra, takže cílem tentokrát nebylo zákazníka lapit, zatímco si přišel koupit něco jiného, ale získat jej při běžné denní chůzi. Dalo by se tedy konstatovat, že rafinovanost prodeje byla v tomto případě ještě důmyslnější.³⁸⁶

Ve druhém poschodí se pak nacházela restaurace, kuchyně, jídelna pro zaměstnance s bufetem, sklad průmyslového zboží, šatny se sociálním zařízením pro zaměstnance. Ve třetím a posledním poschodí, byla už jen kancelář vedení obchodního domu, strojovna výtahů, aranžérská dílna a sociální zařízení.³⁸⁷

Otevření Prioru

Obchodní dům se nacházel téměř na identickém místě, kde se měl nacházet i původní návrh Prioru z konce 60. let. Obchodní dům Prior byl v Hradci otevřen 28. dubna 1981, přičemž zboží, které mělo oslovit zákazníky, bylo do obchodu sváženo již v průběhu března a dubna. Investice na stavbu obchodního domu činila zhruba sto milionů Kčs.³⁸⁸ V celém objektu převládal především samoobslužný prodej, každopádně u zboží, které bylo k přímému prodeji nevhodné, existovaly i pulty, kde byli zákazníci obslouženi.³⁸⁹

³⁸⁶ Magistrát města Hradec Králové, obor stavební - archiv, spis č. p. 1517/26.

³⁸⁷ Tamtéž.

³⁸⁸ *Další rozšíření služeb občanům: Prior otevřen.* Pochodeň. 30. 4. 1981. Roč. 70, č. 101, s. 2.

³⁸⁹ PERNÍKOVÁ, Olga. *Splněný úkol volebního programu Hradce Králové: Prior připraven.* Pochodeň. 29. 4. 1981. Roč. 70, č. 100, s. 1.

Samotného otevření se v té době účastnil i člen ÚV KSČ a tajemník KV KSČ František Tesař, tajemník KV KSČ Karel Erbes, vedoucí tajemník OV KSČ v Hradci Králové Václav Jiřeček a místopředsedkyně KNV Irena Kašparová. Jednalo se tedy o významnou festivity a to i přesto, že hradecký prior byl již čtyřicetým Priorem v Československu. Prodejna potravin byla otevřena až dodatečně 15. května 1981.³⁹⁰

Velikým problémem v prvních měsících po otevření obchodního domu bylo zaparkování aut pro motorizované řidiče. Parkoviště s přístupem z Letecké ulice s kapacitou 150 osobních automobilů bylo dokončeno až koncem roku a do té doby měli návštěvníci, kteří se rozhodli k Prioru dopravit automobilem, smůlu.³⁹¹

Obchodní řetězec Prior v budově fungoval až do první poloviny 90. let. Poté bylo možné v budově nalézt pobočku amerického supermarketu Kmart,³⁹² ten zde ovšem nevydržel příliš dlouho a od té doby až do dnešního dne v budově sídlí pobočka supermarketu Tesco. Stejně jako v případě pardubického Prioru došlo před několika lety k narušení původní vizuální podoby díky přístavbě obchodní domu Atrium z roku 2009,³⁹³ které vzniklo přímo u zastávky na Dukelské třídě na místě, kde dříve bývalo tržiště, a to se muselo v důsledku toho přesunout na náměstí 28. října.

Jak bylo již upozorněno, realizace nemá s původním návrhem hradeckého Prioru příliš společného, snad jen místo, kde stojí. Zaměříme se na vnitřní uspořádání, u něhož měla být v původním návrhu hlavní strategií průchodnost všech částí, které musel zákazník zdolat, aby se dostal ke svému cíli. Zrealizovaný Prior má také svou strategii, ale spíše než eskalátory se jedná o tzv. průchozí ulici uvnitř budovy. V ohledu na vnější podobu jsou rozdíly také dost markantní. Původní návrh počítal s tím, že Prior bude vykazovat to, co symbolizuje samotné město, zatímco stavba z roku 1981 se snaží svou hmotou spíše reagovat na Don. Dalo by se říci, že původní návrh hradeckého obchodního domu se podobá spíše realizaci Prioru v Pardubicích, který má vnitřní rozčlenění dost podobné a vnější plášť budovy má také nějakým způsobem reflektovat minulost a symboliku Pardubic.

³⁹⁰ *Další rozšíření služeb občanům: Prior otevřen.* Pochodeň. 30. 4. 1981. Roč. 70, č. 101, s. 2.

³⁹¹ *O parkování u nového obchodního domu v Hradci Králové: Než pojedete do Prioru.* Pochodeň. 3. června 1981, Roč. 70. č. 128, s. 4.

³⁹² *Byli jsme se v sobotu podívat, jak se prodává a nakupuje v Kmartu.* Hradecké noviny. 13. 10. 1993. Roč. 2, č. 238, s. 9.

³⁹³ *Obchodní centrum Atrium v Hradci shodilo lešení,* (online), [cit. 31. 01. 2017]. URL: <http://hradecky.denik.cz/zpravy_region/obchodni_centrum_atrium_20090908.html >

3.8 Dům oděvů DON

Obchodní dům oděvů Don je v podstatě prvním obchodním domem, který se nacházel v Hradci Králové. Celou dobu sdělovací prostředky upozorňovaly, že se chystá stavba i širokosortimentálního obchodního domu,³⁹⁴ ale na jeho realizaci si museli obyvatelé města, jak bylo již popsáno počkat až do počátku roku 1981.

Obchodní dům Don byl jedním z článků, který vyplnil mezery v celoměstském občanském vybavení v oblasti obchodu a služeb. Hradec Králové byl již v té době totiž jedním z posledních krajských měst, které nemělo obchodní dům. Úkolem Donu bylo pro obyvatele zajišťovat módní novinky, ale také být zprostředkovatelem kultury prodeje a rychlosti prodeje.³⁹⁵

Vnější podoba

OD Don byl postaven dle návrhu brněnského architekta Jana Doležala.³⁹⁶ Architekt se při stavbě Donu pokoušel vycházet z hradecké tradice a snažil se udržet Gočárovu linii tím, že ho chtěl začlenit do stávajícího urbanistického prostoru.³⁹⁷ Stavba probíhala v letech 1969-1974.³⁹⁸ K místu stavby bylo vybráno lukrativní místo na východní výspě Pražského předměstí v těsné blízkosti II. městského okruhu na Leninově třídě.³⁹⁹ Nevýhodou volby parcely byla stísněnost pozemku včetně omezené možnosti parkování a problematického zásobování z hlavní ulice. S kontextem místa se architekt Jan Doležal vyrovnal se ctí. Výška objektu plynule navazuje na okolní obytnou zástavbu, rovněž objem stavby víceméně respektuje hmotové uspořádání sousedních objektů.⁴⁰⁰

Velikým experimentem bylo ponechat celou budovu bez oken,⁴⁰¹ čímž se ovšem zvětšila možnost pro uplatnění výtvarného umění na plášti budovy.⁴⁰² Vizuální podoby se

³⁹⁴ *Dnešní postavení města a současná problematika jeho rozvoje.* Architektura ČSR. 1976. Roč. 35, č. 2, s. 67.

³⁹⁵ *Hodnocení staveb 5. pětiletky. Obchodní dům „Don“ v Hradci Králové.* Československý architekt. 1978. Roč. 24, č. 4, s. 3.

³⁹⁶ PANOCH, Pavel. *Hradec Králové: Průvodce po památkách od středověku do současnosti.* 1. vydání. Praha: Lidové noviny, 2015, s. 288.

³⁹⁷ VAŇOUS, Petr. *Éra obchodní domů ve městě začala Donem.* Hradecké noviny. 12. 11. 2009. Roč. 20, č. 264, s. 3.

³⁹⁸ *Hodnocení staveb 5. pětiletky. Obchodní dům „Don“ v Hradci Králové.* Československý architekt. 1978. Roč. 24, č. 4, s. 3.

³⁹⁹ Dnes se jedná o Gočárovu třídu.

⁴⁰⁰ KLÍMA, Petr. *Kotvy Máje*, s. 133.

⁴⁰¹ *Hodnocení staveb 5. pětiletky. Obchodní dům „Don“ v Hradci Králové.* Československý architekt. 1978. Roč. 24, č. 4, s. 3.

⁴⁰² Viz. Obrazová příloha č. 6 - Exteriér OD Don v Hradci Králové.

ujaly keramičky Lydie Hladíková, Děvana Mírová a Marie Rychlíková, absolventky pražské VŠUP, které se ve společném ateliéru často podílely na realizacích v architektuře 60. a 70. let.⁴⁰³ Fasáda je laděna do světlé barvy a je tvořena vyskládanými keramickými tvarovkami, ze kterých jsou ručně vytvářeny abstraktní reliéfy.

Vnitřní uspořádání

V přízemí obchodního domu mělo být oddělení kožichů, klobouků a textilních doplňků, v prvním patře oddělení pánských módních oděvů a v druhém patře dámských módních oděvů.⁴⁰⁴ Přičemž v přízemí byla prodejní plocha nejmenší, protože se ve stejném objektu se samostatným vchodem nacházela také banka.⁴⁰⁵ Prodejní prostor v prvním a druhém patře měl již kolem 640 m². Poměrně velké zázemí měly v obchodním domě taky samotné prodavačky.⁴⁰⁶

Po roce 1989 se v obchodním domě vystřídalo několik obchodů s různým sortimentem, v dolním patře sídlila například drogerie DM a Pelc Kuchyně, v prvním patře byla prodejna nábytku a ve třetím patře se nacházela prodejna oděvů. V roce 2012 byl obchodní dům Don nabídnut k prodeji za cenu 36 milionů korun.⁴⁰⁷ Hlavním důvodem byla především silná konkurence v podobě nově vzniklého obchodního centra Atrium, o němž jsme se již zmiňovali a které je od Donu vzdáleno zhruba jen sto metrů. Jak to právě teď vypadá, léta, kdy byl OD Don vyhlášeným obchodem s módními oděvy, jsou dávno pryč, přesto v očích mnohých zůstane Don obchodním domem číslo jedna v hradeckém prostoru.

3.9 Zhodnocení popularizace obchodních domů

Obchodní domy u nás existovaly již po vzniku samostatného Československa, po roce 1948 však byly chápány jako kapitalistický přežitek, který je potřeba omezit. V průběhu 60. let se však začíná opět přistupovat ke stavbám obchodních domů, které mají být ukazatelem luxusu a přepychového života v komunistickém Československu. Jejich existence se stane brzy populární jak mezi obyčejnými lidmi, tak i mezi elitami. V obchodních domech se mezi

⁴⁰³ KLÍMA, Petr. *Kotvy Máje*, s. 133.

⁴⁰⁴ *Hodnocení staveb 5. pětiletky. Obchodní dům „Don“ v Hradci Králové*. Československý architekt. 1978. Roč. 24, č. 4, s. 3.

⁴⁰⁵ Viz. *Obrazová příloha č. 10 - Stavební plány přízemí OD Don v Hradci Králové*.

⁴⁰⁶ Magistrát města Hradec Králové, obor stavební - archiv, spis č. p. 1517/26.

⁴⁰⁷ *Obchodní dům Don je na prodej. Nabízí se za 36 mil. Kč*, (online), [cit. 14. 5. 2015]. URL: <<http://hkciry.cz/2012/10/23/obchodni-dum-don-je-na-prodej-nabizi-se-za-36-mil-kc>>

nimi totiž smývají rozdíly. Jako vzor pro stavbu obchodních domů paradoxně posloužily stejné stavby v kapitalistickém světě.

Popularizace obchodních domů však neměla dlouhého trvání, po revoluci v roce 1989 dochází ke kategorizaci všech komunistických staveb, které začínají být označovány za nevkusné. Tato pečeť se nevyhne ani obchodním domům, které jsou ještě navíc v novém režimu považovány za zbytečné, protože se začíná uplatňovat prodej v nákupních centrech, kde člověk nakupuje v rámci separovaných „kójí“, proto jsou stále častěji sdělovány názory, dle kterých nebude problém obchodní domy zbourat a postavit zmíněné paláce volného prodeje. Taková situace již nastala například v případě libereckého OD Ještěd.

Někdy je situace mírnější a tak pouze dochází k silné kritice, jako je tomu například v případě jihlavského či olomouckého Prioru, které stojí přímo v centru města. Nejnovějším trendem je ovšem samotné stavby zesměšňovat tím, že jejich původní koncepce bude narušena vznikem moderního nákupního centra, které je ve své podstatě zastíní ať už svým sortimentem, nebo samotným způsobem prodeje, jako tomu bylo i v případě námi zkoumaného obchodního domu Prior Pardubice a Hradec Králové. Otázkou ovšem zůstává, zda je správným řešením nahrazovat obchodní domy ještě většími obchodními kolosy, protože se klidně může stát, že pro ně v budoucnu nebude rovněž využití.

4 Žena za pultem, zboží pod pultem

Tato kapitola bude rozdělena na dvě pomyslné části. V té první se pokusíme do této práce získat další rozměr náhledu na vývoj spotřebního jednání v socialismu, v čemž nám pomůže analýza poskytnutých rozhovorů. V rámci shromažďování výpovědí se nám podařilo získat deset rozhovorů s jedenácti respondenty. Těm byly pokládány základní otázky týkající se nakupování za minulého režimu. Díky odpovědím zaznamenaným během rozhovorů budeme mít kromě syntetických informací týkajících se základních vývojových tendencí v proměnách spotřebního jednání i pohled do osobní reflexe dané sféry prostřednictvím sondy do tehdejšího spotřebního jednání individuálních aktérů.

Ve druhé části této kapitoly nám jako hlavní prostředek pro rozšíření výkladu předešlého textu poslouží socialistická filmová a seriálová tvorba. Období, které pro nás při tom bude klíčové, je normalizace. Bude se tedy jednat především o dekády sedmdesátých a osmdesátých let. Tuto dějinnou epochu vyčleňujeme ze zbytku komunistického režimu především proto, že až teprve v této době byl ve filmové i seriálové tvorbě hojně tematizován prvek konzumerismu.

Paradoxní je, že, jak si za chvíli ukážeme, tento prvek nemusel být vždy představován pouze v pozitivním duchu, ale i ve značně kritickém. Volba uměleckých děl pro analýzu je samozřejmě pouhou sondou, protože téma konzumu se nám v této době vyskytuje opravdu velice často, a tak není možné zachytit veškerou produkci. Použijeme ale filmy a seriály, které jsou vybrány pro své velmi časté reprízy, k jejichž určení nám dopomohla internetová stránka filmové databáze, která tento parametr v popisu filmu zaznamenává. U vybraných děl budeme záměrně selektovat konkrétní scény obsahující prvek spotřebního jednání.

Dále se pokusíme v rámci druhé části kapitoly zaměřit na tezi Maurice Halbwachse⁴⁰⁸ z jeho díla, které bylo do češtiny přeloženo pod názvem *Kolektivní paměť*, kde se zabývá především komparací kolektivní a individuální paměti. Mezi jeho klíčové teze, které budeme implementovat na vlastní prameny, je názor, že individuální paměť může být potlačena vnějšími vjemy, které mění naše výchozí stanovisko. A dále budeme také pracovat s tezí, dle které se Halbwachs domnívá, že naše prostředí nám může často vnucovat obraz, který je v rozporu s pocitem, který v nás zanechala dávná událost. V důsledku toho však dochází k nabalování kompaktní masy fiktivních vzpomínek na hmotu realistických vzpomínek.

⁴⁰⁸ Maurice Halbwachs (11. března 1877 – 16. března 1945) byl francouzský filozof a sociolog, představitel „durkheimské školy“, považovaný za hlavního teoretika sociologie paměti.

Zkusíme tedy zjistit, zdali je možné, že se něco obdobného vyskytuje i u spotřebního jednání v paměti respondentů, kteří nám poskytli rozhovor.

4.1 Analýza rozhovorů s pamětníky

4.1.1 Socialistické prodavačky

V obchodech se v době socialismu vyskytovaly především prodavačky ženského pohlaví.⁴⁰⁹ Výjimkou byly větší samoobslužné prodejny potravin, kde působili muži jako vedoucí a skladníci. Zajímavé zůstává, že i přes to, že tyto prodejny měly svého skladníka, práce doplňování zboží na prodejnu zůstávala na ženách. Skladníci měli za úkol pouze dostat zboží z rampy do samotného skladu.⁴¹⁰

Představitelé mužského pohlaví bychom našli rovněž v menších úzkoprofilových prodejnách. Jednalo se především o prodejny železářství, masny, nebo zeleniny.⁴¹¹ Faktem však zůstává, že muži zůstali v paměti narátorů ve větší míře, což bude patrně způsobeno jejich ojedinělejším výskytem.

Pokud se zaměříme na samotný přístup prodávajících, zde jsou výpovědi různé. Zatímco narátoři profesně činní v odvětví obchodu, ať už na pozici samotné prodavačky, nebo na ředitelství oděvů, vypověděli, že obsluha byla vstřícnější, ochotnější a nikdy by si nedovolila být drzá či nepřijemná, jako je tomu dnes.⁴¹² Ostatní pamětníci se shodli na tom, že povaha prodavačky byla stejně jako dnes individuální a záleželo spíše na osobnosti, než na panujícím režimu.

Pamětnice, která v roce 1989 maturovala, se dokonce domnívá, že dnes si prodavačka musí více vážit svého místa, protože může být kdykoliv vyhozena, zatímco dřív něco obdobného nehrozilo.⁴¹³ Prodavačka, s níž byl rozhovor proveden, vzpomíná na tehdejší knihu přání a stížností. Jednalo se v podstatě o obyčejný sešit, který byl nadepsán tímto výstižným názvem a v každé prodejně byl k dispozici pro nespokojené zákazníky na vyžádání. Jak vyplynulo z výpovědi narátorky, z této knihy měla většina prodávajících respekt, protože zápis v ní mohl ovlivnit výsledné vánoční prémie. Ovšem ze zbylých

⁴⁰⁹ FRANC, Martin. *O ženách za pultem*, s. 392.

⁴¹⁰ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 1.

⁴¹¹ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 4.

⁴¹² Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 6.

⁴¹³ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 8.

pamětníků na tento prvek téměř nikdo nevzpomíná, takže lze přepokládat, že kniha přání a stížností nebyla běžně používána v praxi.

Kromě toho chodily pravidelné prohlídky ze strany české obchodní inspekce.⁴¹⁴ Zde, jak bylo zjištěno během rozhovorů, byly značně znevýhodněny především prodavačky ve velkých městech a v centrálních prodejnách, u kterých stačila malá chyba a byly veřejně kárány či pokutovány. Jak vypověděla jedna obyvatelka Seče, na vesnici se tento prvek kontrol sice objevoval také, ale prodavači v malém prostoru znali všechny zákazníky z dané obce, a proto, když přišel někdo neznámý, nedovolili si ho jakýmkoliv způsobem ošidit.⁴¹⁵ Což paradoxně znamená, že prodejce okrádal místní obyvatele, které osobně znal.

Na čem se všichni narátoři shodují, je profesionalita zaměstnanců v obchodech. Ti museli být ve většině případů vyučeni a to v konkrétním sektoru, ve kterém posléze prodávali.⁴¹⁶ Bylo tedy normální, že prodavačky přesně věděly, co doporučit zákazníkovi. Pouhým pohledem dokázaly odhadnout např. velikost a jejich rady byly na profesionální úrovni. V tomto se shodují opravdu všichni narátoři, kteří vypověděli, že tehdejší obsluha byla fundovanější.

Pokud tedy celou situaci analyticky zhodnotíme, nemůžeme tvrdit, že personál obchodů v době socialismu byl povahově dokonalejší než ten dnešní, záviselo to především na povaze jedince, který byl buď ochotný a svou práci vykonával rád, nebo se do ní pouze nutil, o čemž vypovídalo i jeho chování k zákazníkům. Odborná instruovanost prodejců byla na vyšší úrovni, což mohlo být ovšem způsobeno i tím, že se tak často neměnily pracovní pozice. To znamená, že prodavačka prodávající v oděvech dvacet let, měla pochopitelně lepší představu o sortimentu, který prodává. Stejně jako v současnosti není totiž rozhodující pouze vzdělání, ale i samotná praxe v daném sektoru.

4.1.2 Podpultový prodej

Všichni narátoři přiznali, že si jsou plně vědomi toho, že v době socialismu fungoval podpultový prodej korigovaný prodavačkami. Ten skutečně existoval,⁴¹⁷ jak vypověděly i samotné narátorky, které se v obchodu pohybovaly. Celý tento systém fungoval dle

⁴¹⁴ *Za poctivostí, nepoctivostí a službami v obchodě: Reportáž za 10.90.* Pochodeň. 24. 9. 1974. Roč. 63, č. 226, s. 3.

⁴¹⁵ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 9.

⁴¹⁶ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 1.

⁴¹⁷ FRANC, Martin. *O ženách za pultem*, s. 414.

nepsaných pravidel. Nejednalo se přímo o směnný obchod, ale spíše o schování daného sortimentu pod pult, odkud si ho určená osoba zakoupila.⁴¹⁸

Prodavačka pracující v cukrárně měla přístup k nedostatkovému potravinovému zboží. Jednalo se především o kakao, velikonoční balíčky, mikulášské balíčky a vánoční kolekce. Každá prodavačka měla od vedoucí dovoleno si schovat určitý počet kusů daného zboží. Jak vypověděla pamětnice, jednalo se například o deset krabic kakaa. Těchto deset krabic bylo kapitálem, který měla prodavačka k dispozici, část použila pro vlastní potřebu, a to ať už svou či jiného člena rodiny. To, co zbylo, měla posléze k dispozici ke směnnému obchodu.⁴¹⁹

Ten probíhal tak, že za ní do obchodu přišla jiná známá z další prodejny, narátorka ji vzala do skladu, kde jí požadovaný sortiment po zaplacení předala a nakupující prodavačka byla poté jejím dlužníkem. Takže když zmiňovaná narátorka dorazila do prodejny Supraphonu, měla možnost si zakoupit jinak nedostatkové gramodesky západních interpretů. Zajímavé je, že například v Supraphonu nebo v obchodě Knihy nemuselo docházet ke směnnému prodeji ve skladu. Stačilo pouze, pokud byl výrobek zabalený a nikdo z dalších zákazníků neměl námitky. Tento styl prodeje byl všeobecně znám.⁴²⁰

Kontakty mezi prodavačkami se přitom navazovaly náhodně. Za naší narátorkou přišla krátce před zavíráním zákaznice, která si sedla k baru a začala s prodavačkou komunikovat. Nikdy předtím se prodavačky neviděly, ale brzy již obě věděly, že mají přístup k určitému druhu zboží, a tak se domluvily, že pokud bude mít ta druhá zájem, tak ta první jí na oplátku sortiment, co bude chtít, uschová.⁴²¹ Nejlepší možnosti měli přitom vedoucí a zástupci vedoucích prodejen, kteří se mezi sebou znali.⁴²²

Zmíněná narátorka sama přiznala, že nikdy nemusela stát běžnou frontu, což jí ušetřilo čas. V podstatě můžeme konstatovat, že se kromě výhodného směnného obchodu jednalo i o určitou solidaritu prodavaček mezi sebou. Jejich pracovní doba byla poměrně náročná, a proto jim tento druh obchodu ušetřil čas na osobní aktivity.

Ačkoliv byl podpultový prodej typický pro prodavačky, nebyl to jediný případ, kdy k němu docházelo. Často se zboží schovávalo i pro známé, tímto způsobem se k určitým výrobkům dostaly zhruba dvě třetiny našich respondentů. Ovšem tento způsob nebyl až tolik běžný a pravidelný, jako tomu bylo u prodavaček. Jedna z narátorek dokonce vypověděla, že

⁴¹⁸ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 1.

⁴¹⁹ Tamtéž.

⁴²⁰ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 9.

⁴²¹ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 1.

⁴²² FRANC, Martin. *O ženách za pultem*, s. 418.

se ke své první barevné televizi dostala prostřednictvím třech různých známých, z nichž některé ani přímo neznala.⁴²³

Posledním prvkem v podpultovém prodeji je také situace, kdy se skrze tento prodej mezi vybrané jedince dostalo zboží, které bylo jinak sehnatelné pouze ve výběrových prodejnách.⁴²⁴ Jednalo se například o značkové džíny, z nichž se pár kousků dostalo i do běžného obchodu s oděvy. Ovšem tento produkt se nikdy nedostal do prodeje pro běžné zákazníky, protože byl okamžitě rozebrán prodavačkami. Toto zboží bylo natolik úzkoprofilové a v běžných krámech ojedinělé, že se nestávalo prostředkem směnného prodeje, ale pouze podpultovým zbožím pro rodinné příslušníky a dobré známé. Značkové džíny mohl zbytek československé populace zakoupit pouze v prodejnách Tuzexu.⁴²⁵

Pokud se na celou situaci podíváme znovu, je velice zajímavé sledovat, že podpultový prodej fungoval v socialistickém státě, kde si měli být všichni pomyslně rovni a měli mít rovné možnosti.⁴²⁶ Hybatelem obchodu byly převážně prodavačky, které měly vysoký sociální kapitál, jenž pramenil ze schopnosti obstarat nedostatkové zboží. Není tedy překvapením, že většina pamětníků se shodla, že mezi nejbohatší vrstvu v té době patřily vedoucí z prodejen masny a zeleniny.⁴²⁷

Všichni pamětníci vypověděli, že o podpultovém prodeji věděli a tento prvek byl veřejností všeobecně přijímán. Pravděpodobně byla situace do jisté míry akceptovatelná a pokud daná prodavačka zásadně nevybočovala, bylo jí podpultové zboží sice záviděno, ale současně patrně i přáno. Proč, je jasné, protože jak bylo zjištěno, tak i jedinci, kteří neměli přímou vazbu na obchod, příležitostně přes několik známých sehnali, co bylo třeba. Ovšem to bylo opět možné pouze díky podpultovému prodeji, který kdyby neexistoval, nebylo by odebráno pouze prodavačkám, ale v podstatě všem, kteří se ke zboží dostali i tímto způsobem. Lze tedy říci, že narátoři směnný obchod mezi prodavačkami vnímali jako nutnou daň za to, že i oni sami občasně sehnali, po čem toužili.

4.1.3 Hierarchizace prodavaček

Všechny prodavačky nebyly na stejné sociální úrovni. Na dně pomyslné hierarchie se vykytovaly řadové prodavačky samoobslužných prodejen, které prakticky neměly, co by

⁴²³ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 9.

⁴²⁴ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 2.

⁴²⁵ ŠKAPÍKOVÁ, Jitka – HOUSER, Jiří. *Vzpomínáte? Takoví jsme byli*, s. 168.

⁴²⁶ HUSA, Václav – KROPILÁ, Miroslav. *Československé dějiny*, s. 307.

⁴²⁷ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 9.

směnily. Naopak za nejvíce prestižní považují pamětníci zaměstnankyně Tuzexu, ty měly být dle dostupné literatury vzdělanější a měly ovládat cizí jazyky,⁴²⁸ ale o tom se žádný narátor ani náznakem nezmínil.

Místo toho většina respondentů vzpomíná na vizuální ztělesnění těchto zaměstnankyň Tuzexů. Tyto prodavačky byly vždy oblečené podle západní módy, byly nalíčené, na hlavě měly mnohdy paruku a jejich vystupování bylo odměřené a chladné. Několik narátorů přímo zmínilo, že na místa tamních prodavaček byly vybírány nejatraktivnější dámy.

Jedna z narátorek dokonce odmítá, aby se obsluha v Tuzexu označovala pojmem prodavačka, dle ní se jednalo spíše o „madam“. Naprostá většina pamětníků popisuje, že obsluha v Tuzexu byla namyšlená a povrchní. Při tom ve všech Tuzexech ve východočeském regionu fungoval pultový prodej, kdy bylo nezbytné přímo komunikovat s osobou stojící za pultem. Ovšem prodavačky dle výpovědí byly spíše neochotné, nerady ukazovaly dané výrobky a ani oproti běžné obsluze v oděvech nechtěly radit, co se týkalo velikostí.

Klíčové je, že jedna pamětnice pracující za minulého režimu v cukrárně, která se ve všech případech striktně zastávala morálky všech prodavaček a tvrdila, že dříve si nedovolily to, co dnes, a všechny byly zcela profesionální, sama v rozhovoru vypověděla, že tuzexová prodavačka byla namyšlená a neochotná.⁴²⁹

Pravdou zůstává, že zaměstnankyně Tuzexu měla k dispozici ekonomický kapitál, který mohla dále používat ve směnném obchodu. Jak vzpomíná jedna z pamětnic, Tuzex bylo v té době jediné místo, kde se daly k nákupu dostat igelitové tašky. Do těch se měl dávat jakýkoliv nákup, ovšem prodavačky s nimi šetřily, a poté je dávaly známým nebo je směňovaly za jiný druh zboží v dalších obchodech.⁴³⁰

Samozřejmě je pochopitelné, že se prodavačky v Tuzexu odlišovaly od ostatních kolegyně v jiných obchodních sektorech, protože měly možnost dostat se k západním výrobkům jako první. Současně, jak bylo vysvětleno již v druhé kapitole, hlavním cílem Tuzexů bylo dostat ze západních turistů valuty, které náš režim akutně potřeboval.⁴³¹ Není proto ani divu, že se v těchto prodejnách objevovaly reprezentativní typy, které měly nějakým způsobem západní klientelu oslovit. Ačkoliv v jiných sektorech obchodu byli pravděpodobně majetnější prodejci, tak právě tuzexová prodavačka vzbuzuje v očích pamětníků největší respekt.

⁴²⁸ KNAPÍK, Jiří - FRANC, Martin a kol.. *Průvodce kulturním děním a životním stylem*, s. 234-235.

⁴²⁹ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 1.

⁴³⁰ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 4.

⁴³¹ KNAPÍK, Jiří - FRANC, Martin a kol.. *Průvodce kulturním děním a životním stylem*, s. 234-235.

4.1.4 Popularita Tuzexů

Za nejprestižnější obchod berou ze zpětného hlediska všichni narátoři prodejny Tuzexu. Jak fungovala tato prodejna se zahraničním zbožím, bylo již popsáno v předešlých kapitolách. Základním rysem Tuzexu bylo, že se tam neplatilo běžnou československou korunou, ale tuzexovými poukázkami. Devět z jedenácti pamětníků nakupovalo někdy v Tuzexu.

Jedna z pamětnic tam nikdy nenakupovala, protože v době socialismu byla ještě velice mladá a teprve v roce 1989 dokončila gymnázium. Druhá z pamětnic, která v Tuzexu nikdy nenakupovala, vypověděla, že ji tam nikdy nic nelákalo, že bony načerno nesháněla a neměla ani potřebu v Tuzexu cokoliv kupovat. Ovšem současně potvrdila, že jejich rodinní známí v Tuzexu nakupovali pravidelně, aniž by měli oficiální přístup k tuzexovým poukázkám.⁴³²

Ostatní narátoři se sehnáním bonů neměli sebemenší problém. Hlavním důvodem, proč tomu tak bylo, může být postavení regionu východních Čech. Jen v samotném Hradci se nacházely dvě významné továrny ZTÚ a ČKD, které pravidelně posílaly své zaměstnance za prací do zahraničí.⁴³³ Danému zaměstnanci stačilo, pokud pracoval v zemích východního bloku a poté mu byla mzda vyplácena na devizový účet, z kterého ji vybíral prostřednictvím bonů.⁴³⁴

Skutečná hodnota jednoho bonu k české koruně byla dvě koruny a padesát haléřů.⁴³⁵ Narátoři prý bony vyměňovali v různém kurzu. Někteří vzpomínají, že za jeden bon dávali zhruba tři, nebo čtyři koruny, což byl velice výhodný kurz.⁴³⁶ Většina si vybavuje kurz, kdy byl jeden bon za pět korun, což byla patrně nejčastější hodnota, za kolik se v té době kupoval.⁴³⁷ Ovšem byli i jedinci, kteří byli ochotni za bon zaplatit i částku v rozmezí sedmi až deseti korun.⁴³⁸ Patrně kurz, v jakém si pamětníci dokázali sehnat tuzexové poukázky, určoval, zda v prodejně nakupovali často nebo spíše ojediněle.

Bony se sháněly především skrze známé. Je paradoxní, že ani prodavačka, která provozovala směnný obchod se zbožím, které měla k dispozici v obchodě, v němž pracovala,

⁴³² Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 8.

⁴³³ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 4.

⁴³⁴ KNAPÍK, Jiří – FRANC, Martin. *Průvodce kulturním děním a životním stylem*, s. 964.

⁴³⁵ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 1.

⁴³⁶ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 5.

⁴³⁷ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 1.

⁴³⁸ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 2.

nedokázala bony sehnat přes další prodavačky. Musela tak využít kontakt přes svou sestru, která měla kamarádku, jejíž manžel pracoval v zahraničí, a proto měl k bonům přístup.⁴³⁹

Nejsnadnější přístup k tuzexovým poukázkám měla sekretářka působící na ředitelství oděvů, ta v rámci své pozice spolupracovala s montážníky, kteří v našem regionu prováděli stavební práce na budovách určených k prodeji oděvů. Od nich bony směňovala ve výhodném kurzu.⁴⁴⁰

Někteří pamětníci sháněli bony přímo od přátel a jiní opět přes několik různých známých. Lze předpokládat, že právě cesta bonu od majitele k zájemci ovlivňovala jeho cenu. Je patrné, že pokud byl člověk pro daného jedince neznámá osoba, byla cena vyšší. Totéž platí, pokud bylo v cestě několik prostředníků, kteří si nechali svou provizi za zprostředkování obchodu.

Jedna narátorka kupovala bony přímo od veksláků⁴⁴¹ a jedna z pamětnic získala bony od cizince, jemuž zařídila výměnu ve výhodnějším kurzu, než nabízela banka.⁴⁴² Lze tedy vidět, že bony se získávaly různým způsobem v rozdílném kurzu, ale lze konstatovat, že přístup k nim mohl mít v oblasti východních Čech opravdu každý, kdo měl vážný zájem. Bohužel nemůžeme tvrdit, že obdobná situace panovala v celorepublikovém měřítku, protože nám pro další území chybí pamětníci a prameny.

Proč ale tak velké procento populace mělo zájem nakupovat v Tuzexech? Důvodů mohlo být hned několik. Tím prvním je výhodná cena. Může to znít banálně, ale je to skutečně tak. Zde velice záleželo, za kolik konkrétní člověk dovedl sehnat jeden bon. Například džínové kalhoty Lee Cooper⁴⁴³ vyšly v Tuzexu na 100 bonů⁴⁴⁴ a parfém Dior na 20 bonů.⁴⁴⁵ Je tedy jasné, že pokud si někdo dokázal bon obstarat za tři koruny, vyšly ho značkové džíny na 300 korun a parfém Dior na 60 korun, což byla poměrně slušná cena. Zde je ovšem vidět veliký rozdíl. Pokud měl někdo zdroj, kdy ho vyšel bon na deset korun, tak za totožné džíny zaplatil tisíc korun a za parfém 200 korun, ale lze opravdu říci, že pro část populace byly nákupy v Tuzexu výhodné. Rovněž koupě některého potravinového zboží vyšla v Tuzexu cenově méně než v běžném československém obchodě.

Taková 250 gramová čokoláda tam stála méně než v běžných potravinách, navíc v standardních prodejnách byla špatně sehnatelná, což je hned dalším důvodem, proč se někdo

⁴³⁹ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 1.

⁴⁴⁰ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 6.

⁴⁴¹ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 3.

⁴⁴² Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 9.

⁴⁴³ Lee Cooper je značka britské oděvní společnosti, jejíž hlavní komoditou byl a je džínový denim.

⁴⁴⁴ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 4.

⁴⁴⁵ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 3.

rozhodl nakupovat právě v Tuzexu. Značná část obyvatel tam nakupovala proto, že akutně potřebovala sehnat něco, co běžně nebylo k dostání. Jedna z narátorek vypověděla, že když potřebovali domů koupit mrazák, pořídili si ho v Tuzexu, protože v běžném obchodě se téměř nedal sehnat.⁴⁴⁶ Podobnou situaci zažila další narátorka, která zase tímto způsobem sehnala novou barevnou televizi, paradoxně se jednalo o československou značku Tesla, která byla v běžném obchodě úzkoprofilová.⁴⁴⁷

Pamětníci navštěvovali Tuzex dále z toho důvodu, že se jednalo o jiné a nezvyklé prostředí, které se lehce vymykalo tomu, co do té doby znali. Vybavení v těchto prodejnách bylo jiné, regály vypadaly lépe⁴⁴⁸ a stejně tak již zmíněná obsluha, která byla sice odměřená, ale i přes to vypadala jako herecké obsazení ze západního filmu. Československé výrobky byly většinou kvalitní, ale postrádaly jakoukoliv inovaci v obalových materiálech. Vše bylo mdlé, nudné a jednobarevné. V té době u nás byly samotné obalové materiály nedostatkovým sortimentem, a právě proto se vše balilo co nejvíce jednoduše.⁴⁴⁹

V tom bylo Tuzexové zboží opět něčím jiným. Vše tam vypadalo lépe, bylo to barevné, lesklé a netradiční. Obaly byly původně vyráběny pro západní kapitalistický trh, kde po celou dobu existovala konkurence jednotlivých výrobců. Všichni výrobci chápali, že hyperkonzumenti nakupují rovněž očima, a tak se jim skrze obal pokoušeli právě svůj výrobek podsunout.⁴⁵⁰ Tato technika zapůsobila i na naše socialistické obyvatelstvo. Pamětníci vzpomínají, že kvalita čokolády Milka byla téměř stejná jako kvalita čokolády Orion nebo že holandské kakao bylo podobné tomu našemu, ale i přesto byl obal daného výrobku zajímavější.

Posledním a nejčastějším důvodem, proč jedinci nakupovali v Tuzexu, byla skutečnost, že výrobky zakoupené v této prodejně působily jako symbolický kapitál.⁴⁵¹ Na věcech z Tuzexu bylo na první pohled patrné, že pocházejí odtamtud. Navíc pravdou zůstává, že za komunismu bylo poměrně složité se sociálně odlišovat od svého okolí. I bohatší část populace, ať už se jedná o zmíněné zelináře a řezníky, měla sice finanční prostředky, ale nebylo kam tyto prostředky investovat.

Dnes takováto elita nakupuje ve značkových buticích či v zahraničí, to ovšem dříve nebylo úplně možné a Tuzex byl tak jediným místem, kde bylo možné zakoupit zboží, které by mohlo v okolí vzbudit závist a působit tak jako symbolický kapitál. V pozdějších dobách

⁴⁴⁶ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 5.

⁴⁴⁷ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 3.

⁴⁴⁸ Tamtéž.

⁴⁴⁹ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 6.

⁴⁵⁰ LIPOVETSKY, Gilles. *Paradoxní štěstí*, s. 13.

⁴⁵¹ BOURDIEU, Pierre. *Teorie jednání*, s. 20.

se již daly zakoupit i džíny československé výroby, stejně tak i další výrobky dostupné v Tuzexu, ale část populace i přesto volila pro ně i mnohdy dražší alternativu v podobě tuzexových výrobků.

Produkty zakoupené v Tuzexu zůstávaly skutečným uchovatelem jejich hodnoty. Dvě narátorky nezávisle na sobě zavzpomínaly, jak zakoupily v Tuzexu kočárek, který vypadal vzhledově naprosto jinak⁴⁵² než ty tuzemské, dostupné v běžných obchodech. Obě ovšem poté dokázaly použité kočárky prodat za stejnou cenu, za jakou je pořídily.⁴⁵³

Jak vyplynulo z rozhovorů s narátory, je zřejmé, že důvody, proč dříve lidé nakupovali v Tuzexech, byly různé. Někomu se v nich nakupovat vyloženě vyplatilo, a to pokud dokázal bony shánět ve výhodném směnném kurzu. Jiní jedinci tam nakupovali, protože se tam dalo sehnat i jinak nedostupné zboží a pokud ho akutně potřebovali, zakoupili ho právě tam. Třetí skupina jsou lidé, které lákalo zboží dovezené ze západu, ať už svým vzhledem, nebo chtěli pouze ochutnat, jak se vlastně liší oproti našim výrobkům. Posledním a ze sociologického hlediska nejzásadnějším důvodem, proč se těšil Tuzex takové oblibě, byl fakt, že jeho zboží mělo splnit funkci symbolického kapitálu jedince.

4.1.5 Výběrové prodejny

O výběrových prodejnách jsme se již dočetli v předešlých kapitolách, ale otázkou zůstává, co motivovalo narátory, aby nakupovali právě zde? V prostředí východočeského regionu se pozastavíme u třech z těchto prodejen. Jedná se o Eso, Luxus a Krásnou izbu. Všechny tři obchodní plochy měly společné to hlavní, jednalo se o krámky, v nichž bylo možné za zboží zaplatit v československých korunách.

Zboží v těchto obchodech bylo zčásti dovozové, mnoho narátorů ho přirovnává ke zboží z Tuzexu. Například v takovém Esu se daly sehnat výběrové potraviny. Ty byly exkluzivní především proto, že byly lépe zabaleny a na první pohled vypadaly honosně. Jak jsme se dozvěděli od jedné z narátorek, ten kdo nakupoval v Esu, byl považovaný za bohatšího jedince a pokud byl viděn, jak pojídá Eso bonbóny v lesklém celofánu, mohlo to u některých jedinců vzbuzovat dokonce závist.⁴⁵⁴

Největší oblibu ale získaly Eso párky, které si naprostá většina pamětníků vybavila v kontextu s Esem. Proč byly tolik žádané? Údajně byly oproti běžným párkům menší, byly

⁴⁵² Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 2.

⁴⁵³ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 3.

⁴⁵⁴ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 10.

v pravém střívku a jejich chuť byla údajně nepopsatelná. Jak jsme ale zjistili z jedné stížnosti v Pochodni, ani jejich kvalita nebyla zaručená. Jeden z obyvatelů Hradce Králové si s manželkou zakoupil tyto párky a ty měly být natolik přesolené, že se nedaly ani požít.⁴⁵⁵

V Luxusů se prodávaly především dámské dovozové halenky, svetříky, spodní prádlo, plavky, ale také pánské košile. Cena tohoto oblečení byla o dost vyšší než v běžných oděvech, ale jednalo se převážně o dovozové jugoslávské zboží, které bylo na první pohled odlišné od toho, co bylo běžně k dostání zde.⁴⁵⁶ Podobná situace byla i v Krásné izbe, kde se dalo v té době sehnat zboží od malovýrobců. Nejednalo se pouze o oděvy, ale i o domácí dekoraci, nábytek, porcelán a tak dále.⁴⁵⁷ Toto zboží bylo tolik žádané především proto, že se jednalo o ojedinělý unikát, který nemohl mít každý. Cena byla opět vyšší, ale obchod byl i přes to hojně využíván.

Co tolik lidí motivovalo k tomu, aby kupovali věci, které byly odlišné od jiného dostupného zboží pouze vizuálně? Funkčnost daného produktu zůstávala v podstatě stejnou. Na rozdíl od Tuzexu zde nemůžeme tvrdit, že se mělo jednat o úsporu peněz, či pocit nakupování v kapitalistickém světě. Je sice pravdou, že výrobky v Esu byly lépe zabalené, ale mnohdy se jednalo o to samé československé zboží, které bylo k dostání jinde, ovšem bylo určeno pouze na export, a tudíž získalo lepší obalový materiál. Navíc, jak bylo poukázáno, ani v samotném Esu se nemusely prodávat produkty špičkové kvality, ale i přes daný fakt si ho většina pamětníků spojuje se symbolem prestižního nakupování.

Zde je tedy jasné, že tyto výběrové prodejny měly plnit funkci především symbolického kapitálu. I sami narátoři si tyto výběrové prodejny spojují s prestiží a exkluzivitou. Nakupovat v nich v té době znamenalo odlišit se od svého okolí a jedinec měl skrze tento nákup možnost dát najevo svou momentální nadřazenou konzumní pozici.

4.1.6 Zahraniční nákupy

Až překvapivým byl výsledek, který osvětlil skutečnost, že obrovské procento z dotázaných pamětníků jezdilo za konzumerismem až do zahraničí. Nejoblíbenější destinací bylo Východní Německo a později také Maďarsko. V Německu patřilo k nejžádanějším lokalitám pohraničí, především Drážďany.⁴⁵⁸ V Maďarsku to byla Budapešť.⁴⁵⁹

⁴⁵⁵ *Párky z Esa – „pod psa“!*. Pochodeň. 2. leden 1989. Roč. 78, č. 1, s. 4.

⁴⁵⁶ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 6.

⁴⁵⁷ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 1.

⁴⁵⁸ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 4.

⁴⁵⁹ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 3.

Jak vlastně takový nakupovací zájezd vypadal? Jezdívalo se především hromadně autobusem, oficiálním důvodem návštěvy daného státu byla většinou záminka v podobě kulturního vzdělávání. Celá situace byla o dost komplikovanější v tom, že každý jedinec si mohl na cestu do Německa vyměnit jen určitý podíl peněz, jednalo se zhruba o 500 korun československých, které si nechal v bance na pas proměnit na východoněmecké marky. Už v tomto momentě docházelo k nelegálním praktikám. Jedna z narátorek popsala, že si nechávala marky vyměnit i na pas všech ostatních členů rodiny, kteří přitom nikam nejeli.⁴⁶⁰ Druhá zase vypověděla, že marky navíc sháněla na černém trhu, takže praktiky byly různé.⁴⁶¹

Před samotným výjezdem se muselo vyplnit celní prohlášení, kam každý jedinec musel vypsát, co všechno veze s sebou a kolik má vlastně vyměněno peněz.⁴⁶² Když se dojelo do cíle, tak se samozřejmě začalo nakupovat. Všichni narátoři se shodli, že nejčastějším terčem nákupů byla obuv, do Východního Německa se totiž dostávaly boty ze SRN značky Salamander,⁴⁶³ které byly oproti našim československým botám velice odlišné. Měly jiný střih, byly z pravé kůže a byly jinak prošité. Dále se v Německu kupovalo dětské oblečení, záclony či uzeniny.

Zajímavější situace nastala v momentě, kdy se zájezd vracel zpátky. Každý musel opět vyplnit další celní prohlášení, kam vypsál, co si za kolik koupil a kolik mu zůstalo a musel vše podrobně rozepsat. Celník procházel autobusem a situaci pouhým pohledem zhodnotil. Ovšem mohlo se také stát, že si celník vybral jednoho konkrétního chudáka, který byl vybrán k důsledné celní prohlídce. Tato situace byla nejhorší noční můrou všech cestujících. Oběť musela vyjít ven s celníkem a ukázat všechny svoje věci. Zcela běžné bylo, že se některé věci schovávaly po tajných zákoutích v autobuse. Například dětské dupačky se s oblibou dávaly do područek u sedadel.⁴⁶⁴ Při zájezdech do Maďarska byla situace dosti podobná.

Opět zde mámě příklad touhy pamětníků se odlišit od svého okolí skrze neobvyklé předměty, které měly na okolí působit coby symbolický kapitál.⁴⁶⁵ Navíc občas na nás mohou výpovědi působit, že kromě snahy se odlišit byla celá záležitost také jistým adrenalinovým sportem a zábavou. Obyvatelé Československa jezdili nakupovat do zahraničí, ale ne proto, že by museli, spíše se chtěli odlišit od svého okolí a zažít malé dobrodružství v jinak stereotypním socialistickém prostředí.

⁴⁶⁰ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 1.

⁴⁶¹ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 4.

⁴⁶² Tamtéž.

⁴⁶³ Salamander byla značka západoněmecké obuvi.

⁴⁶⁴ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 4.

⁴⁶⁵ BOURDIEU, Pierre. *Teorie jednání*, s. 20.

4.1.7 Rozdíl mezi socialistickým a kapitalistickým konzumerismem

Narátoři na minulý režim vzpomínají v naprosté většině případů spíše nostalgicky. Zdůrazňují především, že dřív si člověk věci více vážil.⁴⁶⁶ Dokonce jeden z narátorů proklamoval, že „za komunistů na pultech nikde nic nebylo, ale všichni měli všechno“.⁴⁶⁷ Zajímavé je rovněž srovnání jedné pamětnice, která žila několik let v době socialismu na Kubě. Dle jejího líčení, je jasné, že tam byla situace mnohem náročnější, protože v porovnání s Československem tam byl o dost větší nedostatek potravin i ostatního spotřebního zboží. Hlavním zdrojem jídla byly luštěniny a rýže, které se dostávaly v týdenním přidělu. Podobné to bylo s oblečením a obuví, každá rodina měla určený jeden den v týdnu, kdy mohla navštěvovat danou prodejnu, což potlačovalo tvoření front. Kubánci měli také lépe vymyšlený způsob samotných front. Prý se sešli třeba hodinu před otevřením obchodu a každý řekl číslo v pořadí, v jakém přišel, poté se rozešli, a když se za hodinu opět sešli, tak hlásili čísla a podle nich se opět postavili. Tento systém jistě zjednodušil čekání v řadách na výdej zboží, ale otázkou zůstává, zdali by vůbec mohl fungovat i u nás.⁴⁶⁸

Co se týká nedostatkového zboží, narátoři vzpomínají, že s některými výrobky byl skutečně problém. V jídle se jednalo o tropické ovoce, především o banány a mandarinky.⁴⁶⁹ V elektronice bylo nedostatkové v podstatě všechno bílé elektro, ale i televize. Rovněž byly nedostatkové šicí stroje, za což mohla především tehdejší situace, kdy si spousta žen šila oděvy doma. Také se špatně sháněla jízdní kola, zejména Favorit, který byl nedostatkový i po roce 1990.⁴⁷⁰

Zcela mimo dnešní realitu stály drogistické výrobky. Řada narátorů si vybavuje období, kdy nebyly toaletní papíry, vložky, nebo prací prášek. Jednalo se vždy o krátký výpadek, způsobený opožděním výroby, nebo technickou závadou v dané továrně, takže tyto hygienické potřeby skutečně nebyly na trhu. Ovšem když se za několik týdnů opět objevily, spustila se lavina konzumentů, kteří se rozhodli udělat si zásoby na horší časy, a tak se nedostalo na všechny, což celou situaci ještě zhoršilo.⁴⁷¹ Jak zavzpomínala i jedna z pamětnic, tak právě v době, kdy nebyl toaletní papír, přijela na návštěvu ke známým. Když šla na záchod, uviděla tam jednu stěnu kompletně vyskládanou toaletním papírem. Ten byl sice v tu

⁴⁶⁶ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 10.

⁴⁶⁷ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 6.

⁴⁶⁸ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 9.

⁴⁶⁹ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 7.

⁴⁷⁰ *Hola, máme kola!*. Pochodeň, 23. listopadu 1990. Roč. 79, č. 275, s. 1.

⁴⁷¹ SOkA Hradec Králové, ONV Hradec Králové, inv. č. 11124, kart. 2918, s. 2, Rozbor hospodářské činnosti Jednoty - spotřebního družstva v Novém Bydžově, okres Hradec Králové za rok 1987.

dobu na přiděl, kdy se na jednoho člověka dostalo zhruba pět kusů, ale když šla celá rodina, která se poté opět postavila znovu a znovu do fronty, tak je logické, že na jedince, kteří dorazili v jiný den či hodinu, se již nedostalo.⁴⁷²

Zde bychom měli pouze poukázat na skutečnost, že i ne příliš dlouhá absence může způsobit dlouhodobější následky v nedostatku daného sortimentu. Samozřejmě i krátkodobý výpadek nelze omlouvat, protože došlo k pochybení v uspokojování základních lidských potřeb. Jak podotkla jedna z narátorek, pokud nebylo tropické ovoce, tak si člověk koupil to naše, ale pokud nebyly vložky, byl to problém.⁴⁷³

V kontextu s dneškem se všichni narátoři shodli, že je lepší výběr v množství jednotlivých výrobků,⁴⁷⁴ ale je to horší s cenou, kdy je pravdu, že nejlevnější výrobek v daném segmentu vyjde levněji, než tomu bylo dříve, ale kvalita neodpovídá tomu z minulého režimu.⁴⁷⁵ Naopak u kvalitních produktů, které by mohly nahradit zboží dostupné za socialismu, je cena o dost vyšší.⁴⁷⁶ Je paradoxní, že v kontextu s komunismem mají pamětníci ambivalentní postoj, sice jsou spokojeni se širším výběrem a s tím, že si dnes může každý koupit vše, ale naopak nejsou spokojeni s cenami a také s kvalitou, kdy dle nich kupříkladu taková elektronika již nevydrží to, co dříve.

Pokud budeme hodnotit pozitivní vzpomínky na minulý režim, je důležité mít na paměti, že se jedná o každodenní dějiny a nikoliv o hodnocení dějin politických. Značnou roli na vzpomínky hraje jistě nostalgie pamětníků, ale odvažují si tvrdit, že také jistý adrenalin a akce, kterou musel každý člověk v té době zažívat v dnes již naprosto bezproblémových a běžných situacích. Nyní již přistoupíme k výpovědím narátorů z jiného úhlu.

4.2 Obraz konzumu v normalizačním filmu a seriálu

4.2.1 Filmová tvorba

Metráček

Zcela prvním snímkem, který zde zmíníme je film *Metráček*, který je natočený na motivy knihy populárního spisovatele dívčích románů Stanislava Rudolfa. Film je režírován

⁴⁷² Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 9.

⁴⁷³ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 10.

⁴⁷⁴ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 2.

⁴⁷⁵ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 10.

⁴⁷⁶ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 9.

Stanislavem Pinkavou a pochází z počátku normalizace z roku 1971.⁴⁷⁷ Celý děj se točí kolem čtrnáctileté Jitky, která chodí na základní školu a připadá si méněcenná z důvodu nadváhy. Toto téma je rozhodně vážně a nebudeme ho zlehčovat.

Nás film zajímá z jiného pohledu. Přínosná je pro nás scéna, kdy rodinu Jitky, hlavně její maminku, kterou hraje Míla Myslíková, navštíví její sestra v podání Heleny Růžičkové. Ta je ve filmu znázorněna jako majetná žena, a to především proto, že její manžel pracovně cestuje mimo Československo, a jak je zmíněno i v samotném snímku, destinacemi, které navštěvuje, jsou například země západní Evropy. Ve filmu je řečeno, že byl v Milánu, Londýně, nebo Stockholmu.

Ze všech destinací, které navštívil, vozí své filmové manželce, ztvárněné Helenou Růžičkovou, dary. Jedná se o materiální věci, jako jsou brýle, paruka, látky, a dokonce i krejčovské stříhy v západních časopisech. Podle jakéhosi stříhu mají být Jitce zhotoveny šaty, které se jí osobně nelíbí, ale její maminka zdůrazňuje, že jí bude celé okolí nový oděv závidět a že bude vypadat přesně jako letuška.

S prvkem západní módy se setkáváme téměř v každém rozhovoru a jak je patrné, nejednalo se pouze o trend šířící se mezi respondenty, ale tento způsob odívání byl široké veřejnosti podsouván i skrze filmovou tvorbu. Tento trend není ojedinělý, ale s prvkem západního zboží, které běžně koluje mezi širokou veřejností, se setkáváme v normalizační kinematografii poměrně často. Jak vyplývá z některých rozhovorů, použitý způsob reprezentace ve filmu se odráží i na utváření kolektivní paměti, kdy i dnes většina narátorů vykresluje, že pouze západní zboží dříve určovalo prestiž jedince. Při dalším doptávání si pamětníci vybavují i jiné předměty, které jsou ovšem upozaděny na úkor věcí vyobrazených ve filmové tvorbě.⁴⁷⁸

Vzpomínky pravděpodobně přímo ovlivňují podobná díla jako je *Metráček*, kde se tento trend vyskytuje, jak jinak si vysvětlit, že s podobnými názory se setkáváme i u nižších ročníků a i u narátorky, která se sama nepovažuje za materiálního člověka, údajně jí bylo vždy jedno, co se nosí, ale i přes to má v povědomí zakódováno, že nejčastěji nošenými věcmi byly právě věci dovozené.⁴⁷⁹

⁴⁷⁷ *Metráček*, (online), [cit. 2. 11. 2017]. URL:< <https://www.csfid.cz/film/7253-metracek/prehled/>>

⁴⁷⁸ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 1.

⁴⁷⁹ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 5.

Zítřta to roztočíme, drahoušku...!

Druhým filmem, v kterém lze identifikovat několik ukázek tehdejší spotřební situace je film *Zítřta to roztočíme, drahoušku!*, který pochází z roku 1976. Režisérem tohoto filmu je Petr Schulhoff. Ten natočil komedii, která byla již tehdy v divácké oblíbenosti, a to v tak velké, že o několik let později bylo natočeno pokračování, a to i přes to, že se na něm Miloš Kopecký, jeden z hlavních herců, odmítl podílet, a tak byl přeobsazen Jiřím Sovákem.⁴⁸⁰ Film je populární i dnes, a právě proto je často reprízován v televizi.

Zajímavé je, že na tento film odkazovala i jedna z narátorek. Ta na tomto snímku implementovala popis toho, jak vypadala mezilidská závist mezi sousedy a známými. Prvek závisti nebyl v době socialismu ojedinělý, ale poměrně častý. Samozřejmě nelze tvrdit, že takováto nepřehlednost existovala naprosto všude.

Co se týká přímo konzumerismu, zdůrazníme scénu, kdy tatínek v podání Miloše Kopeckého se synem ztvárněným Luděkem Sobotou nesou do schodů velkou krabici s americkou pračkou, která má na sobě polepy „made in USA“. Na dotaz paní správcové, co taková pračka stojí, je jí řečeno, že deset tisíc. Krabice byla sice prázdná, protože jediným cílem rodiny Nováků bylo vyvolat závist v sousedské rodině Bartáčků. I přes to je vidět, že nepřehlednost měla vyvolat právě americká pračka, ne sovětská nebo československá, ale americká. Právě zde se může jednat o zásah do individuální paměti jedince, který po několika zhlédnutích této scény mohl převzít samotnou myšlenku, že západní zboží vytvářelo symbolický kapitál, tedy druh předmětu, který na venek reprezentoval prestiž majitele, ovšem mohlo se také jednat o pouhý odraz reality.

Celá scéna má ovšem ještě zajímavé pokračování, kdy sousedka Bartáčková vyjde do prodejny železářství, odkud ji údajně Novákovi přivezli. Pan vedoucí ji ubezpečí, že žádné americké pračky nemají, a proto začne paní Bartáčková sahát do kapsy pro hotovost, ale i přes to je ujištěna, že tyto pračky nejsou a ani nikdy nebyly. Je zde patrné, že se aktérka filmu pokusila vedoucího uplatit, aby se tak dostala k podpultovému zboží.

Jak je vidět, tato scéna ze zmíněného filmu skutečně potvrzuje tezi, že podpultový prodej byl kladně přijímán, protože dával možnosti širší veřejnosti doufat, že se jim skrze tento obchod podaří získat nedostupné zboží. Co když byl ovšem v té době mezi širokou veřejností podpultový prodej odsuzován a právě podobné filmové momenty dopomohly dotvořit kolektivní paměť obyvatel? Dnes hodnotí drtivá většina pamětníků existenci

⁴⁸⁰ *Zítřta to roztočíme, drahoušku...!*, (online), [cit. 2. 11. 2017]. URL:< <https://www.csfd.cz/film/8210-zitra-to-roztocime-drahoušku/prehled/>>

podpultového zboží kladně. Myslí si, že se jednalo o neurážlivou a naprosto přirozenou formu prodeje.

Už skutečnost, že jedna z pamětnic na film sama odkazuje v kontextu se sousedskými konflikty a naschvály, tuto tezi jen potvrzuje.⁴⁸¹ V žádném případě nemůžeme vyvracet, že závist je vlastnost, která se objevuje od nepaměti, ale situace popisované ve filmu jsou někdy až bizarní. Kolik sousedů si navzájem vypojuje pojistky, poslouchá s hrníčkem u zdi a kope si navzájem do dveří? Odpověď nám nepřísluší, ale je zde patrné, že by se opět mohlo jednat o kombinaci našeho vlastního svědectví se svědectvím filmové tvorby.⁴⁸²

Hop - a je tu lidoop

Dalším zajímavým a přínosným filmovým snímkem je dílo Hop - a je tu lidoop z roku 1977, jehož režisérem je Milan Muchna.⁴⁸³ Film má až groteskní děj, kdy hlavní zápletka spočívá v přesunu lahve ginu, v níž se nachází kouzelný džin, ten postupně putuje mezi různými osobami, které využívají jeho kouzelné moci k osobnímu prospěchu.

Jednou z hlavních postav je i představitel místního řezníka, kterého hraje Josef Vinklář. Ten působí na pozici vedoucího a velice rád okrádá lidi. Tento stav je patrný již ve scéně, kdy do prodejny přijde mladý chlapec ztvárněný Vladimírem Dlouhým a chce zakoupit zadní hovězí, ukáže na maso visící na háku za prodejcem, ale panem vedoucím je obeznámen, že maso je připravené na svatbu, a dostane jiný kus z předního hovězího. Ten je zaplacen, ale poté se postava mladíka otáže, jak je možné, že za přední hovězí zaplatil cenu zadního hovězího. Řezník sdělí, že došlo k omylu, kdy se navzájem nedomluvili.

Ovšem celá situace dále pokračuje, když se řezník zmocní džina, jehož hraje Josef Kemr, žádá ho kromě jiného, aby mu pomáhal okrádat místní obyvatele. To se děje tak, že džin je pro všechny kolem neviditelný a vidí ho vždy jen jeho majitel. Pokud někdo v prodejně zakupuje maso, tak džin na váze drží prst, aby váha ukazovala více, tedy aby zákazník zaplatil vyšší cenu, než by měl, tudíž cenový rozdíl mezi prodaným masem a zaplacenou částkou šel do kapsy řezníka.

Několik narátorů zmínilo, že za nejbohatší vrstvu byli v minulém režimu považováni především řezníci a zelináři. Ačkoliv tuto situaci nebudeme zpochybňovat, je zde přímo jasné, že se jedná o přímý zásah do menších fragmentů individuální paměti. Následně tak dochází

⁴⁸¹ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 2.

⁴⁸² HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*, s. 50.

⁴⁸³ *Hop – a je tu lidoop*, (online), [cit. 2. 11. 2017]. URL:<<https://www.csfd.cz/film/6826-hop-a-je-tu-lidoop/prehled/>>

k její proměně v celospolečenskou kulturní paměť, kde je skutečně vedoucí v řeznictví znázorněn, jako ten, který obyvatele šidí a na jejich úkor se obohacuje. Navíc si ve filmu nechá prohnáný řezník od džina vyčarovat automobil značky Mercedes, což celý jeho sociální status nejbohatší společenské vrstvy v lidské paměti potvrzuje.

Bony a klid

Bony a klid je dnes již klasický snímek. Byl natočen v roce 1987. Režisérem filmu je Vít Olmer.⁴⁸⁴ Film vypráví o mladém chlapci, kterého ztvárnil Jan Potměšil. Mladík přichází do Prahy z malého města a chce tam pro diskotéku v místě bydliště získat videopřehrávač. Ten je však dostupný pouze v Tuzexu, a proto potřebuje získat valuty. Peníze, na které se v místě bydliště všichni složili, má v plánu vyměnit za marky od pražských veksláků. Je však ošizen a dostane falešné bankovky. Vráti se tedy do Prahy, aby vše urovnal, ale nakonec se sám stává jedním z veksláků. Hlavním úkolem filmu bylo v té době vykreslit, jak fungovalo vekslácké podsvětí. Očekávalo by se, že film odradí obyvatele od styku s veksláky, kteří je mohou okrást, ale pravděpodobně tomu bylo naopak, protože nebezpečí je to, co jedince přitahuje.

Pro naše potřeby je snímek zajímavý tím, že znázorňuje, jak se daly potenciálně získat v té době bony. Ačkoliv se většina narátorů shodla, že bony získávala v královéhradeckém regionu jiným způsobem, především skrze známé,⁴⁸⁵ našlo se i pár jedinců, kteří vypověděli, že se bony získávali prostřednictvím veksláků. Paradoxně se jedná především o ty, kteří bony měli přímo v rodině a domnívají se, že ostatní jedinci, kteří nakupovali v Tuzexu, získávali tuzexové poukázky právě tímto způsobem, nebo se jedná o pamětníci, která bony nikdy nevyužívala, a ta si rovněž myslí, že celý systém fungoval pouze takto.

Jedna z pamětnic ve svém rozhovoru přímo odkazuje na film Bony a klid a říká, že trh fungoval přesně takto.⁴⁸⁶ Je patrné, že právě tento snímek utváří zásadně kolektivní paměť o zisku bonů. Logické je, že tento snímek je dnes posuzován z jiného hlediska a ve své původní myšlence velice zestárl. Zatímco v době uvolňování obchodu v rámci přestavby bylo jeho hlavním námětem popíchnout vosí hnízdo a nechat na povrch vyplout v té době aktuální problémy v oficiální nedostupnosti bonů, dnes má naprosto jinou vypovídací hodnotu. Tuzexy již dávno neexistují, a právě proto již ani mladší generace netuší, jak prodej v nich probíhal.

⁴⁸⁴ *Bony a klid*, (online), [cit. 2. 11. 2017]. URL:< <https://www.csfd.cz/film/7037-bony-a-klid/prehled/>>

⁴⁸⁵ Viz. Přepis zredigovaných rozhovorů č. 1-10.

⁴⁸⁶ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 8.

Díky tomuto snímku dochází však i mezi pamětníky k tomu, že se přiklání jen k určitému aspektu daného problému a zachovávají si vzpomínky pouze na některé struktury této formy prodeje,⁴⁸⁷ které v tomto případě vytvářejí obraz zlých pražských veksláků.

Slunce seno a pár facek

Poslední snímkem filmové tvorby bude kdysi kultovní dílo *Slunce, seno a pár facek*. To pochází z roku 1989 a jeho režisérem je Zdeněk Troška.⁴⁸⁸ Jedná se v podstatě o jistou groteskní komedii, s jejímž dějem nemusíme pravděpodobně nikoho seznamovat. Snímek je zajímavý hlavně proto, že zde díky silnému uvolňování režimu dochází k jeho samotnému zesměšňování. Možná právě proto snímek ve svém díle využívá i historik Michal Pullman, který na něm úspěšně prokazuje, že k znepokojivému protestu docházelo spíše ze strany státního aparátu než vlivem masy.⁴⁸⁹

My se ovšem zaměříme na jinou část filmu, a to na scénu, kdy dochází ke konfliktu mezi starou Škopkovou a Konopníkovou, které si v afektu přes plot vzájemně hází věci. Celá scéna vyvrcholí situací, kdy sousedka Konopníková, která je drobného vzrůstu, vynese ze svého domu starou, dřevěnou a evidentně těžkou televizi, kterou sotva přehodí přes plot. Klade důraz na to, že ji už nepotřebuje a že manžel uplatil vedoucího v prodejně elektroniky a že tak budou mít novou barevnou televizi.

Tento film je pravděpodobně ze všech zmíněných děl nejčastěji reprízován. Opět zde máme situaci, kdy se zmiňuje úplatek a podpultové zboží, na které vzpomínají také všichni orátoři. Ale proč?⁴⁹⁰ Otázkou zůstává, zdali byla opravdu míra podpultového prodeje tak věhlasně známá již v té době a otevřeně se o ní diskutovalo, nebo je pouze kolektivní paměť omezena podsouváním upravené skutečnosti⁴⁹¹ prostřednictvím se neustále opakované reprízy filmu, kde je situace podpultového prodeje vykreslována jako normální.

⁴⁸⁷ HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*, s. 61-62.

⁴⁸⁸ *Slunce, seno a pár facek*, (online), [cit. 2. 11. 2017]. URL:< <https://www.csfd.cz/film/9068-slunce-seno-a-par-facek/prehled/>>

⁴⁸⁹ PULLMANN, Michal. *Konec experimentu*, s. 220-227.

⁴⁹⁰ Viz. Přepis zredigovaného rozhovoru č. 1-10.

⁴⁹¹ HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*, s. 54.

4.2.2 *Seriálová tvorba*

Chalupáři

Nyní se od filmové tvorby přesuneme k seriálům, kde se téma obchodu a spotřebního jednání vyskytuje rovněž. Prvním počinem, který použijeme, je jedenáctidílný seriál *Chalupáři* natočený v roce 1975, jehož první díl měl premiéru v osm hodin večer v neděli 23. listopadu 1975.⁴⁹² Režisérem je František Filip a seriál vypráví příběh nevrlého důchodce Evžena Humla, který žije v bytě se svou rodinou v centru Prahy.⁴⁹³ Rozhodne se však zakoupit si nemovitost v obci Třešňová, kam se poté nastěhuje. Ovšem celá situace má háček, v nemovitosti již bydlí nájemník, kterého ztvárnil Josef Kemr. Více ze samotného děje není potřeba, protože nás bude zajímat pouze jedna scéna hned z prvního dílu, který byl mimochodem nejsledovanější seriálovou epizodou v dějinách československého filmu, v té době ji sledovalo 93 procent z celé populace mezi 15 až 70 lety. Celý seriál se těšil, tak velké oblibě, že jeho poslední epizoda byla zcela neobvykle vysílána od 21 hodin na Silvestra v roce 1975.⁴⁹⁴

Zmíněná scéna ukazuje Evžena Humla, který právě navštívil společně se svým kamarádem, kterého ztvárnil František Filipovský, prodejnu cukrárny. Chtěl tam zakoupit výrobek, který zahlédl ve výloze a který byl označen názvem Energit. Oba důchodci se domnívali, že se jedná o lék sloužící k podpoře vitality. Přišli do prodejny, kde právě prodavačka obsluhovala dvě malé děti, které chtěly věnečky. Prodavačka jim je ovšem vyndala z výkladní skříně. Evžen Huml se rozčílil a obvinil prodavačku, jak může dětem prodávat zkažené věnečky z výlohy. Ta se hájila nefunkční lednicí a nedochvilností opraváře. Hlavní seriálový aktér si od ní na to vyžádal knihu stížností.

V seriálu již není znázorněno, co do ní Evžen Huml zaznamenal, ale samotná zmínka o knize, která je zde namísto přání a stížností, označena pouze druhým termínem, a to pravděpodobně proto, že do ní měla být zapsána pouze stížnost. Na tuto knihu si vzpomínají i někteří narátoři. Normálně by pravděpodobně zůstala tato kniha v zapomnění, protože v prodejnách nebyla vystavena na viditelném místě, ale protože schopnost poskládat si

⁴⁹² *Kam za kulturou. Služba čtenářům a kulturním institucím*. Rudé právo. 22. listopadu 1975. Roč. 56, č. 276, s. 4.

⁴⁹³ MOC, Jiří. *Seriály od A do Z*. 1. vydání. Praha: Albatros, 2009, s. 79.

⁴⁹⁴ *Sovák a Kemr na sebe moc neslyšeli, vzpomíná režisér*, (online), [cit. 2. 11. 2017]. URL:<http://kultura.zpravy.idnes.cz /vysla-kniha-o-chaluparich-0y2-/literatura.aspx?c=A150619_113707_literatura_ob>

smysluplné zážitky závisí právě na faktu svědectví,⁴⁹⁵ které zde tvoří televizní tvorba, mohou si narátoři na tuto knihu plně vzpomenout a sami od sebe ji během rozhovoru zmínit.

Žena za pultem

Asi naprosto nejzásadnějším dílem, které zde analyzujeme, je televizní seriál *Žena za pultem*, jehož scénáristou se stal významný seriálový tvůrce Jaroslav Dietl a režisérem Jaroslav Dudek.⁴⁹⁶ Dvanáctidílný seriál byl natočen v roce 1977 a odehrává se v Praze. Hlavní roli prodavačky Anny Holubové zde ztvárnila Jiřina Švorcová, a to i přes to, že role byla původně psána na tělo herečky Janě Hlaváčové a také se uvažovalo o obsazení Jiřiny Bohdalové.⁴⁹⁷

Seriál je jakousi ódou na socialistický obchod. Děj začíná v momentě, kdy se hlavní hrdinka Anna po rozvodu přestěhuje na druhý konec Prahy. Je prodavačkou, ale aby nemusela denně dojíždět přes celé město, nechá se přeradit do samoobslužné prodejny potravin v místě bydliště, a to i přes to, že ztratí postavení zástupkyně vedoucího, kterou vykonávala v předešlé prodejně.

Při první návštěvě prodejny se setká s jejím vedoucím, kterého hraje Vladimír Menšík. Ten se zprvu diví, proč Anna Holubová vyměňuje předešlou pracovní pozici za horší, ale dá jí při tom vybrat, do kterého úseku by ráda šla. Anna si vybere pult lahůdek, který je ve filmu znázorněn jako nejluxusnější část prodejny připomínající spíše prodejnu Esa. Vedoucí nemá námitek, protože přeci údajně v lahůdkách mají být nejkrásnější prodavačky z celého obchodu. Jiřina Švorcová byla dost možná charismatická herečka, ale o její kráse by se dalo patrně polemizovat. Byla trochu při těle, měla krátké vlasy a pod nosem viditelný tmavý knírek.⁴⁹⁸ Zde je prokazatelné, že v roli obyčejné řadové prodavačky se měla patrně najít většina československých žen. Anna Holubová je totiž obyčejnou ženou, kterou trápí běžné každodenní problémy, navíc její postava byla v té době kritizována za svůj nemanželský sexuální život,⁴⁹⁹ což ovšem nikterak neovlivnilo její pracovní nasazení.

⁴⁹⁵ HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*, s. 50.

⁴⁹⁶ MOC, Jiří. *Seriály od A do Z*, s. 152.

⁴⁹⁷ Dárek k MDŽ? Příběh legendárního seriálu Jaroslava Dietla *Žena za pultem* právě vychází, (online), [cit. 2. 11. 2017]. URL:<<http://www.kultura21.cz/ostatni/8803-zena-za-pultem-kniha-nakladatelstvi-omega-tz>>

⁴⁹⁸ BREN, Paulína. *Zelínář a jeho televize. Kultura komunismu po pražském jaru 1968*. 1. vydání. Praha: Academia, 2013, s. 309.

⁴⁹⁹ *Žena za pultem žila až příliš nevázaným sexuálním životem*, (online), [cit. 2. 11. 2017]. URL:<http://kultura.zpravy.idnes.cz/zena-za-pultem-zila-az-prilis-nevazanym-sexualnim-zivotem-paa-/literatura.aspx?c=A091207_095114_literatura_ob>

Její kolegyni v lahůdkovém úseku, se kterou se střídá a říkají jí Olinka, ztvárnila herečka Hana Maciuchová, ta naopak představuje ztělesnění mládí a ztřeštěnosti. Ovšem Anna se jí snaží v průběhu seriálu předat své letité zkušenosti. Asi největším kolapsem ze strany prodavačky Olinky byla situace, kdy si u ní nechá jistá paní objednat 30 chlebíčků na zítřek. Ovšem následujícího dne to vypadá, že už nedorazí, a když se v samoobsluze objeví, ani se v lahůdkách nezastaví, načež se mladá a ztřeštěná prodavačka Olinka rozhodne zakročit. Vyběhne ze svého úseku a zákazníci udělá scénu, kdy ji nazve „fuchtlí“, zatímco Anna Holubová se zachová profesionálně.

Mladá prodavačka je následně pozvána k vedoucímu prodejny, kde je zkritizována a je jí sděleno, že nic podobného se již nikdy nesmí opakovat, jinak by o svou práci mohla přijít. Hlavní hrdinka nakonec ale chlebíčky prodá a opět předvede svou profesionalitu. Stejně jako v mnoha jiných případech. Během seriálu dokáže totiž odhalit krádež, radí zákazníkům ve výběru zboží, stále se usmívá, je vstřícná a především profesionální. Ani v jedné ze dvanácti epizod není znázorněno, že by se snad Anna mračila, nebo byla k zákazníkům nezdvořilá.

Opět zde dochází k uplatňování kolektivní paměti. Pomocí televize si pamětníci připomínají dávné události. Při sledování seriálu se jim v paměti vyobrazí situace a oni si vzpomínají, jak chodili nakupovat do samoobsluh, jak diskutovali s prodavačkami, jak všechno zboží bylo dostupné, ale proč? Vzpomínky totiž najednou prožívají s větší intenzitou, náhle se jim zdají zřetelnější a vše se jim zdá jasné.⁵⁰⁰ Tím nemáme na mysli, že prodavačky snad nebyly milé, některé jistě, ale jelikož seriál nevykreslil ty protivné a zlé, tak dochází k ovlivnění paměti, kdy si narátoři vybavují jen ty příjemné prodavačky, protože žádná ze scén tohoto seriálu jim nedala příležitost, aby si vzpomněli na to, že s nimi některé prodavačky zacházely neuctivě, tak jak se objevuje například v některých stížnostech v deníku Pochodeň.⁵⁰¹

Seriál *Žena za pultem* má být jakousi sondou do tehdejšího socialistického života. Ačkoliv je zde hlavní aktérka vyobrazena jako emancipovaná a svobodně se rozhodující dáma, jejími vedoucími jsou muži a všechny další kolegyně jsou ženy.⁵⁰² Tato situace byla skutečně reálná, jak vypověděly narátořky pracující přímo v obchodě, ale také jak nám sdělují prameny. Ačkoliv se socialismus snažil být k ženám a k jejich pracovnímu zařazení progresivní, je zajímavé, že v dobových pramenech *Jednoty* se k označení zaměstnanců

⁵⁰⁰ HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*, s. 51.

⁵⁰¹ *Naši čtenáři kritizují: Jak se naše prádelna stará o pracující*. Pochodeň. 16. 1. 1953. Roč. 39, č. 3, s. 8.

⁵⁰² FRANC, Martin. *O ženách za pultem*, s. 395.

používá hromadně slovo prodavači v mužském rodě,⁵⁰³ ačkoliv výroční zprávy jasně uvádějí, že přes 70 procent zaměstnanců tvořily ženy.⁵⁰⁴

Žena za pultem i přesto, že se dlouhou dobu po revoluci nevysílala, si po své repríze získala opět svou původní přízeň. Jak bylo již naznačeno, tento seriál je v podstatě sondou do samotného konzumu. Prodavačka je zde vykreslena téměř jako naprogramovaný robot, který musí být vždy příjemný, nápomocný a profesionální, ačkoliv byla situace jiná, ve vzpomínkách respondentů a především v paměti prodavaček převládá ztělesnění obsluhy jako Anny Holubové.

Dynastie Nováků

Třetím a posledním dílem, na který se zaměříme, je třináctidílný seriál *Dynastie Nováků* z roku 1982.⁵⁰⁵ Seriál se oproti *Ženě za pultem* nevztahuje ke spotřebnímu jednání svým samotným tématem, ale pouze v některých fragmentech. Hlavním tématem tohoto díla jsou osudy poměrně rozvětvené rodiny Nováků, kteří momentálně řeší společné bydlení a další útrapy života v socialistickém Československu.

Jednu z hlavních hrdinek hraje Hana Maciuchová, která je provdaná za vedoucího prodejny ztvárněného Oldřichem Víznerem. Ten pracuje v samoobslužné prodejně potravin, kde má pod sebou řadu žen prodavaček, takže je zde opět viděna neměnnost socialistického pohledu na obchod a jeho vedení. Ovšem tento seriál zde zmiňujeme z jiného důvodu. Je v něm scéna, ve kterém si zmíněná Lída Nováková, kterou hraje Hana Maciuchová, vybírá zimní kožich v prodejně kožichů. Opět zde vidíme ochotnou prodavačku, která je fundovaná, okamžitě ví, co dotyčné nejen velikostně sedí, ale také sluší. Navíc nabídne, že jí kabát schová, než si dojde domů pro peníze.

Jedná se o totožnou situaci, která byla prokázána i v případě seriálu *Žena za pultem*. Prodavačky v normalizačních seriálech jsou v drtivé většině případů vykresleny jako ty nejprofesionálnější osoby, které jsou ochotny zákazníkovi pomoci téměř se vším. Je tedy skutečně jasné, že se jedná o další fragment, který pozměňuje prázdná místa v individuální

⁵⁰³ SOkA Hradec Králové, ONV Hradec Králové, inv. č. 11124, kart. 2918, s. 3, Rozbor hospodářské činnosti Jednoty - spotřebního družstva v Novém Bydžově, okres Hradec Králové za rok 1987.

⁵⁰⁴ SOkA Hradec Králové, ONV Hradec Králové, inv. č. 11124, kart. 2918, s. 2, Rozbor hospodářské činnosti Jednoty - spotřebního družstva v Novém Bydžově, okres Hradec Králové za rok 1988.

⁵⁰⁵ MOC, Jiří. *Seriály od A do Z*, s. 152.

paměti jedince a pomáhá tak uchovávat alespoň tu část vzpomínek, díky kterým se dotváří kolektivní paměť široké veřejnosti.⁵⁰⁶

Podněty, které ovlivňovaly jednání narátorů v době socialismu, jsou různé, stejně jako jejich vzpomínky na tu dobu. V této kapitole jsme se pokusili analyzovat ústní výpovědi pamětníků, v první části prostřednictvím obsahové složky vzpomínek a v té druhé jsme se snažili přijít s alternativní možností uchovávání vzpomínek pomocí implementované teze sociologa Maurice Halbwachse, jehož poznatky jsou v mnoha ohledech dosti inspirativní, ale jak se ukázalo, tak i ve velké míře skutečně prokazatelné.

⁵⁰⁶ HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*, s. 54.

Závěr

Tato diplomová práce se zabývala spotřebním jednáním v druhé polovině 20. století v regionu východních Čech. Cílem práce bylo zjistit, jak se měnily možnosti dobového spotřebitele, pokud tedy ke změnám vůbec docházelo. Kritériem bylo také odhalit, v kontextu jakých dějinných událostí se změny projevovaly. Dále se práce měla pokusit odhalit, jak se během socialistického režimu utvářely obchodní plochy a jak se jejich změna promítala do realizace spotřebního jednání tehdejších zákazníků.

Také jsme si dali za cíl odhalit, kdy a z jakých důvodů docházelo k popularizaci obchodních domů, které se na našem území staly fenoménem především v období normalizace. Klíčovým aspektem této práce mělo být odhalení motivů jednání konzumentů v té době a definování jejich motivace k upřednostňování některých prodejen před jinými. Dále zjistit to, jak účastníci na spotřebním trhu hodnotí situaci ze zpětného hlediska v kontextu s utvářením odlišného způsobu prodeje v dnešní době.

Důležitým momentem textu se mělo stát odhalení spektra hmotných předmětů, které vytvářely symbolický kapitál u lidí v té době. Posledním cílem práce bylo odhalit, jak se promítá tehdejší filmová a seriálová tvorba do utváření vzpomínek jedinců. Zajímalo nás, jestli nedohází k něčemu, co bychom mohli v těchto souvislostech označit za utváření kolektivní paměti dle tezí Maurice Halbwachse, který se ve svém díle domnívá, že vykreslení některých vzpomínek je možné jen díky neustálému připomínání,⁵⁰⁷ které v tomto případě tvoří osvěžování vzpomínek prostřednictvím často reprízovaných televizních děl.

V první kapitole jsme se soustředili na otázku dějinného vývoje konzumerismu v návaznosti na průběh politických a hospodářských dějin. Cílem bylo odhalit, zda bylo celé půlstoletí neměnné a statické. V případě jakékoliv dynamiky pak rovněž snaha objasnit, kdy k jednotlivým změnám docházelo a proč.

Jak se během bádání ukázalo, celý spotřební život nemůžeme brát jednotně a pospolitě. Po mnichovské dohodě dochází k prvnímu masivnímu zásahu do spotřebního jednání všech obyvatel nejen východočeského regionu, ale celého Československa. Situace se postupně zhoršovala zavedením přidělového systému a likvidací živnostenských struktur, které zde do té doby tvořily nedílnou součást populace.

Jak bylo možno očekávat, k žádným zásadním změnám nedocházelo ani po roce 1945. Třetí republika přijímá pouze platnou legislativu z dob okupace, a proto je konzumní život

⁵⁰⁷ HALBWACHS, Maurice. Kolektivní paměť, s. 54.

dále ovlivňován diskriminací soukromého podnikání. Ovšem k nejzásadnější změně dochází po roce 1948, kdy se postupně živnostenská terminologie mění a sektor soukromého podnikání se stává plně nežádoucím. V tomto kontextu bylo rovněž zajímavé sledovat změny v rétorice, kterou přejímala i široká veřejnost, která ačkoliv mnohdy preferovala výrobky ze soukromého sektoru podnikání, se nakonec přiklonila ke státem určované terminologii a živnostnické struktury tak šikanovala. Dosavadní funkce živnostnictva začaly přebírat především národní a komunální podniky, které ale podstatně dlouho zaostávaly za potřebami obyvatelstva.

Ke zmírnění diskursu v živnostnické otázce došlo v rámci destalinizace, kdy si režim uvědomoval absenci základních lidských potřeb ve spotřební sféře a soukromé podnikání začíná být opět tolerováno. V té době se také mění využívání volného času, kterého bylo čím dál tím více, a právě proto se sféra obchodu stává oblíbeným faktorem lidského života. O několik let později však dochází k opětovnému potlačení živností, kdy spotřební život plně přebraly státní prodejny.

K největšímu rozkvětu došlo po roce 1962, kdy se již Československo neizoluje a z kapitalistických zemí přebírá spotřební strategie, které jako celé dění v Československu naruší rok 1968, ovšem ne příliš zásadně, protože v rámci normalizace jsou konzumní strategie ještě zesíleny, a to tentokrát především v důsledku rozhodnutí představitelů samotného režimu, který se pokusil skrze konzum utišit sociální nepokoje ve společnosti.

Celou dějinnou epochu socialismu tedy nemůžeme v kontextu spotřebního jednání brát jako neměnnou, protože postupně dochází k transformaci, kdy se mění přístup státního aparátu k otázkám konzumerismu, což se zásadně odráží i v jednání samotných spotřebitelů.

Druhá kapitola se již zaměřila přímo na obchodní plochy, které se pochopitelně rovněž vyvíjely, což do jisté míry ovlivňovaly dějinné situace, které jsem nastínil již v kontextu s minulou kapitolou. Zde jsem se zaměřil především na konkrétní obchodní plochy. Centrem zájmu se stala činnost Pramene a Jednoty, což byly dva jediné řetězce potravinových obchodů, které zajišťovaly uspokojování potřeb zákazníků. Například samotná Jednota hodnotí vždy své hospodaření kladně, a to je určitý paradox, protože, jak napovídají i samotné prameny, ve většině případů nebyla u některého sortimentu zajištěna dostupnost pro obyvatelstvo.⁵⁰⁸

U některých výrobců se asi nejednalo až o tak závažný problém, ale v případě absence některého zboží muselo docházet k narušení běžných potřeb. Jak se ukázalo během bádání,

⁵⁰⁸ SOkA Hradec Králové, ONV Hradec Králové, inv. č. 11124, kart. 2918. Rozbor hospodářské činnosti Jednoty - spotřebního družstva v Novém Bydžově.

utváření obchodní plochy, především v období normalizace, vede k tomu, že se častěji spotřební jednání mění z nutné potřeby na denní koníček a zábavu, která má pravděpodobně strhnout pozornost od politických dějin někam jinam.

Velice populární se stávají výběrové prodejny jako bylo Eso, Luxus nebo Krásná izba, kde jedinci nenakupovali, aby získali to, co skutečně potřebovali, ale spíše proto, aby se stali aktéry veřejného života a vlastníky symbolického kapitálu, na který jsme se zaměřili ve čtvrté kapitole. Zcela mimo stojí tuzexové zboží, jehož zakoupení mělo kromě získání vyššího sociálního statusu i další důvody.

Lze tedy konstatovat, že ačkoliv v té době nebyla poptávka po některém zboží stoprocentně naplněna, obchodní síť byla na dobré úrovni. Nejlepší situace ve sledovaném období panovala v krajském městě Hradci Králové, ale také v nedalekých Pardubicích. Oproti dnešku se i v menších městech vyskytovaly obchodní plochy, kvůli kterým, pokud bychom je chtěli navštívit dnes, bychom museli zajet do větších metropolí. Asi nejlepší situace pro spotřebitele panovala v malých obcích, kde se v té době nacházely malé prodejny Jednoty, kde bylo možné zakoupit potraviny denní potřeby, a pokud se prodejna v místě nenacházela, jezdil na místo autobus Jednoty, kde bylo možné dané zboží zakoupit. Můžeme tedy konstatovat, že situace a možnosti dobového konzumenta byly na slušné úrovni, horší to bylo s dostupností některého sortimentu.

V třetí kapitole jsme se zaměřili na obchodní domy. Ty se stávají populární v průběhu šedesátých let. Režim se pokoušel tímto způsobem prodeje podsouvat mezi širokou veřejnost zdánlivou hospodářskou vyspělost Československa. Jak uvádějí i prameny, výlohy měly v té době působit jako výkladní skříň socialismu. První socialistické obchodní domy se nacházely v Praze, ale tento trend se rychle přenesl i do ostatních měst. Zde bylo klíčové zaměřit se na prameny související se stavbou obchodního domu Prior v Pardubicích a odhalit, proč se Prior jako první nenacházel v krajském městě. Jak ukázaly prameny, první návrh Prioru z Hradce pocházel již z roku 1968 a byl na svou dobu vcelku nekonvenční. Obchodní dům měl ve svém průčelí připomínat klavír, čímž měl odkazovat na tradici klavírů Petrof ve městě.⁵⁰⁹ Navíc se na fasádě obchodního domu měl objevovat i anglický nápis.⁵¹⁰

Pravděpodobně díky své revolučnosti nebyl návrh nikdy zrealizován. Investor obchodních domů Prior se nedokázal domluvit na stavební ploše ve městě, a tak byl nakonec Prior postaven v Pardubicích. Jak se ukázalo, Pardubice byly v té době právě velice často navštěvovaným místem i ze strany hradeckého obyvatelstva. Důležité je upozornit, že jak

⁵⁰⁹ Viz. Obrazová příloha č. 7 – Vizuální podoba nezrealizovaného OD Prior v Hradci Králové.

⁵¹⁰ Tamtéž.

bylo zjištěno, obchodní domy nebyly stavěny na prvním místě pro obyvatele města, ale spíše pro návštěvníky, kteří domy navštěvovali také nejčastěji, a proto jsou obchodní domy často situovány do blízkosti samotného centra nebo vlakového nádraží, kde mají opět působit jako výkladní skříň socialistického režimu.

V poslední kapitole jsme se zaměřili v první řadě na analýzu narátorských výpovědí. Zajímavé bylo například sledovat, proč se tak veliké oblíbenosti v době socialismu těšily právě prodejny Tuzexů. Motivy, proč nakupovat v těchto prodejnách, byly různé, ale v podstatě můžeme říci, že pro některé obyvatele se jednalo o ekonomickou úsporu. Tato situace byla ovšem platná pouze pro jedince, kteří byli oficiálními držiteli tuzexových poukázek nebo těmi, kteří si dokázali tyto poukázky obstarat ve výhodném směnném kurzu. Dalším motivem mohla být absence daného sortimentu v běžných státních prodejnách. Někteří jedinci volili Tuzex jako experiment, kdy si přáli vyzkoušet život lidí na „západě,“ a nejčastějším faktorem bylo, že zboží z Tuzexu mělo působit jako symbol exkluzivity.

Jednalo se v podstatě o symbolický kapitál, jak ho popisuje i Pierre Bourdieu, dle jeho teze se jedná o předmět, který posiluje sociální status jedince.⁵¹¹ V době socialismu se dá předpokládat absence snah se odlišovat, protože samotné komunistické teorie kladou důraz na to, aby si byli všichni rovni, proto jsem si dal v úvodu za cíl odhalit, zda to tak skutečně bylo, nebo jestli existovaly předměty znázorňující symbolický kapitál.

Ukázalo se, že ano. Kromě všeho, co pocházelo z Tuzexu, se v menší míře jednalo i o zboží z dalších výběrových prodejen a velmi překvapivě i o zahraniční zboží z jiných socialistických států. Zajímavé bylo odhalit příčiny velice častých návštěv především NDR nebo Maďarska, kde se v té době hojně nakupovalo, jak ukázalo mé bádání. Zboží se zpět do Československa vozilo především nelegálně, což jen potvrzuje, že získání daného předmětu bylo pro jedince skutečně důležité. Kromě toho, že měly předměty vytvářet symbolický kapitál, ukázalo se, že v případě mnoha narátorů se jednalo také o jakýsi adrenalin a dobrodružství.

V druhé části poslední kapitoly jsem se již soustředil na teze Maurice Halbwachse z jeho práce *Kolektivní paměť*.⁵¹² Autor, zde stanovuje, že různé vzpomínky jsou jakýmsi prázdným momentem, který postrádá kontext, ve kterém se původně odehrály, a ztrácejí tak vypovídací hodnotu. K uchování vzpomínek dle autora dochází především skrze utváření

⁵¹¹ BOURDIEU, Pierre. *Teorie jednání*, 1998.

⁵¹² HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*, 2010.

kolektivní paměti prostřednictvím hromadného vzpomínání. Já jsem se k této tezi pokusil přistoupit skrze normalizační filmovou a seriálovou tvorbu.

Cílem bylo odhalit, zda se ve výpovědích pamětníků nacházejí prvky, které obsahují i náhodně vybrané filmové a seriálové počiny, a ukázalo se, že ve většině případů ano. Tím nemáme na mysli, že by si snad respondenti situace a příběhy vymysleli, ale v důsledku toho, že jim jsou tyto situace v televizi opakovaně připomínány, pamatují si pouze tyto momenty, zatímco ty ostatní, které nejsou pravidelně k nahlédnutí, ze své mysli vytěsňují.

Pokud se tedy podíváme na vytyčené cíle, můžeme konstatovat, že se nám na všechny otázky z úvodu diplomové práce podařilo odpovědět. Spotřební jednání nebylo v žádném případě neměnné, ale spíše naopak. Obchodní plochy se měnily, ale především se postupně zdokonalovaly jako prostředek, jak odpoutat pozornost od politických dějin, v důsledku čehož vznikají i „výkladní skříně socialismu“ v podobě obchodních domů. Můžeme také konstatovat, že spotřební jednání bylo ve většině případů uspokojeno, ovšem existoval sortiment, u něhož to bylo dosti problematické. Symbolický kapitál existoval a vyjmenovali jsme si, co ho v té době představovalo, a také jsme na pramenech prokázali možnou platnost stanovených tezí na sondách do života obyvatel, kteří zažili období socialismu.

Resume

This diploma thesis deals with consumer behavior of inhabitants in eastern Bohemia in the second half of the twentieth century. The main interest in the research was the socialist regime that came to authority in 1948. It was revealed whether the whole period of this regime could be interpreted monotonously, or whether there were certain changes in it that were reflected in the possibilities of the then customer .

Besides, we should focus on the problem, how the business area itself was transformed. Throughout the whole regime, here was beginning of offer our selection of shops, where we were interested mainly in the history of historical ganges in the form of different wals of market palce structuration and analysis of factors which lead customers to any kind of consumer preferences Special attention was paid to the development department stores that became popular especially during the period of normalization.

We should also try to discover, according to Pierre Bourdieu's thesis, whether in our space there were already commodities that represented symbolic capital, that is to say, the prestige of an individual. It has to be revealed whether there is a possibility that the movies and serial production played role in construction and ganges in collective memory, as described by French sociologist Maurice Halbwachs in his thesis.

The whole work is structured into four chapters. In the first one we focuse on the history of consumerism, in a direct context with political and economic history, because, as it turned out, consumption negotiations with these histories were closely related. It has also been confirmed that consumerism can not be perceived monotonously for the socialist period, but rather its constant transformation.

In the next part of the thesis we have focused specifically on the formation of the market area. It began to change over the course of the 50s. Instead of small businesses, self-service shops are increasingly being built on newly-built panel housing estates. In addition, selection stores were becoming increasingly popular. This is closely related to the third chapter, which describes the popularization of department stores, which were to act as a "showcase of socialism" in public. The last chapter is the most important because it analyzes the testimony of the personal observers from who they try to find out what at that time was like the symbolic capital and the motives of the consumers to prefer one kind of sale to another. In the last part we work with the theory of collective memory, in which we reveal that period television production has a real influence on the memories of the personal observers. At the end of the thesis we try to answer all the question posed in introduction.

Prameny a literatura

Prameny:

Tištěné:

Architektura ČSR, ročník 1973-1976.

Československý architekt, ročník 1978.

Hradecké noviny, ročník 1993-2009.

Pochodeň, ročník 1950-1990.

Projekt, ročník 1969,

Rudé právo, ročník 1953-1957.

Zář, ročník 1971.

Písemné:

SOkA Hradec Králové, MNV Hradec Králové, inv. č. 1204, kart. 152, Záležitosti týkající se živností 1952-1957.

SOkA Hradec Králové, MNV Hradec Králové, inv. č. 1205, kart. 153, Záležitosti týkající se činnosti živností, přechod do socialistického sektoru 1958-1959.

SOkA Hradec Králové, MNV Hradec Králové, inv. č. 1222, kar. 1584, Tržní agenda 1956-1961.

SOkA Hradec Králové, MNV Hradec Králové, Inv. č. 1379, kart. 180, s. 3, Studie prodejny potravin Labská I. Hradec Králové.

SOkA Hradec Králové, MNV Hradec Králové, Inv. č. 2126, kart. 705, Oděvy Hradec Králové - projektový úkol na výstavbu vzorkovny a prodejny v Kalendově ulici v roce 1971.

SOkA Hradec Králové, MNV Hradec Králové, inv. č. 2273, kart. 773, Dislokační rozhodnutí pro přidělení nebytových prostorů z roku 1979.

SOkA Hradec Králové, MNV Hradec Králové, inv. č. 1307, kart. 175, Projektový úkol - Obchodní dům Prior Hradec Králové z roku 1968.

SOkA Hradec Králové, ONV Hradec Králové, inv. č. 34, kart. 25, Potraviny – stavby prodejen, náhradní rekultivace.

SOkA Hradec Králové, ONV Hradec Králové, inv. č. 11124, kart. Rozbor hospodářské činnosti Jednoty - spotřebního družstva v Novém Bydžově.

SOkA Hradec Králové, ONV Hradec Králové, inv. č. 7919, kart. 1704.

SOkA Hradec Králové, ONV Hradec Králové inv. č. 11123, kart. 2916.

SOkA Hradec Králové, ONV Hradec Králové, inv. č. 11138, kart. 2924.

SOkA Hradec Králové, JNV Hradec Králové, inv. č. 361, kart. 75.

SOkA Hradec Králové, JNV Hradec Králové, inv. č. 363, kart.76. Živnostenské záležitosti.

SOkA Hradec Králové, JNV Hradec Králové, inv. č. 365, kar. 76

SOkA Hradec Králové, Okresní úřad Hradec Králové, inv. č. 2501, kar. 1291.Resjtrík svobodných živností 1939-1945.

Magistrát města Hradec Králové, obor stavební - archiv, spis č. p. 1517/26.

Magistrát města Hradec Králové, obor stavební - archiv, spis č. p. 1610/1.

Ústní:

Rozhovory s obyvateli východních Čech. Viz. Příloha.

Literatura:

BARTOŠ, Štěpán – LUKEŠ, Zdeněk – PANOCH, Pavel. *Kaleidoskop tvarů: století moderní architektury v Pardubickém kraji*. 1. vydání. Pardubice: Helios, 2006.

BAŤKOVÁ, Božena. *Umělecké památky Prahy*. 1. vydání. Praha, 1997.

BENČÍK, Antonín. *Rekviem za pražské jaro: Důvěrná informace o přípravě a provedení srpnové intervence varšavské pětky v Československu 1968*. 1. vydání. Třebíč: Tempo, 1998.

BOURDIEU, Pierre. *Teorie jednání*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 1998.

BLAIVE, Muriel. *Promarněná příležitost: Československo a rok 1956*. Praha: Prostor, 2001.

- BREN, Paulina. *Zelinář a jeho televize: Kultura komunismu po pražském jaru 1968*. 1. vydání. Praha: Academia, 2013.
- ČORNEJOVÁ, Alžběta. *Dovolená s poukazem: Odborová rekreace v Československu 1948-1968*. 1. vydání. Praha: Academia, 2014.
- DIVIŠOVÁ, Jaroslava (ed.). *Encyklopedie města Hradec Králové*. 1. vydání. Hradec Králové: Garamon, 2011.
- DRDA, Adam – STRACHOTA, Karel (eds.). *Naše normalizace: Člověk v tísní, jeden svět na školách, příběhy bezpráví*. 1. vydání. Praha: Člověk v tísní, 2011.
- ELMAN ZARECOVÁ, Kimberly. *Utváření socialistické modernity: Bydlení v Československu v letech 1945-1960*. 1. vydání. Praha: Academia, 2015.
- FAJMON, Hynek (ed.). *Sovětská okupace Československa a její oběti*. 1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005.
- FRANC, Martin. *O ženách za pultem. In: Příběhy (ne) obyčejných profesí: Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 2014.
- FRANC, Martin – KNAPÍK, Jiří. *Volný čas v Českých zemích 1957-1967*. 1. vydání. Praha: Academia, 2013.
- GAJDOVÁ, Petra. *Architektka Růžena Žertová*. Brno, 2010. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Fakulta filozofická.
- GEBHART, Jan – KULÍK, Jan. *Dramatické i všední dny protektorátu*. Praha: Themis, 1996.
- HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*. 1. vydání. Praha: Slon, 2010.
- HLAVÁČKOVÁ, Konstantina. *70. „Kytky v popelnici“: Společnost a móda v sedmdesátých letech v Československu*. 1. vydání. Praha: UPM: Naga, 2009.
- HUBATOVÁ-VACKOVÁ, Lada – ŘÍHA, Cyril (ed.). *Husákovo 3 + 1: bytová kultura 70. let*. 1. vydání. Praha: VŠUP, 2007.

- HUSA, Václav – KROPILÁK, Miroslav. *Československé dějiny*. 7. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1967.
- JANULA, Ladislav. *Služby prodejen spotřebních družstev*. Praha, 1987.
- JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav. *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50 : I*. 1. vydání. Praha: Svítání, 1992.
- JUNEK, Václav. *Druhá republika: Nultá hodina*. 1. vydání. Brno: CPress, 2011..
- KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1948-1953: Zakladatelské období komunistického režimu*. 1. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991.
- KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1953-1966: Společenská krize a kořeny reformy*. 1. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992.
- KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969*. 1. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1993.
- KONTLER, László. *Dějiny Maďarska*. 2. vydání. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2008.
- KOVTUN, Jiří. *Republika v obležení: První éra prezidenta Beneše 1935-1938*. 1. vydání. Praha: Torst, 2016.
- KRAPFL, James. *Revoluce s lidskou tváří. Politika, kultura a společnost v Československu 1989-1992*. 1. vydání. Praha: Rybka Publisher, 2016.
- KALINOVÁ, Lenka. *Konec nadějí a nová očekávání: K dějinám české společnosti 1969–1993*. 1. vydání. Praha: Academia, 2012.
- KLÍMA, Petr. *Kotvy Máje: České obchodní domy 1965-1975*. 1. vydání. Praha, 2012.
- KNAPÍK, Jiří – FRANC, Martin (a kol.). *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948-1967*. 1. vydání. Praha: Academia, 2012.
- KOLÁŘ, Pavel – PULLMANN, Michal. *Co byla Normalizace?: Studie o pozdním socialismu*. Praha: NLN, 2016.

- KONÍŘ, Jan - PARMA, Evžen. *Prodáváme a sloužíme lidem*. Praha, 1984.
- LEACH, William. *Land of Desire: Merchants Power and the Rise of New American Culture*. 1. vydání. New York: Vintage Books, 1994.
- LIPOVETSKY, Gilles. *Paradoxní štěstí: Esej o hyperkonzumní společnosti*. 1. vydání. Praha: Prostor, 2007.
- MAREK, Pavel. *České živnostnictvo 1945-1960: Likvidace živnostníků, řemeslníků a obchodníků v českých zemích*. 1. vydání. Brno: Nakladatelství Doplněk, 2006.
- MICHAL, Jan. *Realizace a projekty v současné architektuře*. 1. vydání. Praha: Odeon, 1978.
- MOC, Jiří. *Seriály od A do Z*. 1. vydání. Praha: Albatros, 2009.
- MYANT, Martin. *Vzestup a pád českého kapitalismu: Ekonomický vývoj České republiky od roku 1989*. 1. vydání. Praha: Academia.
- PANOCH, Pavel. *Hradec Králové: Průvodce po památkách od středověku do současnosti*. 1. vydání. Praha: Lidové noviny, 2015.
- PAVELEK, Bohumír. *Buržoazní společnost: Eseje o kapitalistických mýtech*. 1. vydání. Víšeň: Grimmus, 2010.
- PAŽOUTOVÁ, Kateřina. *České výtvarné umění a architektura 60. let 20. století*. 1. vydání. Brno: Vutium, 1970.
- PETRÁK, Aleš. *Přídělový systém v Československu v letech 1949-1953. In: Vliv politických systémů na vývoj střeoevropských ekonomik po roce 1945*. 1. vydání. Praha, 2013.
- PETRÁŠ, Jiří – SVOBODA, Libor (eds.). *Osm let po válce: Rok 1953 v Československu*. 1. vydání. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2014.
- PETRÁŠ, Jiří – SVOBODA, Libor (eds.). *Československo v letech 1954-1962*. 1. vydání. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2015.
- PRŮCHA, Václav (a kol.). *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992: 2. díl období 1945-1992*. 1. vydání. Brno: Nakladatelství Doplněk, 2009.

PRŮCHA, Václav. *Mezníky hospodářského vývoje Československa. In: Demokratické principy vzniku Československa*. 1. vydání. Praha: Ministerstvo obrany České republiky – Agentura vojenských informací a služeb, 2011.

PRŮŠA, Jiří. *Abeceda reálného socialismu*. 1. vydání. Praha: Avia Consultants, 2011.

PULLMANN, Michal. *Konec experimentu: Přestavba a pád komunismu v Československu*. 1. vydání. Praha: Scriptorium, 2011.

SKALECKÁ, Veronika. *Pardubice v období normalizace: Politika, kultura a media od srpna 1968 do listopadu 1989*. 1. Vydání. Praha: Pavel Mervart, 2016.

SOBĚHART, Radek (a kol.). *Hospodářské dějiny Československa 1918-1992*. 1. vydání. Praha: Setoutbooks, 2013.

SUCHOCHLEB, Jaroslav (a kol.). *Jednota Hradec Králové 1911 – 1971*. 1. vydání. Hradec Králové: Jednota, 1971.

SUK, Jiří. *Veřejné záchodky ze zlata: Konflikt mezi komunistickým utopismem a ekonomickou racionalitou v předsrpnovém Československu*. 1. vydání. Praha: Prostor, 2016.

SYRŮČEK, Milan. *Michail Gorbačov: Uchránil Prahu od krveprolití?*. 1. vydání. Praha: Grada Publishing, a. s., 2016.

ŠIKL, Miloslav. *Strategie konzumního jednání v druhé polovině dvacátého století v Hradci Králové*. Pardubice, 2015. Bakalářská práce. Univerzita Pardubice. Fakulta filozofická.

ŠKAPÍKOVÁ, Jitka – HOUSER, Jiří. *Vzpomínáte? Takoví jsme byli: 70. léta*. 1. vydání. Praha: XYZ, 2009.

ŠECHTLOVÁ, Marie - ŠECHTL, Josef. *Hradec Králové: K sedmsetpadesátému výročí založení města a třicátému výročí osvobození sovětskou armádou v roce MCMLXXV*. Hradec Králové: Kruh, 1976.

ŠTĚPEK, Jiří. *Přídělové doklady z období tzv. protektorátu*. 1. vydání. Praha: Odbor archivní správy a spisové služby MV, 2010.

ŠTĚPEK, Jiří. *Sto let přidělových systémů na území bývalého Československa 1915-1945*. 1. vydání. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 2015.

ŠTĚPKOVÁ, Barbora. *Přídělové systémy a jejich právní aspekty na československém území v letech 1939-1953*. Brno, 2010/2011. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Právnická fakulta.

TOMEK, Prokop. *Okres na východě 1960-1989: Občané a nejnižší článek Státní bezpečnosti na příkladu okresu Havlíčkův Brod*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad.

VEBER, Václav. *Osudové únorové dny*. 1. vydání. Praha: Lidové noviny, 2008.

ŽÍDEK, Libor. *Transformace české ekonomiky 1989–2004*. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2006.

Internetové zdroje:

Ocenění Academy Award, (online), [cit. 26. 9. 2017]. URL:<<http://csfd.cz/oceneni/1-academy-awards/?years=1958-1967>>

Historie, (online), [cit. 29.1.2016]. URL: <<http://od-kotva.cz/cs/clanek/historie>>

Prior slaví čtyřicátiny: Chloubu komunistů zastínil palác konzumu, (online), [cit. 30. 01. 2017]. URL: <http://pardubice.idnes.cz/slavy-pardubicky-supermarket-prior-slavi-ctyricatiny-p2g-/pardubice-zpravy.aspx?c=A140821_165254_pardubice-zpravy_jah>

Stalo se před lety: Měl se stavět AFI palác, (online), [cit. 31. 01. 2017]. URL: <<http://pardubicky.denik.cz/podnikani/stalo-se-pred-lety-mel-se-stavet-afi-palac20110502.html>>

Obchodní centrum Atrium v Hradci shodilo lešení, (online), [cit. 31. 01. 2017]. URL: <http://hradecky.denik.cz/zpravy_region/obchodni_centrum_atrium_20090908.html>

Metráček, (online), [cit. 2. 11. 2017]. URL:< <https://www.csfd.cz/film/7253-metracek/prehled/>>

Zítřka to roztočíme, drahousku...!, (online), [cit. 2. 11. 2017]. URL:< <https://www.csfd.cz/film/8210-zitra-to-roztocime-drahousku/prehled/>>

Hop – a je tu lidoop, (online), [cit. 2. 11. 2017]. URL:<<https://www.csfd.cz/film/6826-hop-a-je-tu-lidoop/prehled/>>

Bony a klid, (online), [cit. 2. 11. 2017]. URL:< <https://www.csfd.cz/film/7037-bony-a-klid/prehled/>>

Slunce, seno a pár facek, (online), [cit. 2. 11. 2017]. URL:< <https://www.csfd.cz/film/9068-slunce-seno-a-par-facek/prehled/>>

Obchodní dům Don je na prodej. Nabízí se za 36 mil. Kč, (online), [cit. 14. 5. 2015]. URL:< <http://hkcity.cz/2012/10/23/obchodni-dum-don-je-na-prodej-nabizi-se-za-36-mil-kc>>

Sovák a Kemr na sebe moc neslyšeli, vzpomíná režisér, (online), [cit. 2. 11. 2017].

URL:<http://kultura.zpravy.idnes.cz/vysla-kniha-o-chaluparich-0y2-literatura.aspx?c=A150619_113707_literatura_ob>

Dárek k MDŽ? Příběh legendárního seriálu Jaroslava Dietla *Žena za pultem* právě vychází, (online), [cit. 2. 11. 2017]. URL:< <http://www.kultura21.cz/ostatni/8803-zena-za-pultem-kniha-nakladatelstvi-omega-tz>>

Žena za pultem žila až příliš nevázaným sexuální životem, (online), [cit. 2. 11. 2017].

URL:<http://kultura.zpravy.idnes.cz/zena-za-pultem-zila-az-prilis-nevazanym-sexualnim-zivotem-paa-literatura.aspx?c=A091207_095114_literatura_ob>

Příloha

Přepis redigovaného rozhovoru č. 1

Projekt: Diplomová práce

Narátor: V. O. (61 let)

Tazatel: M. Š.

Datum konání rozhovoru: 2. 3. 2017

Místo konání: bydliště narátora

M. Š.: Ještě jednou dobrý den.

V. O.: Dobrý den.

M. Š.: Já se vás na úvod zeptám, odkud jste, v jakém roce jste se narodila a kolik vám je nyní let?

V. O.: Narodila jsem se v Hradci Králové v tamní nemocnici v roce 1955 a je mi 61 let.

M. Š.: Jaká byla vaše profese v období socialistického Československa?

V. O.: Byla jsem prodavačka.

M. Š.: A v jakém sektoru obchodu jste prodávala?

V. O.: Prodávala jsem nejdříve v mléčném baru na Slezském předměstí a později v cukrárně. Už nevím, jak se ta ulice jmenuje dnes, ale bylo to na pěší zóně v Hradci.

M. Š.: Jak byste charakterizovala situaci v obchodech v té době? Co se vám vybaví, když se ohlédnete zpět?

V. O.: No co se mi vybaví? Nevím, co chcete slyšet.

M. Š.: Cokoliv vás napadá.

V. O.: No já byla v té době spokojená a hlavně v té cukrárně. Tehdy byli zákazníci milí.

M. Š.: V čem spočívala vaše pracovní náplň?

V. O.: Tak dělala jsme na odpolední a na ranní. Tehdy když jsem měla ranní, tak jsem měla směnu sedm a půl hodin. Pak když jsem byla na odpolední, tak jsem měla směnu osm a půl hodin. A když jsem měla odpolední, tak jsme dělala i soboty a neděle. V sobotu jsme měli do jedné a v neděli do pěti hodin, dělali jsme i pondělky, takže když jsem měla odpolední, tak jsem dělala čtrnáct dní v jednom kuse.

M. Š.: A jaký byl sortiment zboží ve vaší prodejně?

V. O.: Tak tam se prodávalo všechno možné. Především dorty, zákusky a alkohol. Měli jsme tam i bar a to znamenalo, že se tam i rozlévalo. Taky jsme měli i překapávač, takže se dělala

vídeňská, alžírská a pařížská káva. A potom se tam prodávaly bonboniéry, což znamená, že teďka na osmého března se tam prodávaly hodně bonboniéry, protože tam objednávaly i závody pro ženy.

M. Š.: A vy jste působila jako řadová prodavačka?

V. O.: Ano a nade mnou byla vedoucí a zástupkyně vedoucí.

M. Š.: Máte třeba představu, jak se v té době plnil plán?

V. O.: My jsme ho plnili vždy, protože se zabalovaly bonboniéry do dárkového balení. Taky se dělaly balíčky a to hlavně před Velikonocemi a Vánocemi. Ještě jsme balili mikulášské balíčky a toho se prodalo strašně moc, protože to zase kupovaly i některé závody. Závody si poručily balíčky za tolik a tolik a dělalo se pro ně. U nás totiž zakupovaly balíčky i závody a fabriky a díky tomu jsme vždycky plnili čtvrtletní plány i ty celoroční.

M. Š.: Vy sama si jako prodavačka pamatujete, že by s vámi bylo jednáno v jiném obchodě nedůstojně?

V. O.: No ale taky, jako kdysi tak i dnes. Když vás chtěl někdo sjezdit, tak vás sjezdil. Jak zákazník tak i vedoucí.

M. Š.: A máte nějaký konkrétní zážitek?

V. O.: No jéjej (smích), ale o mrtvých jenom dobře.

M. Š.: Ale já myslím z té perspektivy, že byste vy byla zákazník a obsluha se k vám chovala nepatřičně.

V. O.: Dřív to nebylo možné, to si nikdo nedovolil jako dneska. Dneska vás seřvou na tři doby a ani nevíte za co. My jsme se tak chovat nemohli, protože by nás vyrazili z práce.

M. Š.: Vy říkáte, že jste se tak chovat nemohli, co vám tedy určovalo váš způsob chování?

V. O.: Tak za prvé existovala kniha přání a stížností, tam si mohl zákazník stěžovat na toho prodávajícího a ne jako teď. A museli jsme být vyučení. Já byla vyučená třeba jako prodavačka v potravinách, ale existovalo i vyučení v sektoru oděvů, elektroniky. I v hračkárně byli vyučení, aby mohli tuhle práci dělat a ne jako dneska, že to může dělat kde kdo, ale co si budeme povídat.

M. Š.: A jakého pohlaví byli prodávající?

V. O.: No tak prodavačka jako taková byla 100% žena. Skladníci byli muži a vedoucí jak ženy, tak muži, ale vedoucí dělali většinou muži.

M. Š.: Co ovlivňovalo volbu vedoucího?

V. O.: V potravinách jako takových, když byly potraviny jako smíšené zboží, jako bylo Labe nebo Lipky, prostě samoobsluha tak tam vlastně to bylo více materiální, byla tam větší zodpovědnost. V takových obchodech tam byli opravdu spíše muži vedoucí. Zástupkyně už

třeba nemusela, to už mohla být i žena, ale tam bylo všechno těžké, když tam měli skladníka, tak to chtělo muže.

M. Š.: A jak to takhle dobře víte, vy jste někdy pracovala v potravinách?

V. O.: Ano a tam se opravdu člověk nadřel i jako žena, když jsem dělala v Janě, tam se opravdu člověk nadřel. Vedoucí byl muž, ale zboží jsme si musely ze skladu navozit my prodavačky.

M. Š.: Vaše prodejna neměla skladníka?

V. O.: Měli jsme skladníka, ale ten navážel zboží z rampy do skladu. Prodavačky to vozily ze skladu do krámu, když něco chybělo, tak jsme to musely doplnit, doplňovaly jsme my ženy a nikdy ne muž.

M. Š.: Myslíte si, že byly prodavačky hierarchizované?

V. O.: No ano nejprestižnější byly tuzexy. To byl opravdu prestiž prodávat tam. Potom třeba i prodávat v Esu. Eso byl krám, kde se prodávalo luxusní zboží, šlo hlavně o potraviny. Co se prodávalo v Tuzexu, tak se to začalo pomalu prodávat i v Esu. Takže to byl třeba uherák a prostě ty lepší věci se prodávaly v Esu. To znamená, že jídlo se tam prodávalo, že jo.

M. Š.: Takže by se dalo říci, že prestižnější byly výběrové prodejny?

V. O.: No ano, ale potom taky cukrárna.

M. Š.: A tam jste pracovala vy?

V. O.: Přesně.

M. Š.: Existovala za vás vnitřní obchodní síť, tedy jinak řečeno podpultový prodej?

V. O.: To fungovalo a já si myslím, že to funguje do dnes, že zboží, kterého není moc, jde nejdřív do rukou prodavaček a potom teprve za pult, možná spíše před pult. (smích)

M. Š.: A jak tedy něco takového fungovalo?

V. O.: Přišlo zboží, dám tedy příklad. Přišlo zboží na Vánoce. Přišlo kakao, kterého tehdy moc nebylo, přišly arabesky, polomáčené a nemáčené certle a to taky bylo zboží, kterého moc nebylo, ale my jsme museli určitou část dát ven, protože to jsme si to jinak nedovolili. Lidi museli za tím pultem vidět, že to tam je a dávalo se něco dopoledne a něco odpoledne, aby dostali i ti, co byli v práci. My bychom si zase nedovolili...

M. Š.: A jak velkou část jste si mohli dovolit nedat do obchodu?

V. O.: To záleželo na vedoucí, my jsme byli malí páni, ale většinou jsme dostávali, zeptala se nás vedoucí, kolik toho chceme schovat. Takže třeba po deseti krabicích kakaa a po deseti krabicích arabesek, to bylo na každou prodavačku.

M. Š.: No a jaký byl další postup? Za co se dalo toto zboží směnit?

V. O.: No tím pádem jsem nevěděla, co to bylo stát frontu. Teda taky jsem ji někdy stála, ale daly se lepším způsobem sehnat věci v jiných krámech. Něco za něco, ale spíš to sehnala naše vedoucí než my. Vedoucí se totiž znala s jinou vedoucí, co zase dělala v jiném oboru, třeba v zelenině. Takže ony se mezi sebou znaly lépe.

M. Š.: Takže vy jste něco schovala, přišel prodávající z jiného obchodu a tu danou věc si zakoupil?

V. O.: My jsme to museli dělat ve skladu, ale v životě ne na prodejně před lidmi to prostě nebylo možné.

M. Š.: Vy už jste řekla, jaké zboží bylo lukrativní ve vašem obchodě, ale co bylo naopak lukrativní pro vás?

V. O.: V Supraphonu, ten jsme měli přímo naproti nám. Tam jsem nakupovala západní desky, které se normálně nedaly sehnat. Třeba ABBU, Beatles, Madonnu a to byly všechno věci, že když to přišlo, zboží chodilo v úterý, tak jste neměl tu možnost, když jste nestál frontu, že byste to dostal.

M. Š.: A ještě něco jiného kromě gramofonových desek?

V. O.: No třeba maso. K nám chodila paní, ta dělala v Březhradě, ale už byla v důchodu a ta si vždycky nechala napsat, co chceme za maso a když do toho Březhradu jela, tak nám to maso přivezla. Za odměnu čekala, že my jí schováme, co bude potřebovat. Potom ovoce a taky knihy na ty bych málem zapoměla, to byl jako dnes ediční plán, takže se zhruba vědělo, kdy co vyjde a když jsem něco chtěla, tak jsem tam zašla a řekla jsem to té prodavačce. Když jsem tam pak přišla, tak už to bylo. No když tam byli lidi, tak jsem tu knížku stejně dostala, ale ne jako tak, že by mě jí ukázala nebo to, že jo.

M. Š.: A kdy chodily knihy?

V. O.: To už nevím, ale myslím, že to bylo ve čtvrtek, hlavně tam musel člověk odpoledne stát frontu. Stejně jako vedle nás byla UVA, to byly tyhle proutěné věci, jako domácí výroba. Nevím, jak jinak bych to řekla. Tam měli třeba košíky, měli stojan na noviny, ten jak jste viděl vedle. A taky tištěné látky, jestli mě neklame paměť, tak to byla Krásná izba.

M. Š.: A dal se tímto způsobem sehnat třeba i nový oděv nebo jízdní kolo?

V. O.: No, oděvy určitě. Jízdní kola asi ne. Vlastně ano, naše vedoucí takhle měla auto Dacii. Znala paní, co prodávala v mototechně a ta k nám chodívala s mužem, seděli u baru.

M. Š.: A jak se navazovaly takovéto kontakty?

V. O.: No říkám, třeba tamti chodívali každý den, poseděli si u baru a pili vínečko. On to byl pan učitel a ona dělala v té Mototechně. No co když už tam k večeru žádní lidi nebyli, tak jsme si povídali.

M. Š.: Jaká byla obsluha v obchodech v té době?

V. O.: No byla lepší, to je pravda. My bychom si nedovolili to, co si dovolí dnes, protože nám bylo řečeno, že musíme být jako na západě, že si musíme zákazníka hýčkat. "Náš zákazník, náš pánů". Dneska mi to tak nepřijde, dneska si prodavačka myslí, že je pánem ona a já jsem ten kmán.

M. Š.: Na druhou stranu jací byli zákazníci? Stalo se vám někdy, že by byli hrubí?

V. O.: Stalo se mi to jednou. Takhle paní platila tisícovkou, já ji vrátila nazpátek a ona tam ty peníze nechala, to bylo ráno. Pak přišla až k večeru a ptala se, jestli tam ty peníze nezapomněla. Já jsem řekla, že ano a šla jsem pro ně nahoru, protože je k sobě schovala paní vedoucí. Tak jsem pro ně šla, vrátila jsem jí je a ona na mě začala řvát, že kde má tu tisícovku. Já jsem řekla: „Paní kupovala jste si tady zákusky a já vám vracím nazpátek na tu tisícovku mínus to, co jste utratila“. Začala na mě řvát, že by si ode mě ani pes kůrku nevzal. Lidi co byli za ní, říkali: „Paní, vy byste ty prodavačce měla líbat holou zadnici, protože byste měla být ráda, že vám tady ty peníze vůbec schovala a nezapřela vám je“. A od té doby jsem si říkala, že kdyby si tam zapomněl, kdo chtěl cokoliv, tak už to neudělám.

M. Š.: Takže si myslíte, že přístup závisel spíše na konkrétním jedinci?

V. O.: Ano.

M. Š.: Nemyslíte tedy, že to mohlo být i opačně, že i u prodavaček záviselo na konkrétním jedinci?

V. O.: Jenže kdyby se to stalo opačně, tak by mi vedoucí sebral odměny a za to mi to teda nestálo. Žádné jiné prodavačce by to za to nestálo, aby přišla o odměny.

M. Š.: Kde se dalo podle vás nejlépe nakoupit?

V. O.: No já jsem nejradši nakupovala v Labi a v Lipkách. Tam bylo smíšené zboží a mohla jsem si vybrat, co jsem chtěla. Jedině co tam nebylo, to bylo maso. Maso se neprodávalo v samoobsluhách a musela se na něj stát fronta. Ne jako dneska, kdy je maso v obchodech zatavené. Dřív jsem si tam mohla očima vybrat to maso, že jo. A zase jsem tam měla v té masně známou.

M. Š.: A třeba nepotravinové zboží?

V. O.: Třeba drogerii jsem nakupovala, jak se to řekne, no taky to nebylo pultové zboží, ale samoobsluha. Jedna byla na Ulrichově náměstí, tam je do dnes drogerie, druhá byla nad podchodem, kde je dneska Česká spořitelna. Jedna byla na Slezském předměstí a už nevím. No třeba oděvy tak ty se nakupovaly na Leninově třídě, naproti Donu byla celá ta ulice plná oděvů. Potom byly oděvy na pěší zóně. Tam byl i Luxus, tam prodávali to lepší zboží. To bylo dovozové, ale někdy bylo lepší to naše zboží než to z ciziny.

M. Š.: Řekla byste, že v té době existovalo zboží, které určovalo prestiž jedinců?

V. O.: Ano, jako vždy a ve všem. Tak třeba v autech to byly cizí značky jako Fiat, prostě cizí auta. I když naše auta byla mnohdy lepší. Když někdo řekl, že má zahraniční vůz, tak buď si ho dovezl, když byl na montáži, nebo ho koupil tady, ale bylo to za bony, za naše peníze to nešlo. Takže většinou tady ti lidi co jezdili do ciziny, měli možnost si cizí auto koupit, nebo ty valuty někomu prodali a potom si to mohl dovolit i ten, co na montáži nebyl. Třeba i mrazáky a magnetofony to se prodávalo v Tuzexu. Potom bylo prestižní broušené sklo, zlatem zdobené sklo. V oděvech to byly džíny. Mezi doplňky deštníky a hračky z Hongkongu. A pak kožichy, třeba takový velur, já jsem si ho kupovala po roce 1985 a vyšel mě na osm tisíc, takže to si taky nemohl dovolit každý, že jo.

M. Š.: Co to byly ty Tuzexy? V Hradci Králové Tuzex byl?

V. O.: Pokud vím, tak tady byly celkem tři Tuzexy. Dva byly na Malém náměstí a jeden byl na Hlavní třídě naproti Rekree v tom oblouku, kde je dnes Equa Bank.

M. Š.: A jaké tam byly ceny?

V. O.: No ono by se dalo říct, že to tam bylo levné. Záleželo, za kolik člověk ten bon sehnal.

M. Š.: A vy jste přístup k bonům měla?

V. O.: Ano měla, ani ne díky tomu, že jsem byla prodavačka, ale hlavně kvůli tomu že moje starší sestra měla známou paní, která měla manžela, který jezdil pravidelně po montážích.

M. Š.: A proč myslíte, že lidé volili k nákupům právě Tuzex?

V. O.: Protože, kdo odtamtud něco měl, mohl ukazovat, že tohle má z Tuzexu a ostatní věděli, že to není žádný chudák, že to je někdo nóbl. Vím, že když byl můj otec v cizině a přivezl si teda bony, tak moje mamka měla taky velikou radost, že ty bony má.

M. Š.: A jak Tuzex vypadal, bylo to jiné než ostatní obchody?

V. O.: No bylo to jiné, hlavně ta obsluha tam. Prodavačky tam byly hodně namyšlené a tvářily se, že jsou něco extra. Taky byly hodně zmalované a oblečené celé do západního, asi když přišlo zboží, tak si rovnou nabraly i sami pro sebe.

M. Š.: A byly kromě Tuzexu i jiné prestižní obchody?

V. O.: Jak jsem říkala, ještě to bylo Eso a v oděvech Luxus. V Luxusů se prodávaly hlavně halenky. Ono i kupovat obyčejné auto, mohlo být považováno za prestižní. V běžném obchodě se dala koupit buď česká auta, nebo auta ze země RVHP, ale nebylo to hned. Dřív se dala žádost a muselo se čekat. Čekal jste a to jste tam ještě tu frontu musel stát a tam jste se zapsal do toho papíru. Podobná situace byla i u jízdních kol a šicích strojů. Nejlepší možnost měli Vietnamci, ti si mohli zaplatit důchodce a ti jim tu frontu stáli. Takže ty staré babky a dědky měli podplacené a sehnali to líp než český člověk.

M. Š.: Nakupovala jste někdy v obchodních domech?

V. O.: Ano nakupovala jsem v Donu a v Prioru. V Prioru bylo všechno: oděvy i boty, ale jezdili jsme i do Pardubic do Prioru.

M. Š.: Takže jste za nákupy jezdila i mimo bydliště?

V. O.: Ano jezdilo se do těch Pardubic, taky do Liberce na výstavní trhy a taky do Prahy do Bílé Labutě, Kotvy a Máje. Nejradši jsem nakupovala v Pardubicích, protože to nebylo tak daleko. Tam byl Prior o dost dřív než tady. Měli tam všechno: sklo, porcelán, boty, desky, knihy, galanterii, no prostě tam bylo vše pod jednou střechou. A napadá má ještě NDR, tam jsem taky ráda jezdila, hlavně pro jejich boty, měli tam západácký.

M. Š.: Bylo za vás některé zboží nedostatkové?

V. O.: No tak jednou jsem viděla v Pardubicích porcelán, bylo to z Německa. Byla to jídelní a čajová souprava. Ovšem to co se mi líbilo, tak když na nás přišla řada, tak už to neměli. Takže jsem ho musela shánět tady v Hradci, ale sehnala jsem. Spíš to sehnala mamka, chtěla mi tehdy udělat radost. Ona byla zdravotní sestra, takže znala lidi.

M. Š.: A všeobecně bylo nedostatkové co?

V. O.: Vložky, toaletní papír, prací prášek taky nebyl. Musela se na to stát fronta. Taky jsem ji musela stát. Z potravin bylo nedostatkové kakao, certle, arabesky. Nebyly ani mandarinky, banány a z masa nebyla játra a bůček. Nejhorší byly ty vložky, pamatuji si, že jsme si je vyráběli i doma z gázy a vaty.

M. Š.: Přišla podle vás změna po roce 1989?

V. O.: Ano přišla, dneska má člověk za pultem všechno, ale otázka zní, jestli na to vůbec má, protože se všechno neustále zdražuje.

M. Š.: A vy jste u povolání prodavačky vydržela i po roce 1989?

V. O.: Ano dokud nás nezavřeli, když to vzal ten pán, co mu to předtím patřilo. A ten tam raději udělal italskou restauraci, ta mu asi víc vynášela.

M. Š.: Poslední otázka, jak byste minulý režim zhodnotila v kontextu s nakupováním a dneškem?

V. O.: No já jsem byla kdysi víc spokojená než dnes. Je fakt, že všechno je, ale můžu se na to jenom koukat a pak mám strach, když do toho krámu vejdu, jak se mnou bude ta prodavačka jednat. A kvalita zboží je horší.

M. Š.: Tak já vám děkuji za poskytnutý rozhovor.

V. O.: Není za co.

Přepis redigovaného rozhovoru č. 2

Projekt: Diplomová práce

Narátor: J. P. (65 let)

Tazatel: M. Š.

Datum konání rozhovoru: 6. 3. 2017

Místo konání: bydliště narátora

M. Š.: Dobrý den, děkuji vám, že mi poskytnete rozhovor. Jste připravená?

J. P.: Ano, můžeme klidně začít.

M. Š.: Nejdříve se zeptám, v jakém roce jste se narodila a odkud pocházíte?

J. P.: Já jsem z Hradce Králové. Bydlím v Labské dvojce, v paneláku jestli to je taky třeba vědět. Narodila jsem se v roce 1952. Takže jsem prožila ten čas, jak se říká retro. Nedávno mi bylo 65 let.

M. Š.: Jaká byla vaše profese za minulého režimu?

J. P.: Já jsem byla jako provozní chemik, byl to takový učební obor provozní chemik. Pracovala jsem v laboratoři, v úpravě vody a takovéhle věci. Dělal jsem dvacet let v ZVU, tam se dělaly rozbory vody u kotlů a v laboratoři se to zpracovávalo.

M. Š.: Jak byste charakterizovala nakupování v té době?

J. P.: Je pravda, že nebylo tolik zboží, jako je dnes. Teďka je toho mnohem víc, ale já nevím čím to je, ale já měla v té době pocit, že všechno to zboží bylo takové chutnější. Dneska jsou rajčata bez chuti, jahody nevoní. Na banány se stála fronta, ale když se koupily, tak byly dobrý, dneska jsou ty banány jako z mrtvého nos. Je pravda, že tolik zboží na krámě nebylo a o cenách ani nemluví. Já jsem šla nakupovat s dvacetikorunou a přinesla jsem domů mléko, máslo, chleba, dva smetánky a ještě rohlíky. No za dvacet korun, že to je k neuvěření?

M. Š.: Jistě a kde jste nakupovala nejčastěji?

J. P.: V Jednotě, protože jsem tam bydlela a nakupuji tam i dnes, protože tam stále bydlím. Dřív to byla Jiřina a dnes to je Hruška. Ráda tam nakupuji, já nemám ráda obchodní domy, že to je takové chaotické.

M. Š.: A změnila se ta prodejna nějak za tu dobu?

J. P.: Já bych řekla, že trochu jo, trochu to tam zmodernizovali. To zboží je takové hezké, přehledně srovnané, je ho tam víc, to je pravda.

M. Š.: Vybavujete si nějaký zážitek získaný v obchodech, kdy by s vámi bylo jednáno nedůstojně?

J. P.: No tehdy ne, spíš ze současné doby bych vám mohla říct takový zážitek, co se mi stal. Tam v té Hrušce pracovala taková holka u pokladny, nebo mladá paní a já jsem na pás dala brambory v té síťce a dostala jsem strašně vynadáno, že jsem je postavila na pás, že jsem ho zašpinila. Já jsem se tak lekla, že jsem začala dávat zbytek zboží místo na pás zpět do tašky. Taková byla prostě nepříjemná.

M. Š.: Mám to tedy chápat, že dřív byla obsluha přívětivější?

J. P.: No já bych řekla, že to bylo jak kde. Nebylo to tak chaotické, já jsem teď se synem kupovala v Makru televizi a ta elektronika se tam kupuje jako rohlíky, jen se vezme a jede se na pokladnu, v té době to tak nebylo.

M. Š.: Myslíte, že v té době existovala mezi prodavačkami vlastní obchodní síť?

J. P.: Já si myslím, že určitě. Když něco přišlo, třeba nějaké nedostatkové zboží i ten toaletní papír, tak to šlo na protekci, že jo. Já si teda myslím, že to tak fungovalo, že když něco přišlo, tak se to schovalo. Já to můžu říct i z vlastní praxe. Já jsem dělala jeden čas prodavačku v dětském textilu u nádraží, teďka tam je v těch místech něco jiného, myslím snad rodinka. Takže jsem byla prodavačka, já měla v té době dvouletou dcerku, takže když přišlo něco hezkého, tak jsme si to tam dávaly stranou jako prodavačky, nebo i pro známé.

M. Š.: A vy jste měla vzdělání na prodavačku?

J. P.: Já jsem se k tomu dostala náhodou. Tehdy jsem se chtěla vrátit po mateřské zpátky do laboratoře, tam už byla paní za mě, která měla jít taky na mateřskou, tak jsem musela jít dočasně někam jinam a zrovna se mi nabídlo tohle místo, tak jsem si říkala, že to zkusím jako prodavačka. V tom že jsem nebyla vyučená, problém nebyl, sice jsem chvíli tápala, ale že by to byl problém, to nevadilo.

M. Š.: A jak dlouho jste prodávala?

J. P.: No jenom asi necelý rok.

M. Š.: A vyhovovalo vám to?

J. P.: Vyhovovalo mi to, já jsem byla ráda mezi lidmi. Akorát mi tam znepríjemňovala život paní vedoucí. Já když jsem byla třeba ochotná, ona chtěla prodávat jen věci, které byly vystaveny vepředu, ale co bylo v zadu to ne. Já jsem chtěla třeba vyhovět, tak jsem šla do zadu a paní vedoucí se to vůbec nelíbilo. Byla to starší nepříjemná paní a ta po mě teda jezdila. Ale já sama jsem teda kontakty s jinými prodavačkami neměla, tak rychle jsem se nevypracovala za tu chvíli. (smích)

M. Š.: Jak byste charakterizovala obsluhu v obchodech v té době?

J. P.: Já jsem se snažila být ochotná prodavačka, já jsem byla ráda, že je ten druhý rád, že to sehnal. V té době, když člověk něco sehnal, tak měl pocit, že si to zasloužil, třeba to bylo něco dovozového, oblečení na ty děti, nebo když bylo něco úzkoprofilové, tak to byl takový bonus.

M. Š.: A co třeba v případě jiných prodavaček, bylo to stejné?

J. P.: Tak v té době existovala kniha přání a stížností, já jsem tuhle knihu nemusela použít, ale byla a na mě to taky nikdo nepoužil. Ale asi byly i nepříjemné prodavačky, ty řekly: „Nemáme a další“, to je totiž nejlepší říct: „Nemáme“.

M. Š.: A kde jste ráda nakupovala?

J. P.: Tak dřív nebyly ty supermarkety, ale byly takové obchůdky, ale docela mi to chybí. Já to měla ráda, byla samostatná drogerie, domácí potřeby, to se ještě některé drží, třeba na Ulrichově náměstí, ty jediný se ještě drží. Mně se líbila ta specializace na určitý druh sortimentu.

M. Š.: A to byly pultové prodejny?

J. P.: Ne všechny, třeba ty domácí potřeby na Ulrichově náměstí to byla samoobslužná prodejna, tam se chodilo s košíčkem a bylo tam všechno, tam jsem třeba nakupovala ráda. Vedle toho byla samoobsluha, ta už tam myslím není, pak tam byl krám lahůdek, ten tam myslím zůstal a bylo tam dokonce lidovější občerstvení „na stojáka“, a říkalo se tomu Vzor. Prodávali tam třeba dršťkovou polévku, sekačku a to se jedlo na stojáka, měli tam přívětivé ceny a dalo se tam občerstvit. Pak byl vedle obchůdek s lepším zbožím, lahůdky se tomu říkalo. Daly se tam sehnat lepší bonboniéry, dárky, lepší koňaky, pak byl ještě takovýhle obchod s lahůdkami na Masarykově náměstí a tam to vždycky vonělo kafem, když se tam vlezlo a tam už to je taky zrušený, bylo to něco jako Eso.

M. Š.: Vy mluvíte o Ulrichově náměstí, byla ještě další podobná místa, kde byla hustá síť obchodů?

J. P.: Dneska je to všechno zrušené, člověk jde někam s jistotou a ono už je to zrušené, nebo v likvidaci, dřív všude v centru města něco bylo, třeba potraviny, pamatuji si, že byl obchod, říkalo se tomu „U Štěpánků“, „U Jirzáků“ a to jsou obchody, které už dávno nejsou, tam už je něco jiného a „U Pacholíků“, tam byla tedy cukrárna, to si pamatuji. Cukrárna „U Kronosů“, tam i přímo pekli, ta byla hodně vyhlášená. V tom sklepení bylo přímo vidět, jak tam pečou. Tehdy to byla kavárna Lípa, ale říkalo se tomu právě „U Kronosů“, to byl asi ještě původní majitel, to byla taková nejhezčí cukrárna v té době a pak byl Burgas, ale to už bylo později. A v té cukrárně „U pacholíků“ jak jsem jí zmiňovala, tam byl dokonce music box, písničky se tam mohly pouštět, tam jsme pak chodili randit. Ale nejraději jsem nakupovala v Jiřině,

všechno stálo všude stejně, dneska lidi honí ty ceny. Dneska důchodci hlídají každou kačku, dřív stálo máslo deset korun a to platilo všude.

M. Š.: A i to zásobování bylo všude stejné?

J. P.: To asi ne, pamatuji si, že někdo říkal, stavte se v tamté zelenině, mají banány a tak jsem tam letěla a jinde nebyly.

M. Š.: Řekla byste, že v té době existovalo zboží, které charakterizovalo prestiž jedinců?

J. P.: Hodně lidí nakupovalo v Tuzexu. Vůbec nevím, jestli jsem to už zmiňovala, ale lidi kteří měli bony, tak nakupovali v něm, tam bylo nejlepší zboží. Tam to bylo lepší. Tady v Hradci byl taky vyhlášený Luxus, tam měli lepší zboží, hlavně to bylo pro ženy. Luxusní halenky, luxusní svetrčky, ale bylo to podstatně dražší, kdo vlastnil něco z těchto krámů, tak se na něj koukalo, že je něco extra. Já jsem třeba záviděla, já jsem měla první rifle opravdu originál ve 22, tak jsem třeba záviděla vrstevníkům, když měla holka v deváté třídě rifle, tak jsem jí to nepřála.

M. Š.: A kromě oděvů?

J. P.: No hodně frčel růžový porcelán, moje mamka taky sbírala růžový porcelán, byly to různé talířky, mističky, taky frčelo broušené sklo. Pak kdo měl barevnou televizi a potom později už i video, tak vypadal, že je bohatý. Video to bylo taky dost drahé, za mě stálo dvacet tisíc a to je hodně velká pálka i dnes a to teprve tehdy. Víím, že hodně prestižní bylo mít gramofonové desky od zpěváků ze západu. Vozily se hlavně z ciziny, třeba z Maďarska, říkalo se jim LP a já jsem na to moc neměla, abych kupovala drahé desky, na tu dobu to nebyla taky levná záležitost, když to byli ti západní interpreti třeba Beatles, Smokie nebo Bee Gees a to bylo všechno přivezené odjinud.

M. Š.: Řekla byste, že se lidi v té době předháněli?

J. P.: No to víte, že jo. V autech se lidi hodně předháněli. Kdo měl zahraniční auto, tak se chlubil, oni si je vozili i ze zahraničí, ty svoje ojetiny. Sousedí říkali, že tamti mají zase nové auto, prostě myslím, že to takhle chodilo, jako je to v tom filmu jak tam hraje Janžurová, myslím „Zítřka to roztočíme drahoušku“, to docela výstižně natočili, takhle nějak to vypadalo.

M. Š.: Vy už jste zmiňovala Tuzexy, jak na ně vzpomínáte?

J. P.: Já víím, že tady v Hradci byl Tuzex na Gočárově třídě, jak je kožešnictví, pak je autosalon a je tam nějaká banka, tak tam byl Tuzex, pak ještě za rohem. Sháněly se bony, to montéři co pracovali v zahraničí, tak ti právě měli bony, na tom se dalo dost dobře přivydělávat. Já si pamatuji, že moje kolegyně v práci měla za manžela Němce a brala za něho důchod v Markách a za ty Marky už se to dalo vyměnit a nakoupit si v Tuzexu. Tam byly vždycky takové dámy, v té době se hodně nosily paruky. Takže ta prodavačka měla

naraženou paruku a byla taková nastrojená, odměřená a hrály si tam na to, že jsou něco víc. Ty se tvářily, že jsou důležité. Prodavačka v Tuzexu, tak to bylo něco jiného, než prodavačka z Jednoty. Taky si tam sháněly pěkné věci.

M. Š.: Takže vy jste neměla problém sehnat si bony?

J. P.: No problém by nebyl, ale zase na to nebyly peníze. Přiznám se, že si už moc nepamatuji, za kolik se bony prodávaly, ale tuším, že to bylo v rozmezí sedmi až deseti korun, takže poměrně za dost.

M. Š.: Co podle vás na Tuzexu zákazníky tolik přitahovalo?

J. P.: No bylo tam prostě to, co bylo zrovna moderní, dneska se to těžko vysvětluje, o hadry totiž není nouze, člověk si sežene i u těch Vietnamců docela moderní věci, oni už to umějí tak napodobit, ale v té době to nebylo. Kromě oblečení tam měli i elektrospotřebiče, prodávala se tam rádia, magnetofony, myslím, že i televize. Já jsem si tam třeba koupila kočárek, to už bylo, když jsem měla druhé dítě, takže v roce 1978, to můžu říci přesně, protože se zrovna syn narodil a ten kočárek byl krásný. Bylo to úplně něco jiného, než ty naše Liberty co tu nejvíce byly, vypadal jako z kůže, měl krásný dizajn a já jsem dokonce ten kočárek prodala za úplně stejný peníze, co jsem ho koupila a to se vyplatilo. Ale v tom Tuzexu byly prostě věci, co se jinak nesehnaly. Kdo měl známé, tak mi říkal můj přítel, že on třeba sehnal rifle i v textilu, kde měla jeho maminka kamarádku, že občas to přišlo i tam, že se tam dostaly značkové západní džíny, ale jen pár kousků a do prodeje vůbec nešly, protože si to tam ty prodavačky rozebraly mezi sebe a své známé.

M. Š.: Nakupovala jste někdy i v obchodních domech?

J. P.: Tak první obchodní dům byl Don a pak byl Prior, co je dneska Tesco a to jsme tam teda chodili, protože to byla naprostá novinka, tam byly ty jezdící schody a můj syn se na nich rád vozil.

M. Š.: A jaký tam byl sortiment zboží?

J. P.: Já bych řekla, že tam toho bylo možná víc, ale zase to všechno vypadalo stejně jako přes kopírák. To si člověk něco koupil a pak to měla půlka Hradce.

M. Š.: Jezdila jste někdy nakupovat i mimo Hradec.

J. P.: Já jsem jezdila nakupovat do NDR, tam měli daleko hezčí věci a cenově výhodné, když jsem jela do Německa s pětistovkou, tak jsem koupila oběma dětem kalhoty na zimu, bundy a boty, takže se to opravdu vyplatilo, akorát se muselo platit clo, nebo se to převáželo, já jsem teda měla kliku, mě nikdy nechytili. My jsme jezdili pravidelně od podniku, hlavně se jezdilo poblíž hranic. Někdy se jezdilo i do Prahy, ale to málo, hlavně do Bílé Labutě.

M. Š.: Pamatujete si, že by bylo některé zboží tehdy nedostatkové.

J. P.: Tak já vím, že to byl i ten toaletní papír, já jsem třeba nebyla moc náročná, takže si nemůžu úplně stěžovat. Je pravda, že mandarinky byly hlavně na Vánoce, pomeranče ty už byly častěji a banány byly taky pomálu, ale nevím čím to je, ale o to víc nám pak chutnaly.

M. Š.: Přišla podle vás v obchodní sféře nějaká změna po roce 1989?

J. P.: Začaly sem pak chodit výrobky od jinud, ty obaly vypadaly zajímavěji, protože to uměli lépe zabalit. Hlavně je změna v ceně, mzda se sice navýšila, ale cena výrobků se zvýšila několikrát víc. Já jsem v té době nastoupila v ZVU, měla jsem dvanáct stovek a odcházela jsem s pěti tisíci.

M. Š.: Poslední otázka, jak byste minulý režim zhodnotila v kontextu s nakupováním a dneškem?

J. P.: To je těžké, ale když nechám být to kolem, tak dřív bylo sice míň věcí, ale člověk si mohl dovolit víc než dneska.

M. Š.: To ode mě bude vše, takže vám moc děkuji.

J. P.: Nemáte zač.

Přepis redigovaného rozhovoru č. 3

Projekt: Diplomová práce

Narátor: E. B. (59 let)

Tazatel: M. Š.

Datum konání rozhovoru: 5. 3. 2017

Místo konání: bydliště narátora

M. Š.: Moje první otázka zní, kolik je vám let a odkud pocházíte?

E. B.: Já pocházím z Hradce Králové, narodila jsem se v roce 1957, takže mi letos bude 60 let.

M. Š.: A jaká byla vaše profese v období socialistického Československa?

E. B.: Já jsem pracovala ve výsledné kontrole, to bylo ve výpočetním středisku. Dělala jsem jakoby úřednici.

M. Š.: Co si vybavujete v kontextu s nakupováním v té době?

E. B.: No tak obchody byly většinou poloprázdné, málo sortimentu co se týče výběru oproti dnešku.

M. Š.: Vybavujete si nějaký konkrétní zážitek získaný v obchodě v té době?

E. B.: Spíše než konkrétní zážitek tak všeobecný. Pokud člověk v té době neměl v obchodě známé, tak nesehnal vůbec zboží, které v té době bylo hodně úzkoprofilové, ať to byla drogerie nebo uzeniny, banány, ovoce. Člověk si připadal jako, že se pořád něčeho doprošuje, protože byli lidi, kteří měli známé a měli zboží poměrně dost. Kdo nikoho nikde neznal, tak neměl možnost sehnat ovoce. Tehdy spíš pociťoval člověk, že když neměl ty známý, tak si moc nenakoupil. Nábytek nebyl, koberce, šicí stroje a na všechno se stála fronta i přes noc.

M. Š.: Takže si myslíte, že existovala vnitřní síť mezi prodavačkami?

E. B.: No tak určitě, když měl někdo známého, tak měl mnohem větší šanci sehnat to, co nebylo normálně k sehnání. Takže měl možnost sehnat třeba kolo, měl možnost sehnat třeba šicí stroje, které nebyly k dispozici a nábytek. Takže kdo měl známého, tak měl mnohem větší šanci sehnat to, co lidi bez známých neměli. A o tom se v té době všeobecně vědělo, určitě to takhle možné bylo a já si myslím, že to takhle funguje dneska taky tak. Kdo byl řezník, vypomáhal zelináři, kdo byl zelinář, vypomáhal zase řezníkovi a ty lidi si šli takhle vzájemně na ruku. Lidi, kteří neměli nikoho známého, tak ani nevěděli kdy a kde co budou mít, takže každý byl rád, když zrovna přišlo zboží a šel se postavit do fronty a nevěděl, na co vlastně tu frontu stojí.

M. Š.: Jak byste charakterizovala obsluhu v té době?

E. B.: Je asi pravda, že když lidi pracovali, ať už to bylo v drogerii, tak třeba i v kolech kde prodávali, tak asi měli lepší přehled o tom zboží a byli schopni o tom zboží poradit. Dneska bych řekla, že tam lidi jsou, ale tomu zboží co prodávají ani moc nerozumí. V té době byli lidi fundovanější a dřív byla taková věc, když si někdo kupoval televizi, tak to nebylo jako dnes, že si člověk vezme krabici a jde k pokladně, ale dřív tu televizi vybalili, prodavač ukázal obsluhu toho výrobku, jak funguje a dnes se takové věci nedějí. Jedinci v té době byli v tom daném odvětví vyučeni, ale povaha záležela na jedinci, to je stejné jako dneska, někdo je vstřícnější a někdo míň a to bylo vidět i v té době, že je někdo otrávený, ale je pravda, že lidi o tom sortimentu co prodávali, měli lepší přehled.

M. Š.: Kde se tady v Hradci dalo v té době nejlépe nakoupit?

E. B.: Nejlépe nakoupit? Nejlepší zboží to bylo asi v Esech, to byly prodejny s potravinami, kde se prodávalo zboží, které normálně nebylo k sehnání. Takže takové lepší zboží, což se promítlo i na cenách, co se týkalo oblečení, tak to byly Tuzexy.

M. Š.: A ta Esa se v té době nacházela kde?

E. B.: Jedno bylo na Masarykově náměstí. Jedno bylo u Burgasu na Leninově třídě. Takže asi dvě tu byla v Hradci. Ale to se bavíme až o osmdesátých letech, do té doby to nebylo a měli tam opravdu jenom jídlo, takže lepší čokolády, bonboniéry hlavně dovozové věci.

M. Š.: Kromě Esa na tom byly ostatní obchody s potravinami jak?

E. B.: No tak byly tu hodně samoobsluhy potravin a ty na tom byly tak stejně co se týká sortimentu, žádná prodejna nijak nevybočovala, ten sortiment byl všude, dalo by se říct stejný, ne jako to je dnes, že každý obchod má svoje specifika. Bylo to jednodušší a ceny byly všude stejné, takže člověk nemusel jezdit po Hradci a shánět, kde mají o desetikorunu levnější Ramu. (smích)

M. Š.: Nakupovala jste i v pultových prodejnách?

E. B.: Na vesnici byly hlavně pultové prodejny, třeba to bylo i v Kuklenách, když jsem chodila k babičce, tak tam to bylo taky takhle prodejna, kde se i do bandasky stáčelo mléko. Tyhle prodejny potravin byly hlavně na perifériích města, ale specializované pultové prodejny i v centru, to bylo hlavně Ulrichovo náměstí, taky to bylo Masarykovo náměstí. Pak hodně krámů bylo i v té ulici, tam jak se jde k nádraží. A zase aby to neznělo tak, že v centru nebyly samoobsluhy, tak byly, třeba na Masarykově náměstí a u Pioru na rohu, kde je dnes knihkupectví, ale my jsme s manželem do těchto samoobsluh nechodili, protože byly z ruky, takže v centru byly jak pultové prodejny, tak i samoobslužné prodejny a na okrajích měst byly pultové prodejny a pak na sídlištích zase ty samoobslužné.

M. Š.: A tady na Moravském předměstí jste nakupovala kde?

E. B.: My když jsme se sem nastěhovali, tak tady byl první obchůdek, jak je Kocour, tam byl výměník a tam byla první prodejna, tady jak je knihovna ve výměníku, tak tam byl taky obchod, ale to až později a jinak na větší nákupy jsme museli jezdit nahoru na točnu k Podstrání a pak teprve postavili Hvězdu.

M. Š.: Řekla byste, že v té době existovalo zboží, které charakterizovalo prestiž jedinců?

E. B.: Barevná televize to už bylo v osmdesátých letech, to byly ruské televize nejdříve, pak začala barevné televizory vyrábět i Tesla a my jsme si svou první barevnou televizi kupovali právě v Tuzexu, i když to byl náš výrobek. Co se týká oblečení, tak byli lidé, co jezdili hodně na montáže, takže si kupovali oblečení v Tuzexu a tím se pak odlišovali, pak se jezdilo do Německa nakupovat boty třeba Salamandry a ty lidi pak vypadali, že jsou prestižnější, protože mají co ostatní ne. A pak si vybavuju, že lidé si zakládali na broušeném sklu, na cibuláku, ale já jsem na tohle nikdy moc nebyla, ale taky jsem něco měla. Pak začala doba videí, to měl ze začátku málo kdo, to byla hodně drahá záležitost nebo videokamery. Automobily moc nebyly, zahraniční auta si kupovali hlavně montážníci, co měli devizová konta, taky zelináři a zedníci, ale kdo měl západní auto, tak byl považovaný za lepší sortu. Aut moc nebylo a kdo měl nové, nebo měl lepší, značku tak se prostě vymykal tomu standardu.

M. Š.: Myslíte, že prestižní zboží existovalo i v sortimentu potravin?

E. B.: Třeba to byla játra, ty se sháněla, párky v pravém střívku to bylo taky exkluzivní zboží, které se nedalo moc sehnat, takže buď v těch Eso prodejnách, nebo podpultově. Dále banány, mandarinky, čabajka, uherák.

M. Š.: A už jste to asi nakousla, které prodejny byly považovány za prestižní?

E. B.: Prodejny s potravinami Eso, ale hlavně ten Tuzex, tam se chodilo kupovat i spotřební zboží, kočárky, sklo.

M. Š.: A kde se v Hradci Tuzexy nacházely a jak vypadaly?

E. B.: Byly tři Tuzexy. Dva byly na malém náměstí, jeden byl s potravinami a druhý byl s elektronikou, kočárky a kosmetikou. A pak byl další Tuzex na bývalé Leninově třídě, tam je dneska nějaká banka, tam byl taky Tuzex, ve kterém prodávali z jedné strany rifle, bundy a tohle a z druhé strany měli trička, deštníky a příze na pletení.

M. Š.: Vypadal Tuzex odlišně oproti jiným obchodům?

E. B.: Bylo to lépe zařízené, co se týče pohledově i pulty a nábytek. Obsluha tam byla taky jiná. Byly tam vybraný, takový fuchtle, oni se teda i tak chovaly, že jsou něco více, byly oblíbený a zmalovaný. Takže jak to popsat, nebyla to běžná prodavačka, ale vypadalo to spíše jako tuzexová madam.

M. Š.: A zboží tam bylo jaké?

E. B.: No úplně jiné, protože z devadesáti procent tam měli zboží ze západu, které vypadalo úplně jinak. Třeba rifle se v normálním obchodě nedaly koupit, to bylo jen tam, taky at' už to byly některé potraviny jako čokolády, bonboniéry. Pak i skleničky, které jsem si tam koupila a do dnes je mám nebo i parfémy. Já jsem si tam ráda kupovala parfém Dior.

M. Š.: A jak to tam bylo s cenou?

E. B.: No tak platilo se tam bony, a jeden bon vyšel v té době zhruba pět korun a to když byl ze známosti laciný.

M. Š.: A jak jste ty bony sháněla?

E. B.: Sháněly se, legálně se to nesmělo. Vždycky se sehnal kontakt, že byl někdo na té montáži, tak měl to devizové konto a tak že někdy ty bony prodával. Pak někdo kupoval bony od veksláků, ti kupovali od cizinců tvrdou měnu a v Tuzexu to pak přepočítali podle jejich kurzu, jako to bylo v tom filmu Bony a klid.

M. Š.: Vyplatilo se v Tuzexu nakupovat?

E. B.: No některé zboží se tam opravdu vyplatilo oproti českému obchodu, třeba čokolády, sladkosti, tak to tam vyšlo levněji, to ani v normálních obchodech nebylo a tam to ještě ke všemu vyšlo na polovičku. Alkohol se tam dal takhle kupovat, cigarety, žvýkačky, prostě tyhle věci, taky tam měli i lepší elektroniku, jako je Sony, což se navíc v běžných obchodech nevyskytovalo. Třeba kočárek to tam vyšlo draž, ale zase je pravda, že člověk si to tam koupil a zase to za ty samé peníze prodal, protože se to jinde nedalo sehnat.

M. Š.: A co jste tedy všechno nakupovala v Tuzexu?

E. B.: Já ten kočárek, televizi, kosmetiku, parfémy, stíny, džíny, deštníky, trička no takovéhle věci, co se týče i nějaký alkohol, tehdy se tam kupoval i Bols.

M. Š.: Nakupovala jste někdy i v obchodních domech?

E. B.: No tak tady byl obchodní dům Don a pak jak je dneska Tesco, tak byl obchodní dům Prior. Don byl pouze s oblečením. A v Prioru byly i potraviny, ale většina toho domu bylo nepotravinového sortimentu, takže elektronika, oděvy, nábytek a menší část oproti dnešku byly ty potraviny.

M. Š.: A jak se tam nakupovalo?

E. B.: Já bych řekla, že to bylo vesměs podobné jako nákupy v těch malých obchodech, všude bylo přibližně to samé.

M. Š.: Nakupovala jste i mimo Hradec?

E. B.: No po republice ani ne, ale spíše se jezdilo do zahraničí. Jezdilo se do východního Německa v té době a byli i lidi, kteří jezdili nakupovat do Maďarska. V Německu to bylo

hlavně do Drážďan a celkově ty města poblíž hranice. A v tom Maďarsku do Budapešti, oni byli hodně napřed, takže tam se dalo sehnat v podstatě všechno.

M. Š.: Co zpětně považujete za nejvíce nedostatkové v té době?

E. B.: No ono toho nebylo poměrně dost. Třeba blbě se sháněl toaletní papír jeden čas a dámské věci se špatně sháněly, malování se špatně shánělo a voňavky pro ženy to nebylo. Oblečení na děti nebylo, bylo deset druhů bund a těmi byly naplněné regály. Je pravda, že jsme se v té době naučili šít, abychom si pro sebe a pro děti něco ušili. Třeba nebyly ani manšestrové kalhoty, takže se to všechno snažilo ušít, proto se sháněly ty šicí stroje, aby se dalo šít. V té době sem chodil časopis Burda, tam byly nádherné střihy a podle toho se dalo krásně šít. Látky se daly sehnat, takže v té době obchody s látkami byly a hodně se tam nakupovalo. A z jídla to tropické ovoce, to bylo jedině tak na Vánoce, to se na to stály fronty. Lidi říkali, že dovezli buď banány, nebo mandarinky a tak jsme utíkali z práce a stáli jsme na to dlouhé fronty. Na koho se dostalo, na toho se dostalo a na koho ne, tak měl smůlu, na všechny se nedostalo, co tam stáli. To zásobování bylo udělané tak, že se zboží vozilo jednou, nebo dvakrát týdně, třeba to bylo do masny, takže to se tam stála fronta a v jiné dny tam byly uzeniny: salámy, buřty, ale to maso tam nebylo.

M. Š.: Pocítila jste nějak změnu po roce 1989?

E. B.: No tak určitě se to změnilo, co se týče nabídky zboží, tak to je velký rozdíl, markantně se to změnilo. Zboží je dneska hodně, nechci tvrdit, že je kvalitní, to bylo dříve možná více kvalitní, ať co se týče televizí, praček, ledniček, ty tehdy fakt vydržely podstatně více. Dneska si může prakticky člověk koupit úplně všechno, když má peníze.

M. Š.: Jak byste tedy v závěru zhodnotila konzumerismus a tu dobu?

E. B.: Zhodnotila bych to spíše záporně, protože byla malá nabídka, bylo málo zboží, spíš záporně teda.

M. Š.: Dobře, já vám děkuji za poskytnutý rozhovor.

E. B.: Není vůbec zač.

Přepis redigovaného rozhovoru č. 4

Projekt: Diplomová práce

Narátor: L. Č. (49 let)

Tazatel: M. Š.

Datum konání rozhovoru: 6. 3. 2017

Místo konání: bydliště narátora

M. Š.: Ještě jednou děkuji za poskytnutý rozhovor a přeji dobrý den.

L. Č.: Dobrý den.

M. Š.: Já bych se vás nejdříve zeptal, odkud jste a kolik vám je let?

L. Č.: Narodila jsem se v roce 1967 a letos mi bude padesát. Pocházím z Hradce Králové.

M. Š.: Jaká byla vaše profese v době socialistického Československa?

L. Č.: Částečně jsem studovala, v roce 1986 jsem se zapojila do pracovního procesu a pracovala jsem jako sekretářka. Začínala jsem ve fakultní nemocnici v Hradci Králové na neurochirurgické klinice a postupně jsem přecházela na ředitelství, na investiční odbor a posléze do ředitelství restaurací a jídelen.

M. Š.: Jak byste charakterizovala situaci v obchodech v té době?

L. Č.: No vybavuje se mi, že já jako osoba jsem nedostatek nepocítila, protože rodiče nebo prarodiče to vždycky zaonačili tak, že jsme měli všeho dostatek, ale ve svém dospívání, když jsem v tom roce 1986 nastoupila do zaměstnání, tak jsem pocítovala nedostatek v odívání a v nabídce tohohle směru, nebylo to tak, jak jsem si představovala. Řešili jsme to tak, že když někdo přivezl Burdu ze zahraničí, tak jsme kopírovali střihy, taky byly hodně vyhledávané a ceněné švadleny.

M. Š.: Vy zmiňujete módu, co se nejvíce nosilo a co bylo v tomto ohledu nedostatkové?

L. Č.: V tom roce 1986 byly hodně moderní lodičky, ale byly z umělé hmoty a hodně se v nich chodilo na diskotéky, byly vlastně takové netopýří rukávy na oděvech a tzv. mrkváče, což byly kalhoty, které chtěly všechny holky mít, aby na té diskotéce byly in.

M. Š.: Vybavujte si nějaký zážitek získaný v obchodech, kdy by s vámi bylo jednáno nedůstojně?

L. Č.: Ne to rozhodně ne. Všechny prodavačky byly hrozně příjemné. Největší nabídka v té době byla v Tuzexu a v tom roce 1986 byl i tzv. Luxus, tak se ten obchod nazýval Luxus a tam se dalo sehnat zboží, které v jiných obchodech nebylo. A ještě byl obchod Krásná izba,

kam dodávali v té době uvolněného komunistického režimu malovýrobci, kde se dalo sehnat to, co nebylo vyráběno sériovou výrobou.

M. Š.: A vybavujete si, kde se tyto obchody nacházely?

L. Č.: Ano, Luxus byl na Masarykově náměstí, dnes je tam zelenina. Krásná izba byla na pěší zóně ve Švehlově ulici, dnes je tam nějaké zlatnictví, vlastně vedle kavárny Saliery.

M. Š.: Řekla byste, že v té době fungovala vnitřní síť obchodu mezi prodavačkami?

L. Č.: Ano, to bylo bezesporu, prodavačky si nechávaly tzv. podpultové zboží a směňovaly to zase za jiné zboží. Takže prodavačka drogerie směňovala oblečení s prodavačkou oděvů a Tuzex dokázal taky něco vyměnit, co kdo potřeboval, hlavně to byly rifle. Takhle to všeobecně fungovalo a vědělo se o tom již v té době. Všichni o tom věděli a v podstatě jsme se tomu trhu podřídili.

M. Š.: Vy už jste to nakousla, jak byste charakterizovala obsluhu v obchodech v té době?

L. Č.: Na mě působila příjemně, nikdy jsem s ní neměla problém. Vždycky jsme se domluvili a prostě řekli, že není, nebo přijďte si a řekli mi, kdy přijde zboží a neměla jsem s nimi prostě problém. Taky si myslím, že jejich znalost byla lepší než dnes, když se na člověka podívali, tak hned věděli, jakou máte velikost, takže byly fundovanější než dnes.

M. Š.: A kde se tady v Hradci dalo v té době nejlépe nakoupit?

L. Č.: V tehdejší době se dalo dobře nakoupit v Donu, který byl tam, kde stojí i dnes nebo v i tom Luxusu. Když se ještě vrátím k Donu, tak ten vypadal tak, že dole v přízemí byly pánské oděvy a v prvním patře byly dámské oděvy, a když člověk nesháněl opravdu něco konkrétního, tak se tam dalo slušně nakoupit. Pokud měl člověk nějakou konkrétní představu, tak to bylo horší, ale pokud se chtěl jen podívat, tak Don byl ideální. Jinak byla řada pultových prodejen oděvů, ale tehdejší Don a i Prior byly prodejny samoobslužné, pokud se bavíme o oděvech.

M. Š.: A kde byly v té době nejvíce koncentrované pultové prodejny?

L. Č.: Byla to Švehlova ulice a ulice ČSA, tam byly převážně samostatné dámské a pánské oděvy a tam se dalo jakžtakž nakoupit.

M. Š.: Řekla byste, že v té době existovalo zboží, které charakterizovalo prestiž jedinců?

L. Č.: Tak v té době se za prestiž považovaly plastové boty na tzv. kačence, pak samozřejmě rifle z tuzexu, jednalo se o tzv. „líčka“, to byla značka Lee Cooper, tak se to oficiálně jmenovalo. Za prestiž se považovaly halenky, které měly netopýří rukávy, nebyly klasicky vsazené, ale byly netopýří a vyčesané vlasy do drdůlků s trvalou. Tehdy taky byla hrozně v kurzu Rubikova kostka, takže kdo ji měl a uměl ji i složit, tak byl strašně in. Začínaly frčet walkmany, které byly na kazety a měly taková krásná velká sluchátka.

M. Š.: Takže byste řekla, že se v té době lidi předháněli?

L. Č.: Určitě, to byla velká snaha.

M. Š.: Které obchody byly tehdy považovány za nejprestižnější?

L. Č.: Tak co se týkalo jídla i spotřebního zboží byl bezesporu nejprestižnější Tuzex a následoval Luxus.

M. Š.: A kde byl v té době v Hradci Tuzex?

L. Č.: Tuzex s jídlem a s kosmetikou byl na Velkém náměstí zhruba v místech, kde je dnes indická restaurace, tak v té části a s oděvy byl na současné Gočárově třídě, kde je Equa Bank, bylo to zhruba vedle bazalky.

M. Š.: A jak takový Tuzex vypadal, v čem byla jeho exkluzivita?

L. Č.: Tak exkluzivita byla v tom, že tam měli absolutně zahraniční zboží. Prodavačky byly poměrně zrudělé a otrávené, protože ony si to mohly nakoupit za tzv. bony, které se většinou směňovaly na černém trhu. Bylo pár jedinců, kteří když pracovali v zahraničí, tak nedostali tu měnu, která byla v tom daném regionu běžná, ale dostali prostředky převedené na devizová konta a tehdejší banka jim to směňovala za tuzexové poukázky, které oni tehdy velmi dobře směňovali na černém trhu. Tehdy se kurz na černém trhu pohyboval kolem pěti korun za jeden bon, nebo za pět a půl, rifle se daly koupit tehdy za sto bonů, takže za pět set korun, což bylo docela dost, protože moje první výplata v té době byla zhruba osm set korun.

M. Š.: A jaká byla v Tuzexu obsluha?

L. Č.: Tak prodavačky tam byly hodně namalované, exkluzivně oblečené, protože ony měly přístup k zahraničnímu zboží. Byly i ceněné, protože se od nich daly získat i igelitové tašky, které u nás vůbec nebyly k sehnání a byly to značkové igelitové tašky, do kterých ony měly balit to zboží, které si tam člověk koupil, ale ony s nimi šetřily a pak je zase za něco na černém trhu směňovaly. Kdo znal prodavačku z Tuzexu, tak se jí snažil předcházet, aby protihodnotou něco získal. Do dneška máme z Tuzexu exkluzivní deštník.

M. Š.: A jak vypadal interiér Tuzexu?

L. Č.: Tuzex s potravinami a s kosmetikou, který byl na Velkém náměstí, tam to bylo poměrně rozmanité a tam se krásně dala nakoupit třeba rtěnka, která hrozně dlouho vydržela, daly se tam nakoupit značkové pánské vody po holení, tam byl ten sortiment hodně rozmanitý a byl tam velký výběr. Fungovalo to v podstatě tak, že ta prodavačka se s vámi nechtěla zrovna moc bavit. Prodavačky si představovaly, že když tu frontu vystojíte a přijdete k ní, tak už přesně ukážete, že tohle chcete, ale nebyly ochotné to zboží ukazovat, hovořit, nabízet, prostě vyber, zaplat' a běž. To byla pultová prodejna a stejně tak ta s oděvy, převážně s riflemi, na té Gočárově třídě a tam se taky stávaly velké fronty, hlavně když se vědělo, že

přijdou ty rifle. Člověk už musel mít předem představu o své velikosti, prostě ano, chci rifle, nebylo možné je ani vyzkoušet, jen se řeklo, že je chcete, zaplatil jste sto bonů a šel jste. Hlavně velké unikum bylo se v těch velikostech vyznat, protože my jsme neměli žádné S nebo M, ani 36 nebo 38. My jsme měli velikost 42, 44, 46, takže to si musel člověk hodně dopředu zjistit, aby mu to bylo, nebo to pak zase musel na černém trhu prodat, komu to bylo.

M. Š.: A co jste konkrétně nakupovala v Tuzexu vy?

L. Č.: Já jsem tam chodila ráda a často a měla jsem to štěstí, že můj strejda se znal s lidmi, kteří ty tuzexové poukázky měli. Ono sehnat tuzexovou poukázku za pět korun bylo úžasné, ale obvyklá cena byla pět padesát a za šest se dala taky koupit, ale to už si koupil někdo, kdo si to zboží opravdu moc přál a byl ochotný si za něj připlatit. Rifle jsem tam moc nenakupovala, ale spíš jsem tam chodila nakupovat kosmetiku, nebo když jsem chtěla někomu dát pěkný dárek, jako kosmetiku. Kupovali jsme tam i věci, které z bývalého Československa šly na vývoz i potraviny, čokolády a byly určeny opravdu jen na vývoz a pár kousků šlo do toho Tuzexu a my jsme měli možnost ochutnat čokolády, které vypadaly úplně jinak. Takže ten obal byl opravdu určený na vývoz. Někdo tam nakupoval i auta, kočárky, kožichy, ale po tom já jsem nikdy neprahla, kožich jsem si koupila umělý v normálním obchodě.

M. Š.: Takže myslíte, že nakupovat v Tuzexu bylo běžné?

L. Č.: Ne určitě ne, bylo spoustu lidí, kteří se báli tzv. veksláků, kteří byli hlavně v Praze, tady v Hradci zase tolik ne, ale bony se daly sehnat od zahraničních kolegů, kteří pracovali v ZVÚ a v ČKD a od nich se daly ty poukázky sehnat, protože řada z nich vyjížděla pracovat do zahraničí, hodně do Sovětského svazu, ale i když jeli tam, tak už dostávali bony, neplatili je v rublech, ale v tuzexových poukázkách a pro ně jedna poukázka měla hodnotu kolem třech korun. Když prodali ty bony za pět korun, tak na tom pořád hodně vydělali.

M. Š.: A v luxusu se platilo v korunách?

L. Č.: Ano tam se platilo v korunách. Tam chodilo takové šmrncovnější zboží, bylo trochu jiné, třeba mělo jinak ušitý límeček, nebo mělo vsazené rukávy, takže bylo na první pohled znát, že to není z běžného obchodu, ale platilo se tam v korunách. Ceny tam byly trochu vyšší, třeba to bylo o padesát korun za kus, ale prostě to mělo nádech zahraničí už.

M. Š.: Jak se vám nakupovalo v obchodních domech?

L. Č.: Nakupovalo se mi tam poměrně dobře, vždycky tam byla jistota, takže ty prodavačky věděly, kdy přijde to zboží, nebylo to jako dnes, kdy se doplňuje zboží průběžně. Takže pokud měl člověk zájem něco získat, tak tam přišel v ten den, kdy mělo přijít to zboží a koupil si ho, někdy se stály i fronty. Ovšem tam bylo to riziko, když si někdo koupil něco v Donu

nebo v Prioru, že ve stejných šatech jen v jiné velikosti bude chodit půl Hradce. Byla tam vždy jedna pokladna na oddělení, a pak tam byly pultíky, kam když se přišlo, tak tam to bylo ještě rozdělené a tam byla prodavačka, sice méně ochotná, ale většinou přišla sama a zeptala se, co kdo potřebuje.

M. Š.: Jezdila jste někdy nakupovat i mimo Hradec?

L. Č.: V té době bylo běžné, když si člověk mohl vyjet na nákup do východního Německa. Jenže tehdy byl zase pouze omezený počet toho, kolik jste mohl vyměnit marek sebou. Zase se daly ty východní marky sehnat i na černém trhu, nebo je mohl na sebe vyměnit někdo jiný, ale když se vyjíždělo, tak se vyplňovalo celní prohlášení a muselo se v něm uvést to, že máme náušnice, že máme zlatý řetízek a to bylo při výjezdu do východního Německa. Tam byl určený přesný počet marek na den, který jsme si mohli předem vyměnit, a to se muselo dodržet, to byla třeba pětistovka na den. Když se vracelo zpátky, tak se muselo zase vyplnit celní prohlášení a rozepsat tam, co si vezeme zpátky. Celník poté musel zkontrolovat, jestli je možné, abychom za ten náš denní limit mohli koupit to, co si vezeme domů. Tam se dalo nakoupit, tam měli úplně luxusní zboží. Daly se tam koupit nádherné boty z pravé kůže, taky se tam nakupovalo hodně dětské oblečení. Takže my jsme vezli ty východní marky na černo a pak jsme se jenom modlili při cestě zpět, aby zrovna nás si ten celník nevybral a neprovedl celní prohlídku. Celní prohlídka spočívala v tom, že vás vyzval, vy jste si musel sebrat veškeré svoje věci, co jste v tom autobuse měl a on to pak kontroloval. Co jste vyplnil, když jste jel tam a co jste vyplnil, když jste jel zpět. Zjistil, kolik vám zůstalo marek a jednoduchými počty si spočítal, jestli vám vše souhlasí. Hodně se to schovávalo i v autobuse, hlavně do područek, tam se cpaly dětské dupačky. Každý se tehdy jen modlil, aby si ho ten celník nevybral. (smích)

M. Š.: Co by se stalo, kdyby si ho ten celník vybral?

L. Č.: Tak by mu to všechno sebral. A ještě by za ním přišlo tzv. hlášení do jeho zaměstnání, tam následovaly perzekuce a postihy, že by se mu sebrali prémie, nebo by byl přerazen na hůř placenou práci a už by nevycestoval a to nemluvím o tom vycestovat do bývalé Jugoslávie, dnešního Chorvatska jak to známe. Do Jugoslávie byla potřeba výjezdní doložka, to se žádalo v bance, když někdo chtěl vycestovat sám bez cestovní kanceláře. Byly dvě cestovní kanceláře a to byl Čedok a CKM, což byla zkráceně cestovní kancelář mladých a tam cestovali zase svazáci. Na 14 dní do Jugoslávie jste dostal pět set korun československých, to se nedalo ani na zmrzlinu, nedalo se jít do restaurace, to když se jelo přes cestovní kancelář. Když někdo vyjížděl sám, třeba s karavanem, nebo pod stan, tak dostával trochu víc, ale rozhodně to nebylo, aby si tam člověk nakupoval, my jsme byli rádi, že něco vidíme. V roce

1987 se mohlo vyjíždět do Maďarska, kde oni byli o dost pokrokovější, takže my jsme po tom jejich zboží prahli. Měli tam hlavně plísňáky a vůně, které mi tehdy hrozně voněly, ale dneska už mi vůbec nevoní. Lidl měl v rámci své retro akce v prodeji vůně Impuls, které se daly kdysi koupit právě v tom Maďarsku. Já jsem se teda těšila, že si je zase nakoupím, ale dneska už mi vůbec nevoní, protože ta nabídka už je dneska někde úplně jinde a tehdy se to vyvažovalo zlatem, kdo to přivezl. Jezdilo se do Budapešti, tam byly trhy, měli jsme radost, že to máme a nosili jsme jedno oblečení a chodili v něm na diskotéku.

M. Š.: A do Německa se jezdilo kam?

L. Č.: Jezdilo se hodně do Drážďan, to bylo takové nejobvyklejší místo a dobře se tam nakupovalo, taky tam měli hrozně dobré jídlo, které tam bylo hrozně chutné.

M. Š.: A v rámci republiky, jste mimo Hradec v jiné destinaci nenakupovala?

L. Č.: Jezdila jsem ráda do Pardubic, to byl pro nás zážitek, jako kdyby se dneska jelo do Holandska, prostě se jelo pantografem do Pardubic, hlavně když jsem byla malá holka, než byl v Hradci Prior. V Pardubicích byl Prior dřív než tady, to byla pro Hradec hrozná ostuda v té době. Pantografem do Pardubic to byl úplný zážitek a taky nevím, ale asi to je i dnes, ale tam ve stejných obchodech byla jiná skladba sortimentu zboží, takže to byl velký výlet.

M. Š.: A co třeba nákupy v Praze?

L. Č.: No to už bylo docela dálka, vlakem dvě hodiny. Je zase pravda, že se tam jezdilo nakupovat pod záminkou kulturního vzdělávání, kdy se jelo oficiálně za památkami nebo do divadla, ale hlavně nakupovat a to bylo i v rámci podniků. To jsme se podívali do Kotvy. Ještě bych chtěla říct, že nejlepší nabídka byla na Ostravsku. Tam se ti komunisti pokoušeli dodat co největší množství sortimentu, protože ty havíři si na tu dobu vydělali hodně peněz a ta kupní síla tam byla největší a oni se tam snažili dodat zboží z tehdejšího Polska. V Polsku se ta doba měnila už dříve, takže tam bylo více západního zboží. Co měly ty holky z Ostravska na sobě, to my jsme tady tehdy jen hleděli. Bratislava, ta byla zase úplně jinak zásobená, do Bratislavy chodilo zase hodně zboží z Maďarska a do Ostravy a Havířova zase z Polska. Oni měli komunisti hodně strach, aby se ty havíři nezbouřili, protože ta těžba uhlí byla v té době hodně důležitá, ono se vyváželo i na západ a ti komunisti z toho pak měli ty valuty. Takže oni nemohli dopustit, že by ti havíři něco neměli, to byla elita. Takže ten nedostatek se projevil tady v Hradci, jako v Praze, ale tam to nebylo přípustné. Já jsem tam měla rodinu tak to vím. Ještě po revoluci v roce 1989 a v roce 1990 tam na tom Ostravsku bylo úplně jiné zboží než tady.

M. Š.: Vy jste teď zmínila nedostatkové zboží, o co se většinou jednalo?

L. Č.: To tenkrát moje spolužačky z ekonomky přivezly od někud krabicové mléko a my ostatní holky jsme na to koukaly, co to je. Pak to pro nás byla hlavně kosmetika a taky to byly třeba potraviny: sýry, pudinky nebo šlehačka ve spreji. Napadají mě ještě brambůrky, ty byly jen občas a exotické ovoce. Jak už jsem ale říkala, já měla to štěstí, že to naši někde dokázali vždy sehnat. Asi mamka s babičkou vždy někde vystály frontu a sehnaly. Na Gočárově třídě, kousek od bývalého infocentra, byl vyhlášený obchod s ovocem a zeleninou. Pan vedoucí se tam jmenoval Kmoch a bylo to tam opravdu dobře zásobené, tam se dala vystát i fronta na mandarinky. (smích) To tam stála celá rodina, protože bylo určeno, že na jednoho člověka bude kilo mandarinek. Takže buď se to koupilo a šlo se zase zařadit na konec fronty, nebo stála celá rodina. A na té dnešní Gočárově třídě se pak otevřel krám, jmenoval se Eso a tam se za české peníze dalo sehnat poměrně exkluzivní potravinové zboží, jako bylo i v Tuzexu. To už se pak nemusely tolik shánět bony, protože tam měli opravdu exkluzivní zboží. Třeba párečky, my jsme znali klasické párky, ale tam měli malé Eso párečky a ty chutnaly jinak, protože to bylo zase zboží určené na export, bylo to ale dost drahé. Pak na Gočárově třídě byla ještě masna, kde byl...v normální masně byl pultový prodej, kde člověk přišel k pultu a řekl prodáváči, co chce. V téhle masně to fungovalo netradičně. Tam se vešlo a paní tam seděla za takovým pultíkem a dala vám lísteček. S tím se šlo k tzv. salámovému pultíku, pak k masnému pultíku atd. a nakonec se došlo k paní u východu, ta to spočítala a už se rovnou šlo, to by na tu dobu luxus maximální. Ta Gočárova třída byla opravdu top. Tam byl i ten Burgas, to byla cukrárna, kde se poprvé dělaly i nealkoholické koktejly, byla tam opravdu dobrá obsluha.

M. Š.: Jak byste řekla, že se změnila situace po roce 1989?

L. Č.: Hodně se to změnilo, spousta lidí začala podnikat, takže se změnila ta původní struktura státem daných prodejen. Začalo sem proudit volně zboží ze západu, které vytlačilo ty naše domácí kvalitní výrobky. Ze začátku se taky hodně jezdilo na západ nakupovat, hlavně se jezdilo do západního Německa a začalo se to dovážet sem, tady si jedinci otevřeli malé krámky, kde to zboží co koupili, tak tam prodávali. Nebylo to ani tak v potravinách, jako spíš to bylo v odívání. Začaly se sem dovážet kožené bundy, nebyla to celistvá kůže, ale bylo to složené z kousků a ta stála tři tisíce a můj plat činil v té době 1 700, takže to byly moje dva platy a kdo na to měl, tak to nemělo chybu a pro jistotu se v tom chodilo i v zimě. (smích)

M. Š.: Jak byste tedy v závěru zhodnotila konzumerismus a tu dobu v kontextu s dneškem?

L. Č.: Mě se v podstatě v té době až zas tak moc nedělo, netrpěla jsem žádným nedostatkem, já jsem neznala něco, na co se stála fronta, vždycky jsme doma dobře jedli. Ale bylo to díky rodině, hlavně díky babičce, která s námi bydlela a byla ochotná stát frontu. Babička stála od

šesti hodin frontu před masnou v den, kdy přišlo zboží a já jsem si toho ani nevážíla a nijak jsem to neoceníla. Dneska sem proudí velké množství zboží, ale neřekla bych, že je mnohdy o co stát a že by bylo nějak kvalitnější. V devadesáti procentech to zboží není tak kvalitní jako tehdy. Ta bavlna co se k nám dováží, už není ta samá bavlna, co tu byla dřív, nebo ta co se dá koupit na západě, takže my jsme dnes v podstatě takové odpadiště. Kupujeme nekvalitní zboží, jenom proto, že to je hezké, ale dobře víme, že to je na jednu sezónu. Máme možnost výběru, nikdo si neumí představit, co to bylo stát frontu, ale bylo to vlastně hezké.

M. Š.: Dobře, děkuji vám za váš čas a poskytnutý rozhovor.

L. Č.: Nemáte za co, ráda jsem zavzpomínala.

Přepis redigovaného rozhovoru č. 5

Projekt: Diplomová práce

Narátor: J. Š. (51 let)

Tazatel: M. Š.

Datum konání rozhovoru: 8. 3. 2017

Místo konání: bydliště narátora

M. Š.: Dobrý den, mohu se začít ptát?

J. P.: Jistě, já jsem připravená.

M. Š.: Moje úplně první otázka, odkud jste a kolik vám je let?

J. Š.: Jsem z Hradce Králové, narodila jsem se v květnu 1965 a bude mi 52 let.

M. Š.: A jaká byla vaše profese v době socialistického Československa?

J. Š.: To jsem studovala, v roce 1988 jsem dokončila vysokou školu zemědělkou a ten rok už jsem pracovala u krajského plemenářského podniku jako šlechtitel prasat.

M. Š.: Jak byste charakterizovala situaci v obchodech v té doby?

J. Š.: No jak se mi to vybavuje, tak na všechno se stály fronty. Takové exotické ovoce: mandarinky, banány to nebylo běžně dostupné. Pak taky elektronika to nebylo běžně dostupné, když se moje sestra vdávala a zařizovala si byt, tak stála frontu na pračku a ledničku, protože to běžně nebylo. I na stavební materiál, my vlastně když jsme tady stavěli, tak třeba na materiál a digestoře, to si buď člověk musel pracně vystát frontu, nebo to vyshánět přes známé.

M. Š.: Vybavujete si třeba nějaký zážitek získaný v obchodě v té době, kdyby s vámi bylo jednáno nedůstojně?

J. Š.: No nedůstojně ne, ale třeba jsem měla vždycky problém, když jsem sháněla oblečení. Jsem 180 centimetrů vysoká a to mi bylo v obchodech nepříjemné, jako na holku vysoká, takže rukávy krátké a byl to problém a ta obsluha nevěděla co se mnou.

M. Š.: A jak jste to tedy řešila?

J. Š.: No nakupovala jsem hodně v Donu, teď je to na nábytek, tam byl slušný výběr a třeba byly rukávy ohrnuté směrem nahoru, tak já jsem si je musela odhrnout směrem dolů a pak mi řekli, berte co je s vaší figurou. Taky jsem si šila hodně doma, nebo mi šili rodiče, třeba když jsem chodila do tanečních, tak to všechno mi šila mamka, to jsme vůbec nekupovali. Třeba džíny, to měl málo kdo, oni byly drahé, takže jsme doma šili kalhoty, které se jim aspoň podobaly.

M. Š.: A stříhy se sháněly jak?

J. Š.: To se kupovalo, to byl přímo obchod Stříh, kde je prodávali a pak byl ještě časopis Burda, kde ty stříhy byly a to byl takový ten západácký styl, taky jsem měla nějaké pokusy se šitím. (smích)

M. Š.: Jak byste charakterizovala obsluhu v obchodech v té době?

J. Š.: Nevím to si nepamatuji, já jsem ty obchody moc nenavštěvovala. Nakupování není do dneska moje hobby a já ty obchody nerada navštěvuji, takže si nevzpomínám, ale asi to bylo lepší než dnes.

M. Š.: A kde se dalo v Hradci nejlépe nakoupit?

J. Š.: Já jsem bydlela asi pět minut od nádraží, takže jsme nakupovali na bývalé Leninově třídě, dneska to je Gočárova třída, to jsme měli od domu asi pět minut. Potom Ulrichovo náměstí, Dukelská třída a obchody to byly spíše pultové, že jsme si museli o vše říct.

M. Š.: Řekla byste, že v té době existovalo zboží, které prezentovalo prestiž jedinců?

J. Š.: To bylo všechno, co bylo z Tuzexu.

M. Š.: A co to byl vlastně ten Tuzex?

J. Š.: To byl obchod se zahraničním zbožím, tam se platilo bonami. Ty bony dostávali ti, co pracovali v zahraničí. Nevím, kde to získávali ostatní. Třeba můj otec pracoval v ZVÚ a pracoval v Jugoslávii a když se vrátil, tak ty bony dostal. Pak jsme tam kupovali mrazák a já jsem si tam kupovala takový stereo kazet'ák s rádiem a do dneška hraje a mám ho na chalupě, takže se tam prodávalo kvalitní zboží. Taky se tam kupovaly různé takové věci jako je Granko, tak dřív bylo i Benko, bylo jahodové a čokoládové a normálně to nebylo k sehnání jen v tom Tuzexu.

M. Š.: A kde byl v Hradci Tuzex?

J. Š.: Tak já si vybavuji, že byl Tuzex na Velkém náměstí, dneska tam je lékárna U bílého beránka, nebo nějaká banka. Byly tam dva vchody, jeden na potraviny a druhý na to nepotravinové zboží.

M. Š.: A obsluha tam vypadala jak?

J. Š.: No tak prodavačky tam byly takové nalíčenější, protože měly přístup k jinému zboží než většina obyvatel a taky byly jinak oblečené.

M. Š.: Nakupovala jste si někdy v Tuzexu i oblečení?

J. Š.: To ne oblečení jsem si tam nikdy nekupovala. My když už jsme ty bony měli, tak se za to koupila věc, která byla třeba a byla hodnotnější, hadříky šly vždycky kolem mě, u nás na to nebylo a bon vyšel myslím kolem pěti korun, takže byl drahý.

M. Š.: Myslíte, že mezi prodavačkami fungovala vnitřní síť podpultového zboží?

J. Š.: No to určitě bylo, že to co přišlo, tak prodavačky schovaly v rodině nebo známým. Kdo prodával na té Leninově třídě, tam měli normálně pánské oděvy, dámské oděvy a vím, že maminka kamarádky tam prodávala a ona se k těm džínům normálně dostala, zatímco když jsem tam šla já, tak už nemusely být. Ona to měla z první ruky, komu na tom záleželo, tak to viděl jako výhodu, mě na tomhle nikdy nezáleželo.

M. Š.: Vzpomínáte si, kde se nakupovaly potraviny?

J. Š.: Já pocházím od nádraží, jak je terminál dneska postavený, takže my jsme měli prodejnu potravin asi pět minut od domu. Ta síť prodejen byla hustší a ceny byly všude stejné. Jediné co, že v potravinách se dala sehnat sekaná, salámy, anglická slina, pečivo, mléčné výrobky, těstoviny, ale syrové maso se dalo koupit jenom v masně, kde teda měla i salámy a tak, ale maso v potravinách to nebylo.

M. Š.: A jak vypadaly masny?

J. Š.: No tak některé maso jsme nepotřebovali, protože jsme měli doma králíky a kuřata, ale kupovalo se hlavně vepřové a mleté a zase mi přijde, že v té masně viselo to, co se dneska nevyskytuje: plíce, játra, ledviny. Masna byla zase na té Leninově třídě, ta byla velká a já tam chodila pro psa kupovat vemena. Hovězí bylo vždycky dražší a hůře se shánělo, takže vepřové bylo dostupnější a na jídelníčku častější.

M. Š.: Vy jste už několikrát nakousla, co v té době bylo nedostatkové, mohla byste to ještě jednou shrnout?

J. Š.: No fronta se stála na lednici Calex, na pračku Tatramat. Úplně nedostatkové bylo sehnat kolo favorit, pánské kolo favorit, ten se nedal sehnat.

M. Š.: A kde tady byly prodejny kol?

J. Š.: No tak jedna prodejna byla tam, kde je dnes kolo Kulhánek u Centrálu, pak ještě další byla myslím vedle Koruny, tam byla myslím i opravna, ale ty kola tam i prodávali a ještě jedna prodejna byla na Slezském předměstí.

M. Š.: Vy zmiňujete kola, co třeba sehnat automobil?

J. Š.: No automobil nejdřív neměl každý, pak už to šlo. My jsme měli Wartburga a když člověk to auto měl, my nejsme rodina založená na konzumním životě, my jsme to auto měli takové, které odpovídalo potřebám naší rodiny, nemuseli jsme mít každý rok novou značku, takže nám to takhle stačilo.

M. Š.: A v potravinách bylo něco nedostatkového?

J. Š.: No tak to hlavně to exotické ovoce. Červené banány byly jenom na Vánoce a to samé mandarinky. Jinak jsme měli často kubánské pomeranče. Nedávno jsme na ně vzpomínali u

nás v práci. Kubánský pomeranč byl takový tvrdý, akorát byl žlutý a vůbec se nedal oloupat a ty byly pořád na pultě, ale zase sladký to byly.

M. Š.: Nakupovala jste někdy v obchodních domech?

J. Š.: No tak v Hradci byl nejdřív jediný a to byl Don. Ten byl rozdělený na dětské, pánské a dámské oddělení. A vím, že když se jezdilo do Prahy, tak se velice často chodívalo do Bílé Labutě, protože to byl takový první velký obchoďák na všechno možné v různých patrech, ale do Prahy jsme zase tak často nejezdili. Potom, když už jsem studovala v Brně, tak tam už těch obchoďáků bylo víc, ale zase bych řekla, že byly ty obchodní domy hodně specializované, třeba byl obchodní dům obuvi, oděvní dům, takže tak smíšené jako je to dnes, to nebylo. Pak teda když už jsem studovala mimo Hradec tak postavili v Hradci Prior, tam bylo všechno, ale tam jsem byla jen párkrát a moc si to nepamatuji. Jen zase vím, že pak už postupně mizely ty hodně specializované prodejny. V Hradci byla třeba specializovaná prodejna na klobouky a rukavice nebo na kabelky. V těch malých prodejnách to bylo nejlepší, protože díky té úzké specializaci tam měli velký výběr toho daného sortimentu. Za těch socíků bylo totiž jedno, že se to zboží na skladě nehýbe, hlavně že tam bylo, takže se daly sehnat i výrobky, které již byly starší, ale to spektrum bylo větší. Dneska je ta kapitalistická ekonomika tlačí k něčemu jinému a to k tomu, že v těch obchodech je jenom to, co se prodává.

M. Š.: A vy jste ráda nakupovala kde?

J. Š.: Já jsem sháněla vždycky něco cíleného, já nejsem ten typ, co oblézá jen tak pro zábavu obchody, aby kupoval to, co tam uvidí. Já jdu vždycky za tou cílenou věcí a taky nemám ráda nakupování.

M. Š.: A nakupovalo se třeba i v zahraničí?

J. Š.: Já jsem tam nikdy nenakupovala, ale jezdilo se hlavně do východního Německa, nebo se cestovalo do Polska, ale tohle není moje hobby, moje rodina tímhle nikdy nežila. My nežijeme nákupy a hmotnými věcmi, takže my to co máme tak máme účelné věci a měli jsme chalupu a jezdili jsme na chalupu. Takže můj život je zaměřený jinak.

M. Š.: Řekla byste, že se situace v obchodech nějak změnila po roce 1989?

J. Š.: Řekla bych, že zmizely takové ty malé specializované krámky. Jsou větší obchody, kde je více druhů zboží. Začaly se stavět různé hypermarkety. Nemůžu se k tomu pořádně vyjádřit, protože své volné chvíle netrávím tím, že bych courala po obchodech, takže tohohle si já vůbec nevšímám, navíc v té době jsme stavěli dům, takže jsme museli po práci stavět, takže k tomu nemám moc co říct.

M. Š.: Jak byste zhodnotila situaci v obchodech tehdy a dnes?

J. Š.: Pro mě je dneska asi nejhorší to, že když už konečně vymyslím co bych chtěla koupit, tak to nejsem schopná v těch obchodech sehnat. Když vymyslím, že koupím třeba teplé rukavice, tak nevím kam vlastně jít, abych to sehnala. Přijdou mi hrozná moje zkušenosti s nákupem bot, řekla bych, že kvalita bot se silně zhoršila. Kvalita oblečení se také zhoršila, dneska si koupíte i drahé značkové triko a po jednom nebo po dvou vypráních jsou na něm díry. Takže bych rozhodně řekla, že kvalita zboží se silně zhoršila, nehledě na elektroniku a jakékoliv jiné spotřební zboží. Jízdní kola mě ještě napadají, dneska za to dáme velké peníze, ale kvalitou to nepředčí to, co jsme si koupili za socíků. Já když jsem nastoupila v roce 1988 do zaměstnání, tak jsem brala dva tisíce a za toho Premiera, což mělo být něco jako favorit, jsem dala tisíc pět set, asi věci byly dražší, když to přepočítám, ale víc jsme si jich vážili, protože jsme je museli shánět a stát na ně tu frontu. Boty dneska stojí tisícovku a vydrží dva měsíce. Boty, které v té době stály tisícovku, tak silně věřím, že je někdo má ještě schované a že v nich chodí.

M. Š.: Tak to ode mě bude vše, takže vám děkuji za rozhovor.

J. Š.: Vůbec není za co.

Přepis redigovaného rozhovoru č. 6

Projekt: Diplomová práce

Narátor: A. T. (75 let) & F. T. (82 let)

Tazatel: M. Š.

Datum konání rozhovoru: 11. 3. 2017

Místo konání: bydliště narátorů

M. Š.: Dobrý den, já vám děkuji za váš čas a ochotu poskytnout mi rozhovor.

A. T. Nemáte za co, my jsme s manželem jenom rádi, že máme nějakou návštěvu.

M. Š.: Odkud jste a v jakém roce jste se narodili?

A. T.: Narodila jsem se v Hradci a manžel taky, jsem ročník 1941, takže mi je 75 let, letos mi bude 76 a manželovi bylo 82.

M. Š.: Jaké bylo vaše zaměstnání v době minulého režimu?

A. T.: Já jsem celý život pracovala v kanceláři, mám ekonomickou školu. Nejdříve v podnikovém ředitelství oděvů a potom jsem dělala na generálním ředitelství průmyslu kožené galanterie a manžel byl architekt.

M. Š.: Jak byste charakterizovala situaci v obchodech v té době?

A. T.: No když jdu po Gočárově třídě, že jsem pracovala v oděvech, tak tam jsme měli nádherný obchodní dům Don. Do něj jezdili i herci z Prahy, tam jsem se seznámila s Vladimírem Rážem, Ivou Janžurovou nebo Alenou Vránovou. Naproti byl Styl, byly tam úžasné výlohy, protože my jsme měli aranžérskou dílnu a to bylo něco. Dnes když jdu, tak za prvé to tam není a za druhé Don to je katastrofa, styl to už neexistuje. Jinak jsme měli prodejny po celém Hradci, na Slezském, na Gočárovce byla luxusní prodejna Kožichů a to i na Slezském. Zrovna včera jsme byli s mužem na Slezském předměstí a byli jsme úplně zděšení, co tam je místo těch prodejen.

M. Š.: Vybavujete si nějaký zážitek z té doby, kdyby s vámi jednali v obchodě nedůstojně?

A. T.: Já to já vám něco řeknu, to si nikdo nedovolil, protože třeba jsme měli učňovské středisko, když se holka chtěla vyučit v oděvech, nebudete tomu věřit, ale ona musela mít vyznamenání, tam byl tak obrovský nával. Takže to byly všechno chytré holky, většinou měly maturitu a dneska, když jdu po Hradci, to už jsou staré paní přes šedesát, a když mě poznají, tak se ke mně hlásí a dneska dělají v nějakém butiku, nebo jsou u Vietnamců.

M. Š.: Takže byste řekla, že prodavačky měly v té době lepší znalosti v nabízeném sortimentu?

A. T.: No samozřejmě, když přišel chlap do krámu, ona se na něj podívala a řekla jste padesátka ve dvojce, padesátka ve trojce a dneska běžte se podívat do bývalého Prioru, tam chodíte mezi hadrama, tam nikdo nepřijde, a když přijde tak vůbec neví o co „go“.

M. Š.: Myslíte, že v době komunismu, existovala mezi prodavačkami vnitřní síť obchodu?

A. T.: Samozřejmě, to jo, ale nikdo nic neměl, nikde nic nebylo a přitom jsme všichni měli všechno, asi takhle bych to řekla.

M. Š.: A jak to přesně fungovalo?

A. T.: Jak to fungovalo? No to vám řeknu. Fungovalo to tak, zase jsme měli známosti v drogerii, v potravinách a tak se to takhle „čenžovalo“, tak si takhle vzájemně všichni pomáhali.

F. T.: Abych ještě doplnil ženu, to mi připomnělo jeden starý vtip. „Za socialismu všichni kradli, ale nikomu nic nechybělo a nikde nic nebylo, ale všichni měli všechno“.

A. T.: Máš pravdu, všechno bylo pod pultem. Tam jak byl Styl, tak tam vedle na rohu otevřeli prodejnu Luxus a tam se dováželi krásné věci hlavně z Jugoslávie, to byla všechno podpultovka. Já že jsem dělala sekretářku řediteli, tak jsem měla všechno.

M. Š.: Vy jste teď zmínila prodejnu Luxusu, jak vypadala?

A. T.: No to nebyla jen jedna prodejna, pak byla ještě další ve Švehlově ulici a to bylo jako přes oděvy, měli tam halenky, župany, košile, dámské prádlo, svetry, punčochy, no prostě všechno textilní zboží, byla tam ale vyšší cena. Já si pamatuji, že takový svetr dvojce, to tenkrát bylo takové moderní a já jsem ho měla modrý a stál přes čtyři stovky a to byl balík, když jsem brala přes tisíc korun. A potom těsně před revolucí otevřeli prodejnu na Gočárově třídě, jmenovalo se to Eso a to už bylo takové spíše tuzexové zboží, to teda byly jenom potraviny.

F. T.: Jinak v tom Luxusu se občas prodávalo zboží, které jinak bylo jenom v tom Tuzexu.

A. T.: To je pravda já znala vedoucí a ta mi vždycky volala a říkala: „Mám tady krásnou šatovou sukni, ta půjde do Tuzexu, nechceš jí?“ a já jsem říkala: „Chci“.

M. Š.: Vy jste před chvilkou zmínila Eso, tam se prodávalo co?

A. T.: Tam byly opravdu jenom potraviny, ale teda vážně luxusní, řekla bych, že to otevřeli zhruba kolem roku 1980 a fungovalo to do roku 1990. Ceny tam byly vyšší, ale bylo tam teda pořád narváno. My jsme tam kupovali Eso pářečky, ty stály kilo šedesát korun, ale to bylo žrádlo.

M. Š.: Vy jste několikrát zmínili Gočárovu třídu, kde se dalo v Hradci nejlépe nakoupit?

A. T.: No tak hlavně ta Gočárova třída, protože to se jmenovalo Leninova třída a tam vám byla tak senzační masna, vedle byla senzační zelenina, potom tak tam byla výborná cukrárna,

kteřá se jmenovala Burgas, tam bylo pořád narváno. Hlavně ten Don, to se stavělo někdy v roce 75 a dělali nám to Slováci, mělo se to jmenovat Atol, ale protože soudruzi nevěděli co to je, netušili, já jsem za nimi byla osobně a oni vážně nevěděli, neluštili asi křížovky, proto ho pojmenovali Don.

M. Š.: A jak Don vlastně vypadal?

A. T.: No nádherně, to byl luxus, byla tam klimatizace, učenky tam měly učňovské studium, všude byl mramor, byl to vlastně první obchodní dům s textilem. Bylo tam dámské, pánské, dětské, pracovní, textil a v přízemí kožichy, boty ne. Jak jsem říkala, tam jezdili herci a všichni, pořád tam bylo plno. Hlavní dodavatel byl OP Prostějov, Kara Trutnov, Kras Brno, Makyta Půchov, to se říkalo „Makyta, kdo se na tě nachytá“, ale měli dobré zboží.

M. Š.: Pamatujete si na samoobslužné prodejny potravin?

A. T.: No samozřejmě. Samoobsluha byla v Labské kotlině, ta se jmenovala Labe. Potom byla na Ulrichově náměstí, ta se jmenovalo Vzor, to bylo opravdu jako ze Ženy za pultem, když dneska říkají, že nic nebylo, tak lžou, bylo. Tam ještě předtím bylo Aso, to se říkalo: „kdo chce doma šetřit kasu, nakupuje jenom v Asu“, ale to bylo ještě před rokem 48. Ty samoobsluhy to byla nádhera, tam byly portály a ty výlohy, dneska jít po Gočárově třídě to je ostuda.

F. T.: Dřív měly být vlastně tři hlavní obchodní třídy, byla to Gočárova třída, Pospíšilova třída na Slezském a tady u nás Benešova třída. Dneska to vypadá tak, že Gočárova třída je poloprázdná, pokud jde o to vybavení, ta Benešova to vidíte sám, tam na to třicet let nikdo nešáhl, tam chybí běžná údržba, takže to je napůl ruina. Nejlépe to přežila ta Pospíšilova třída, kde to kolem Alessandrie žije, ale už jsme tam minule viděli prázdné obchody.

A. T.: To je pravda a zrovna to bylo na místě, kde byly ty nejlepší obchody.

F. T.: To je v místě, kde bylo drobné zboží a drogerie. Dřív ať byl ten režim jakýkoliv, tak byl na městě sektor obchodu a ten měl plán rozvoje a rozmístění obchodní sítě, takže nemohlo dojít k tomu, aby vedle sebe byly dvě nebo tři oční optiky, aby vedle sebe byly dva second handy, protože se to snažilo nějak rozmístit, aby to vyhovovalo potřebám. Na vesnici se kromě rohlíků nedalo nic koupit, takže se jezdilo do Hradce a proto se to hodně hlídalo. Dneska se říká, že to je zbytečné, hlídat nějaký rozvoj sítě, to všechno vyřeší neviditelná ruka trhu a právě ta neviditelná ruka zajistila, že Gočárova je prázdná, že vedle sebe můžou být dvě nebo tři prodejny stejného druhu zboží. To je vidět i v tom Auparku, že tam jsou čtyři zlatnictví. Dřív byly taky ankety mezi obyvateli, co by si vlastně přáli. Dneska se město domluví s investorem, ale v tom Auparku je jako jediný obchod denní potřeby Billa.

A. T.: Já jsem ještě zapoměla říct, že v Hradci byla výborná rybárna u Grandu jak je Erko, tak naproti, dneska tam je nějaký sekáč. Tam si chodili majitelé pejsků pro štiky, kilo bylo za osm korun, taky tam z Ruska dováželi rybí filé, to byla taková velká bílá kostka a kilo stálo taky osm korun a byla to velká dobrota. Dneska, když si člověk koupí rybu a nechá ji rozmrazit, tak z ní nic nemá i přes to, že je kilo za tři stovky, ale tohle když se nechalo rozmrazit, to bylo pořád stejné. Nechápu, proč to sem už nedovází. Když dělala maminka tohle filé, tak jsme věděli, že nejsou peníze, protože kilo bylo jen za osm korun.

M. Š.: Takže v samotném centru byly také obchody?

A. T.: No ano, na náměstí v podloubí byla obuv Baťa, potom tam byly potraviny u Řezáčů, tak se tomu říkalo. Na tom podloubí byly různé obchody, třeba pan Čermák tam prodával knoflíky, za to si pak postavil obrovskou vilu v Malšovicích a má ji tam do dnes, je to byly krásné obchůdky. Na Malém náměstí byly asi čtyři prodejny masa, jedna z nich byla prodejna s koňským masem, to vždycky po velký pardubický tam byl nával. Já ještě jako malá holka, když jsem tam přišla, tak ten řezník mi dal kolečko šunkového salámu, taky si pamatuji, když jsme si ještě chodili pro lístky, tam byla radnice a tam je dávali, to bylo do roku 1953, že jsme byly tři děti, takže lístků bylo docela dost, ale stála se na ně fronta.

F. T.: Hradec byl celkově zajímavý svoji plánovitostí, proto se mu taky říkalo „salon republiky“. Když se začal rozšiřovat mimo historické jádro, to bylo směrem k Labi, tak se budovaly rovnou i obchody, to je dnešní třída ČSA a vzniklo tam i nové kulturní středisko, Grand hotel, Palmová zahrada a Adalbertinum, takže ta nová zástavba žila. Dále ta zástavba šla směrem k nádraží a tam vznikl tzv. zlatý kříž. Hlavní taková obchodní ulice to bylo od Paříže, přes Čelakovskou ulici, pak přes Švehlovu ulici a přes most až do centra a tam to všude žilo, to byla taková obchodní tepna. Tahle organizace prodeje přežívala až do těch devadesátých let, kdy se stavěly ty supermarkety na okraji města po vzoru Ameriky, kdy byl již po válce vysoký stupeň motorizace obyvatel, kdy mohl každý dojet do periferie a pohodlně si nakoupit. Ovšem už tehdy to tam taky začalo chátrat, takže úplně stejný problém jako po roce 1989 u nás. Gočárovka skoro odumírá.

A. T.: No ne skoro ta úplně odumírá, ty prázdné byty, nevšiml jste si?

F. T.: No a to město místo aby si uvědomilo rizika, tak tam ještě nasadilo hrozně vysoké nájmy, prostě ty soukromníky odrazovaly a totéž bylo na Benešovce. Pan Lamr mi říkal, že jim tam město nasadilo šílené nájmy, takže město to mohlo regulovat, že by dalo nižší nájmy.

M. Š.: A jak to tedy vypadalo v této části Hradce, která je úplně mimo centrum?

A. F.: Já Franto, povídej!

F. T.: Samozřejmě občanská vybavenost se zpožďovala za bytovou výstavbou třeba i několik let, než se tady objevila. Tohle byl tzv. šestý okrsek Moravského předměstí. Tehdy byla okrsková organizace výstavby, že ten určitý okrsek byl kolem pěti tisíc lidí a měl mít svou vlastní občanskou vybavenost: základní školu, školku, jesle, obchody a služby obyvatelstvu. To se dělalo, ale zpožďovalo se to, takže my když jsme se sem nastěhovali, jenom trčely z oranice tyhle baráky a tady to bylo staveniště, tady co jsou ty stromy podél silnice, to jsou náletové dřeviny, to nikdo nevysazoval. My jsme museli chodit nakupovat do pátého okrsku, to bylo Pod strání, tak já jsem vzal Moskviče a nakupovali jsme tam a postupně se to tu začalo doplňovat, takže koncem 80. let to bylo všechno. Dneska tu třeba chybí služby obyvatelstvu, to byla čistírna, sběrna obuvi, prádla, prodejna průmyslového zboží. Velký klad bylo, že v každém tom okrsku se zřídila pošta, to bylo nesmírně důležité. To je jedna z věcí, která přetrvala ty politické změny, že ta pošta tu zůstala.

A. T.: Lékárna je tady, sice je to ta nejdražší lékárna v Hradci, ale je.

F. T.: Po revoluci se náplň měnila k horšímu, protože to nikdo neovlivňoval, zase ta volná ruka trhu. Vybavenost se ale zpožďovala, nejdřív byly byty a pak ta vybavenost, to je fakt. Co se ale vůbec nedostavělo, to bylo obvodní středisko na Benešově třídě, kde je poliklinika, to byl jenom zárodek. Tam mělo být i kino, kulturní středisko, které nebylo v těch okolních centrech, k tomu už nedošlo, protože přišla revoluce a ten krajský investorský útvar byl zrušen, postavily se jen byty, co už byly ve výstavbě a ostatní plány už se nezrealizovaly.

M. Š.: A po revoluci se to tady na Moravském předměstí změnilo?

A. T.: No sem na Hvězdu pak přišel Štěpánek, jenomže kradla celá rodina, tak to zkrachovalo, ale to vám byl jeden z nejlepších obchodů v Hradci. Pak tam byla masna, a tam kde je dneska herna, tam byly lahůdky a tam pracovala holčička, co si přivydělávala v bordelu. No ve dne prodávala chlebičky, saláty a večer se jenom svlíkla a šla pracovat nahoru. No ano tady nahoře byl bordel. Jednou tady v létě kolem třetí ráno naskakovali do auta Němci tady pod barákem a doprovázely je ty dívenky, ty prostitutky. Ty Němci jim dávali dary, kytky a močili nám na panelák a to mě tak našťvalo, že jsem vystrčila hlavu z okna a řvala jsem na ně, tak se rozutekli. A jednou zase jindy tady byl hrozný kravál a to zase horda policajtů, oni to spolu vedli nějakí mladí kluci, ale pak je oba zatkli. Tak dva, možná tři roky to fungovalo v první půlce devadesátých let, jak se tomu dneska říká „divoká léta devadesátá“. A pak místo toho bordelu byly elektrospotřebiče.

F. T.: Já jsem chtěl jenom tím svým projevem říci, že není možné se na neviditelnou ruku trhu spoléhat vždycky, v tom obchodním trhu je potřeba to trochu hlídat, takhle jak to je dnes, by to fungovat nemělo, je potřeba spíše kombinace, nejde jít z extrému do extrému. Na městě to

obrovsky uvítali, oni se po revoluci nemuseli o nic starat, za ně to všechno zařídila ta neviditelná ruka trhu.

A. T.: Největší katastrofa byla, je to asi dva roky, tady na Hvězdě byla taková malá zelenina. Vedl to tam takový kluk a říkal, tady bude všechno, pak to otevřel a prodávala tam taková holčička a ta byla taky takových pochybných mravů, vypadalo to, že je taková veselejší. Já jsem si tam koupila broskve, krásně to vypadalo, donesla jsem si to domů a asi tak za půl hodinu na to koukám a ony ty broskve začaly černat, jestli byly nějaké zmražené, nebo to vytáhl někde z kontejnerů, to nevím. Letěla jsem tam zpátky a vrátil mi teda peníze. Já mu říkám: „pane, tady nevydržíte, my tady nejsme blbí“. Byl tady asi tři měsíce a konec a do dneška to neuklidil. Jinak tenhle nadchod je tady ideální pro narkomany, vy to nevidíte, ale oni si tady hulí. Tuhle jsem se koukala, byli tam takový dva kluci a hází šutry do veřejného osvětlení, no to víte, hned ho rozbili a zase letěli na další. Muž mi říkal, abych si toho nevšímala, ale já otevřela okno a zařvala jsem. Já tu mám známou v prodejně a ona říkala, že se tady bojí, protože tady je skupina takových mladých lidí a jsou to existence.

F. T.: Ještě mě napadá, co se nápadně změnilo, je aranžování, dneska už asi ani neexistuje ten učební obor. Já mám dojem, že to skomírá, ta úroveň výloh je dneska hrozná, je vidět, že to není v rukou profesionálů. Jak už říkala manželka, tak ten Don, to bylo srovnatelné se západem. Shodou okolností se to otvíralo v roce 1975 a já jsem ve stejném roce byl se svazem architektů ve Švýcarsku, tak jsem to měl ještě v paměti ty výlohy ve Švýcarsku a bylo to opravdu srovnatelné. Dneska to není, ty supermarkety nemají výlohy, všechno je otočené dovnitř, plášť se využije pro reklamy, ale málo kde je ta výloha a to je vidět ve městě, když se prochází tou ulicí, tak je všechno takové ubohé.

A. T.: Moji rodiče bydleli v Šimkově ulici, ten dům se vrátil v restituci zpátky a čekali jsme, že to bude dál ve stejném udržovaném stavu, ale kdepak postupně to chátralo a dneska tam nikdo nechce bydlet.

M. Š.: Řekli byste, že v té době existovalo zboží, které určovalo prestiž jedinců?

A. T.: To určitě ano, já vám to řeknu. Třeba bylo v kožichách, byly ty veluráky, to bylo hodně úzkoprofilové zboží. Nejlépe se měli zelináři, vedoucí prodejen masny a ty jejich paničky ty chodily luxusně oblíkané. Pak třeba televize v těch počátcích a pak zase barevné televize.

F. T.: Mě zase napadají šustáky, ty ve svých počátcích nebyly, a pak byly jenom modré, takže zase se sháněly jiné barvy, kdo měl fialové, tak to už bylo něco extra.

A. T.: Já jsem dělala na tom podnikovém ředitelství, to si ani neumíte představit, kolik známých mi volalo a chtělo šustáky. Džíny, to když začínalo, když s tím přišli do oděvů, tak to bylo snad slovenské výroby, pak ještě byly jugoslávské. Tehdy se radilo, že je třeba si

sednout do vany a napustit si teplou vodu, aby se roztáhly, jenomže když holka vstala, jak to bylo lajdácky udělané, tak měla modrou prdel a pak to vůbec nešlo dolů. Když to přišlo na sklad, tak jsme někdy chodili z kanceláře pomáhat a ty džíny jsme třídili, ale měli jsme úplně modré ruce. To nebylo zase tak kvalitní, jako to bylo v tom Tuzexu, až před revolucí byla ta kvalita zase lepší, když už jsme se to naučili vyrábět. A jízdní kola, to jsem začala v krámu skoro brečet. Já jsem znala vedoucího v jízdních kolech, jak je dnes prodejna Kulhánek, byl to jistý Rajf. My jsme tam to kolo sháněli a pak mi jedno nechal, to bylo totiž nedostatkové.

F. T.: Nebo auta, já jsem zažil, když jsme se konečně zmátořili, že bychom si mohli koupit auto, tak vůbec nebyli k mání škodovky, to bylo zase přes známé. Jediné co v té době bylo volně k mání, v té cenové relaci, byly Moskviče.

A. T.: Nebo mrazáky a ledničky nebyly, na to se stála fronta a napadá mě i broušené sklo, já tu mám asi tři kousky, dřív to bylo ceněné zlatem a dneska to nikdo nechce, já jsem se byla ptát ve starožitnostech a nechtěli to.

F. T.: Já si pamatuji, že jsem dělal s Honzou Kolomazníkem, když k němu přišla návštěva, tak on přijel se servírovacím vozíkem a tam měl malé lahvičky s různými druhy alkoholu, člověk ukázal, co chtěl a on donesl velkou láhev stejného druhu a pak vám nalil. To byla taková známka prestiže. A pak se majetnější vrstva odlišovala tím, že si stavěli chatu, jezdili tam autem a měli garáž. Potom pochopitelně kdo si mohl postavit rodinný dům nebo vilu a tam ty lidi mohli ukázat, že na to mají.

A. T.: Ale neměli to lidi jako můj muž, který byl architekt, ale spíš dělníci. U nás v baráku bydlel zedník, ten přišel s práce a šel zase pracovat, dohánělo se to na melouchách. Nám na zahrádce dělal vstupní branku melouchář, bylo to hrozné, než jsem to z něho vydoloval, ale to byl pan řemeslník a měl pořád co dělat. Nebo nám chodil dělat hrubou stavbu chaty zedník a to byl pan zedník a to jsme mu museli zajistit svačiny, pití, peníze a ještě jsme ho autem odváželi.

F. T.: Před válkou bylo to rozložení společnosti jiné, ale za socialismu být řemeslník, dělník či automechanik, to byl zlatý důl. Nejlépe se měli zelináři a řezníci ti byli nejmajetnější. Být vzdělaný, to nebylo klíčové, ale mít šikovné ruce.

M. Š.: Byly tehdy prodejny, které nebyly pro každého?

A. T.: Na Gočárově třídě byla prodejna Klenotů a tam skoro nic nebylo, vedle byly kožichy, ale že by si to někdo nemohl dovolit, to nebylo.

M. Š.: Co třeba Tuzex?

A. T.: V Tuzexu tam bylo narváno pořád.

F. T.: Za toho socialismu to bylo rozvrstvené spíš tak, co kdo sehnal. Byli lidi, kteří sehnali všechno. S takovým člověkem já jsem seděl v kanceláři, že jo, takže jsem to měl s první ruky. To byla tak první polovina šedesátých let a v té době nebylo máslo a sýry, nebylo to z toho důvodu, že se to vyváželo do NDR. Já co jsem seděl s tím hochem, tak měl všude známé a on nebyl ani schopný to všechno zkonzumovat, tak co už nezvládl sežrat, jsem od něho dostával. On sehnal i Škodovku, která v té době nebyla běžně k mání.

A. T.: Byl to soudruh, prověrky dělal a má se jako prase v žitě i dnes.

F. T.: Takže to rozvrstvení bylo někde jinde, než před válkou. Před 48 byl zase pan velkostatkář, velkouzenář, továrník a za toho socialismu to bylo jiné. Já jsem po té vysoké škole nastoupil do práce a měl jsem o sto korun víc než průmyslovák, který se mnou seděl v kanceláři. On se mi smál a říkal: „Ty ses pět a půl roku učil a kolik já jsem si za tu dobu vydělal“ a měl pravdu. Ta stokoruna v té době byla asi jako pětistovka, ale stejně to bylo málo. Já když jsem nastupoval do práce, tak jsem měl 1 200,- korun, pak jsem měl 1 900 korun, na tom se to drželo hodně dlouho a teprve potom to šlo zase nahoru, takže to bylo něco úplně jiného.

A. T.: No, ale vezmi si, že jsi v práci skončil před pěti lety, když ti bylo 78 let, ale při tom jsi nikdy nedosáhl na tu stanovenou průměrnou měsíční mzdu a to jsi byl architekt. Já jsem vydělávala devět stovek a za ty jsem byla ráda v té době.

M. Š.: A v Tuzexu jste někdy nakupovali?

A. T.: No jé, já jsem tam hodně nakupovala, skoro všechno.

F. T.: No to bylo tak, že někdo pracoval v zahraničí a byl placený v bonech. My jsme se dostávali k bonům tak, že jsme je kupovali. Běžně byl jeden bon za pět korun, někdy i za čtyři, dokonce se dal sehnat i za tři koruny. Myslím, že to bylo vidět v tom filmu Bony a klid, před Tuzexem stáli veksláci a nabízeli bony.

A. T.: Jeden Tuzex byl na velkém náměstí naproti galerii moderního umění a jeden dole na Leninově třídě. To navrhoval tady manžel ty interiéry. Já jsem četla, že ta Havlová tam nakupovala i rohlíky, ale že by na to lidi nedosáhli to ne, to nebylo.

F. T.: Bylo to teda předražené a ukazovalo se, že ty věci tam byly taky podřadné, že by to na západě nikdo nekoupil a u nás se prodávaly ty výrobky, že byly krásně balené. My jsme tam tehdy kupovali jasmínový čaj, ale tak kvalita tam byla mnohokrát horší.

M. Š.: Můžu se tedy zeptat, co jste tam konkrétně kupovali?

A. T.: Já jsem tam kupovala skoro všechno.

F. T.: Jak všechno?

A. T.: Tak svetry jsem si tam kupovala, dvoje džíny, pro Ondráška angličáky, pak trička a to jídlo.

F. T.: Naši známí co byli v Mongolsku, tam kupovali i elektroniku a auto si tam koupili, ale to v Praze. Fakt je, že tehdy elektronika byla hrozně drahá a taky ta elektronika rychle zastarávala.

M. Š.: Jezdili jste někdy nakupovat i mimo Hradec?

A. T.: Jo jezdívali jsme do NDR, hlavně to byly Drážďany, tam jsem byla několikrát a to jsem vždycky koukala jako blázen. Bylo to tam senzační. Měli tam náš toaletní papír a tady v té době nebyl. Frantovi jsem přivezla krásnou kravatu značky Hedva Moravská Třebová. Okurky jsem vozila znojemské, co tu nebyly. Měli tam nádherný porcelán, bundy a oblečení a děti.

F. T.: To je taky zajímavé, zastavit se nad tím, že ani za socialismu se všem neměřilo stejně, protože východní Němci toho měli víc, aby ten rozdíl mezi východem a západem nebyl tak velký, pak se měli líp Maďaři, kteří tam udělali tu kontrarevoluci, ti měli jako výhody, takže už za socialismu měli soukromé podnikání. My jsme tam byli v soukromé restauraci a to se nedá srovnat s tím, co bylo tady a ani to zboží. A ještě Polsko, tam se jezdilo i po té revoluci. Za toho socialismu jsme v Poznani koupili výbornou šunku.

A. T.: My jsme měli s Frantou obrovské štěstí. My jsme se seznámili s polskými manželi. Do Polska se dalo dostat jenom na pozvání. Tak jsme u nich byli ve Varšavě, oni nám to tam platili a my zase jim, když byli oni u nás. Tehdy jsme byli v Bělověžském pralese a tam se málo kdo dostane. Byli jsme v Gdaňsku, v Gdyni a tam na tu dobu bylo poměrně levno. Franta byl jinak v tom Švýcarsku a já jsem byla týden v Berlíně a bydleli jsme, jak je Braniborská brána tak takhle nalevo v hotelu Adler, který dnes je prý úplně nejdražší. Dokonce jsme spali v hotelu, kde spal Hitler s Evou Braunovou.

M. Š.: Které zboží považujete zpětně za nejvíce nedostatkové?

A. T.: No tak nebyly ty šušťáky, ledničky. Pak nebyla Auta, televize, pračky, elektronika, jízdní kola, šicí stroje. Z drogerie nebyly francouzské voňavky. Já, že jsem dělala na těch oděvech, tak jsem se znala s ředitelem a ten mi nechával každý rok parfém, jmenovalo se to Antilope, byla to francouzská vůně, stálo to dvě sovky, bylo to obalené látkou pepito, ale jak to vonělo a to mi vydrželo na celý rok a víte kolik to stojí dneska ta sklenička? Stojí čtyři a půl tisíce, no opravdu já ji sháněla. Ani pořádná mýdla nebyla, to byla jen levandule a dneska zase není levandule, není a já bych si jí tak ráda koupila.

M. Š.: A co třeba potraviny?

A. T.: No u potravin nebyly třeba olejovky, ale jak kdy, to se musí brát podle toho kdy. Základní potraviny ty byly. Padesátá léta a první půlka šedesátých let byla skromnější, ale pak se to zlepšovalo. Spotřební zboží to bylo horší, ale jídla bylo vždycky dost. Nebyly banány, pomeranče. Dneska se nadává na kubánské pomeranče, měly tenkou kůru, a proto se špatně loupaly, ale když si to člověk vymáčkal, to bylo, oni nebyly vůbec práškovány, na tu Kubu se pořád jezdilo, takže to bylo čerstvé. Jeden den to přivezli na letiště a druhý den to bylo tady u nás na krámě.

M. Š.: Řekla byste, že se situace v obchodě nějak změnila po roce 1989?

A. T.: No hrozně, ta síť obchodů a ty prodavačky, to je pohroma. No to nejsou prodavačky.

F. T.: Pokud jde o to něco sehnat, tak to seženete všechno, je to drahé, ty oděvy, ty butiky a je to hrozně nekvalitní.

A. T.: No třeba takový flaušový kabát. Dřív stál kolem šesti stovek, dneska stojí i dvanáct tisíc, ale ta kvalita to je nesrovnatelné. Víte co jsem já dělala? Jak jsem dělala v těch oděvech, tak mě to hrozně zajímalo, tak jsem vlezla do nějakého butiku, nechala jsem si to všechno ukázat, navlíkla jsem si to na sebe, no samozřejmě jsem si to nikdy nekoupila, protože jsem na to neměla, ale ono to bylo tak hrozně nekvalitní. Oni jsou ti Italové, oni jsou to lajdáci, oni to mají odfláknuté, i ten materiál je, no hrozně se to mačkalo.

F. T.: Jinak kdo má peníze, tak se sežene dneska úplně všechno. My jsme o tom nemluvili, ale špatně se sháněl i stavební materiál, třeba takové hurdy z těch se dělaly stropy, to byl problém sehnat. Dneska je nepřehledné množství stavebního materiálu, ale je to hodně drahé. Kdo měl za socialismu peníze, tak postavil rodinný domek tak za sto padesát tisíc, a potom za dvě stě tisíc a to už byla pěkná dvoupatrová vilka, dneska je to desetkrát více. Takže třeba ty platy nestoupily desetkrát. Dnes se sežene všechno, ale musejí být peníze. Kvalita šla dolů, i ten osobní styk s obsluhou je minimální. Prodavačky jsou nepříjemné a vůbec nevědí. Snížila se i úroveň aranžování.

M. Š.: Jak byste tedy v závěru zhodnotila konzumerismus a tu dobu v kontextu s dneškem?

A. T.: No dřív to bylo hodně drahé hlavně oděvy a elektronika, jídlo ani ne. V obchodech byly úplně jiné služby. Trvanlivost byla o dost vyšší, takže to v podstatě odpovídalo té ceně. Dřív když jsem si koupila kalhoty, tak tam byla dlouhá záložka, dneska tam je záložka centimetr, za dva měsíce jsem přibrala a prasklo mi to.

F. T.: Abych dal příklad třeba fotoaparáty, tak před čtyřiceti lety jsem si koupil foťák a to se počítalo, že to vydrží celý život, dneska při prodeji mě upozornili, že to je tak na pět let a oni to zdůvodňují tím, že co by pak ty továrny vlastně vyráběly. Takže to má zkrácenou dobu

životnosti. Když jsem kupoval digitální fotoaparát tak mi prodavač řekl, že kdyby se mu něco stalo po záruce, že je lepší ho vyhodit a koupit nový vyspělejší.

A. T.: Podívejte se tady, já nejsem žádná čůza, ale koupila jsem si asi před dvěma lety tenhle smaltovaný kastrol. (narátorka ukazuje hrnec) Moje maminka měla taky takové kastroly, vydržely ji celý život, pořád byly krásné a dneska podívejte se, jak to vypadá po dvou letech.

F. T.: No i ty roboty, když se o ně člověk staral, tak vydržely a celkově to kuchyňské náčiní.

A. T.: Nebo byly šicí stroje, dneska to nic nevydrží, já mám vedle šicí stroj Lada. Moje maminka ten stroj dostala, když ji bylo 14 let a pořád funguje i přes to je že 86 let starý a pořád šije perfektně.

F. T.: Akorát tyhle věci zastarávají, třeba auta, ale je pravda, že třeba u aut se díky masové výrobě ceny srazily a dneska si může třeba aspoň ojeté auto koupit každý. Je hrozně těžké říct, která doba je lepší, obojí má něco do sebe.

A. T.: Štvali nás ty schůze a ta školení, kdyby tam člověk nešel tak bylo zle.

F. T.: Já jsem měl na vysoké škole profesora, ten uměl dobře francouzsky a o prázdninách jezdil se studenty do Francie každý rok, takže on tam ty poměry dobře znal. A my jsme vždycky nadávali, že pořád něco sháníme a on říkal: „Co chcete, tady to je zase levnější a nemyslete si, že ve Francii taky neshánějí, je tam sice všechno, ale zase se hledá, kde to je nejlevnější“.

A. T.: Dneska to je vlastně taky tak, člověk už neshání daný výrobek, ale jeho nejlevnější variantu, takže každá doba má svoje, abych to uzavřela.

M. Š.: Dobře tak to ode mě bude vše, takže vám děkuji za poskytnutý rozhovor a mějte se krásně.

A. T.: Nemáte za co, rádi jsme s manželem zavzpomínali.

Přepis redigovaného rozhovoru č. 7

Projekt: Diplomová práce

Narátor: A. L. (68. let)

Tazatel: M. Š.

Datum konání rozhovoru: 15. 3. 2017

Místo konání: bydliště narátora

M. Š.: Dobrý den, moc vám děkuji, že jste svolila k poskytnutí rozhovoru.

A. L. To nemáte za co.

M. Š.: Moje první otázka, odkud pocházíte a kolik je vám let?

A. L.: Já jsem ze Slovenska, to je takové malé městečko, jmenuje se Strážske, to je u Michalovce, spíše mezi Michalovcem a Humenné. A kolik mi je? Bylo mi teď 68, takže jsem ročník 1948, je to hrozné.

M. Š.: A kdy jste přišla do Hradce?

A. L.: Do Čech jsem přišla v roce 1968, nejdříve jsem bydlela v Chrudimi, to bylo asi osm let a pak jsem se v polovině sedmdesátých let přestěhovala do Hradce.

M. Š.: Jaká byla vaše profese za minulého režimu?

A. L.: Žádnou profesi nemám, mám jenom devítiletku, protože nám táta zemřel, když mi bylo čtrnáct a ještě jsme stavěli dům, tak jsme museli pomáhat. Od patnácti let jsem pracovala jako dělnice až do důchodu.

M. Š.: Jak byste charakterizovala situaci v obchodech za minulého režimu?

A. L.: Peněz moc nebylo, ale všechno bylo levné, za stovku byl nákup na týden. Bůček stál 20 korun za kilo, mleté maso 18 korun, kotleta 42 korun, párky kolem 3 až 5 korun, žebírka stály 5 korun, mléko 3 koruny, máslo 8 korun, rohlík 30 halířů, chleba kolem 7 korun, tvaroh 4 koruny, prostě všechno bylo levné, no dalo se žít. Zákusky to bylo taky kus kolem koruny.

M. Š.: Vybavujete si nějaký zážitek získaný v obchodě, kdy s vámi bylo jednáno nedůstojně?

A. L.: Ne to určitě ne, všechny prodavačky byly ochotné a milé, teda banánů moc nebylo, ale na co jsou banány, ty nejíš každý den, před Vánocemi byly fronty, ale bylo toho dost, ale já si na tu dobu nestěžuju. Dělal jsem v nemocnici uklízečku chvíli a tam jsem brala tisíc dvě stě, pak jsem šla do gumovky dělat dělnici a měla jsem skoro čtyři tisíce a to byly velké peníze čtyři tisíce.

M. Š.: Myslíte, že fungovala nějaká vnitřní obchodní síť mezi prodavačkami?

A. L.: No to nevím, ale asi jo. Je pravda, že když chtěl člověk něco nedostatkového, tak jediné to šlo pod pultem, ale dalo se koupit všechno, to neexistovalo, že by byly regály prázdné.

M. Š.: Chtěl bych se zeptat, vy jste říkala, že jste žila osm let v Chrudimi, tak jaká tam byla obchodní dostupnost?

A. L.: Stejně jako tady, já nevidím žádný rozdíl. Bylo to menší město než Hradec. Na náměstí byly normální obchody: boty, oděvy, masna, samoobsluha, takže jsem v Chrudimi sehnala všechno, co jsem potřebovala.

M. Š.: Jak byste charakterizovala obsluhu v obchodech v té době?

A. T.: Prodavačky byly vyučené v oboru, a byly znalejší, já jsem s nimi nikdy neměla problém, byly velice ochotné. Kolik měly plat to nevím, ale dneska ho nemají nic moc.

M. Š.: A tady v Hradci se dalo nejlépe nakoupit kde?

A. T.: Já jsem bydlela na starém městě u divadla, takže když jsem šla z práce, tak jsem si tam nakoupila, tam byla masna, samoobsluha, Tuzex tam byl, krejčovství, lovecké zbraně, takže jsem nemusela chodit nikam, tam jsem si nakoupila a šla jsem domů. Hodně obchodů pak bylo na Gočárově třídě, Dukelské třídě, tam jsem kupovala polotovary třeba španělské ptáčky, bylo to výborné, člověk už doma nemusel vůbec vařit, jenom to ohřál a hlavně to bylo levné. Já vám povím porovnat ty párky, salámy co bylo tehdy a co je dnes to se nedá, dneska je to samá mouka, voda a sója a je to neskutečně drahé, dřív to byla kvalita, když člověk kousnul do párků, tak z nich ještě tekla šťáva.

M. Š.: Které zboží dříve poukazovalo na prestiž jedince?

A. L.: Tenkrát byl hodně žádaný Tuzex. Já měla Bony jen dvakrát. Jednou jsem je měla, že jeden bon byl snad za patnáct korun. Jednou když se syn vracel z vojny do civilu, tak jsem mu kupovala džínový oblek, abych mu udělala radost, takže jsem mu koupila ten oblek. Ještě mi zbyly nějaké bony na kávu a čokolády, jsem to chtěla zkusit, jak chutnají výrobky za západu a bylo to lepší, ale opravdu i tady u nás byly kvalitní produkty. A teď mě napadlo, že jsem předtím neřekla, že i cigarety byly levné. Dneska stojí balíček minimálně 80 korun, v té době stály startky čtyři koruny, na Slovensku jsem kupovala dětvy a ty stály korunu.

M. Š.: A kromě věcí z Tuzexu bylo něco dalšího?

A. L.: No taky se hodně sháněly desky. Můj manžel hrál na bicí, takže hodně kupoval gramodesky, to se prodávalo v Supraphonu, ten byl ve Švehlově ulici, kdo mě hudbu od západních interpretů, tak to taky vypadalo prestižně. Jedna deska vyšla kolem stovky, takže byla dražší než LP od našich zpěváků a taky se to hůře shánělo. A ještě se hodně sháněly televize, já jsem si kupovala televizi za čtyři tisíce, byla to velká Tesla a měla jsem ji snad

dvacet let a ani jednou nebyla v opravně. Kupovala jsem si novou jen proto, že jsem chtěla barevnou, jinak bych ji asi měla ještě dneska.

M. Š.: A které obchody byly považovány za prestižní?

A. L.: No tak to byl jen ten Tuzex, jinak bylo všechno pro všechny.

M. Š.: A jak vypadal Tuzex?

A. L.: No Tuzex byl na Velkém náměstí, pak ještě jeden byl na Gočárovce. Vypadalo to tam stejně jako v jiných obchodech, prostě regály, za pultem prodavačka a ta tam obsluhovala, ale jak jsem říkala, nakupovala jsem tam jenom dvakrát, takže si toho moc nepamatuji. Ono sehnat bon za patnáct korun to bylo poměrně dost.

M. Š.: A bony jste sháněla jak?

A. L.: No od té známé. Ona pracovala tady, jak je lékařská fakulta u Gajerových kasáren, její manžel pracoval s mým mužem, oni spolu hráli a říkala jsem jí, že bych chtěla synovi udělat radost a ona mi poradila ať mu něco koupím v Tuzexu, že mi sežene bony.

M. Š.: Nakupovala jste v obchodních domech?

A. L.: No jistě v Prioru. Tam se sehnalo všechno, dole byly potraviny, nahoře bylo všechno: záclony, oděvy, elektronika, nábytek, tam bylo všechno. Jak dneska všichni vykřikují, že nic nebylo, to není pravda.

M. Š.: A co tedy za vás bylo nedostatkové? Bylo něco?

A. L.: No dneska se pořád omývá, že nebyl toaletní papír, ale to byl krátkodobý výpadek, když se jim tam něco porouchalo a taky pořád říkají, že nebyly banány, mandarinky. Dneska jsou tady mandarinky za padesát korun, copak si to může důchodce dovolit? Kdysi byly hodně kubánské pomeranče, na ty se dneska hodně nadává, sice byly tvrdší, ale pomeranče si nekupujeme každý den, za to mléko, maso, pečivo to ano. Ale měli jsme tady naše: jablka, hrušky, angrešt, hroznové víno, švestky, jahody, to si dneska už ani nemůžu dovolit, jak to šlo cenově nahoru. Jé dřív to bylo tak levné.

M. Š.: A kde jste ještě ráda nakupovala?

A. L.: No měla jsem ráda Baštu, to bylo kousek od Ulrichova náměstí, dneska tam je tuším Rodinka. Tam se dalo naobědvat za čtyři koruny, taky tady bylo u Adalbertina, jak je dneska Erko, tak naproti kde je teď sekáč, byla v té době rybárna. Tam tehdy prodávali: křapky, chlebičky, ryby a vyvařovalo se tam. Tam chodili lidi normálně na oběd a bylo to tam levné. Na druhé straně byla cukrárna, vedle byla prádelna a já jsem si vůbec neprala, jsem si jen šla s taškou a za dvacku, někdy za patnáct korun bylo vypráno. Záleželo, kolik toho bylo, za dvacku jsem měla vyprané velké prádlo. Vedle byla cukrárna, tam si mohl dát člověk kafe, čaj

a hlavně zákusky, ty byly po koruně, ty nejdražší pak kolem dvou korun a dneska stojí zákusek i kolem čtyřiceti korun, tak si vezměte co to je.

M. Š.: A jezdila jste někdy třeba nakupovat i mimo Hradec, třeba i do zahraničí?

A. L.: Jo byla jsem od práce ve východním Německu, to bylo vždycky na jeden den. Jednou jsem byla v Drážďanech a pak ještě v jednom městě, to už si nevzpomenu na název. Ještě jsem byla v Polsku. Jak to bylo na jeden den a večer se vracelo zpátky, tak se tam i nakupovalo. Synovi jsem tam kupovala župan, ale jinak jsem tam toho moc nenakupovala, šli jsme se jenom podívat. Tady bylo tehdy všechno levné a já jsem nebyla moc náročná, takže jsem kupovala jenom nějaké bonbóny, čokolády a ten župan, abych si zase nevezla peníze nazpátek. Dřív bylo všechno levné i bydlení, já když jsem bydlela na náměstí, tak jsem platila 40 korun, dole pod náměstím pak za 2+1 jsem platila 125 korun, syn tam dneska platí za nájem 13 000 korun, takže to je sakra rozdíl, jde na to skoro celá jeho výplata. Já když jsem tehdy zaplatila s vodou, elektrikou a telefonem necelých pět stovek, tak mi pořád zůstalo 80 procent z platu.

M. Š.: Jak se změnila situace po roce 1989?

A. L.: Nejdřív ještě dva tři roky po revoluci to bylo pořád stejné, pak se začalo zdražovat, byty a obchody se začaly vracet soukromníkům no a šlo to nahoru. A kvalita se pořád zhoršovala.

M. Š.: Jak byste zhodnotila situaci v obchodech v té době a dnes?

A. L.: Bylo to lepší, já jsem si na nic nestěžovala, byla jsem jenom obyčejný dělník, ale nikdy jsem nebyla bez peněz. Vždycky kdo uměl pracovat tak peníze měl. Já jsem půjčku nikdy neměla, vždycky jsem ušetřila a nikdy jsem nevycházela od výplaty k výplatě.

M. Š.: Ode mě to bude vše, takže vám moc děkuji.

A. L.: Není zač.

Přepis redigovaného rozhovoru č. 8

Projekt: Diplomová práce

Narátor: M. M. (70 let)

Tazatel: M. Š.

Datum konání rozhovoru: 3. 4. 2017

Místo konání: bydliště narátora

M. Š.: Ještě jednou dobrý den. Já se vás nejdříve zeptám, odkud jste, v jakém roce jste se narodila a kolik vám je tedy nyní let?

M. M.: Původně jsem bydlela v malé obci v okrese Chrudim, která se jmenuje Podlažice a byla tam napsaná největší kniha světa, to je jediné, čím jsou Podlažice známé. Pak jsem studovala v Chrudimi, tam jsem poznala svého manžela, kterého jsem si vzala a od té doby bydlím na stejné adrese a to je od roku 1974.

M. Š.: A ještě jednou jestli se můžu ptát kolik vám je let?

M. M.: Narodila jsem se v roce 1946 a letos mi bude 71.

M. Š.: Jaká byla vaše profese v období socialistického Československa?

M. M.: Celý život jsem pracovala jako úřednice.

M. Š.: Jak byste charakterizovala situaci v obchodech v té době?

M. M.: Tak nebyly žádné supermarkety, byly spíše obchody menší, ale řekla bych, že o to více se nám tam věnovali prodávající. Dneska když člověk přijde do supermarketu, tak to je doba, než vůbec sežene někoho, kdo mu pomůže, když je třeba poradit s něčím, čemu třeba já nerozumím.

M. Š.: Vy jste říkala, že pocházíte z malé obce, byla tam situace s obchody odlišná?

M. M.: Ano byla a hrozně moc. Tam byl jeden jediný obchod, který prodával od pondělí do pátku. V pátek měl obchod sice prodlouženou prodejní dobu do sedmi hodin, ale o víkendu tam nebylo kam jít. To člověk tehdy musel opravdu myslet na to, co bude třeba na víkend koupit, aby to pak měl. Na ty prodejny se střídali dva zaměstnanci, ale fungovalo to. Oblečení a obuv se jezdila nakupovat do Chrudimi, ale potraviny jenom u nás na vesnici, kdo by se s tím taky vozil, když jsme neměli auto.

M. Š.: A obchodní infrastruktura v Chrudimi byla na jaké úrovni?

M. M.: Oproti Hradci to tam bylo skromnější, ale zase jsme tam koupili všechno, to co jsme potřebovali na sebe, dál do Pardubic jsme nejedli. Ještě jsme často jezdili nakupovat do Chrasti, to je nejbližší městečko a tam na náměstí bylo taky všechno ať už oblečení či obuv,

ale nebyl takový výběr. Jako malým nám to bylo jedno, ale pak když už jsme se chtěli líbit, tak nám to jedno nebylo

M. Š.: Máte nějaký zážitek, kdyby s vámi bylo v obchodě jednáno nedůstojně?

M. M.: Myslela jsem, že sklerózu ještě nemám, ale nic takového si nevybavuji. Dřív byly v každém případě prodavačky profesionálnější. Každá prodavačka měla konkrétní aprobaci, takže jsme si kolikrát chodili do krámu i pro radu. Prodavačky dokonce nosily i stejnokroje.

M. Š.: Dneska to tak již není?

M. M.: No ne všude. Dneska hodně záleží, kde člověk nakupuje, když se nakupuje někde u Vietnamců, tak tam ta zpětná vazba není, ale třeba na tohle si můžu pochválit prodejnu Tesca a Kiku.

M. Š.: Když už se přesuneme do Hradce, kde se tady dalo nejlépe nakoupit?

M. M.: Nejlíp se nakupovalo, v prodejně Labe, dnes je ta prodejna uzavřená a je to vlastně v Labské kotlině jedna. Byla tam samoobsluha, kde se prodávalo úplně všechno včetně masa. Byla tam výseková část masny, takže jsme tam chodili hodně pro maso, dost jsme tam chodili kupovat játra, ty totiž jinde nebyla. Já jsem tam kousek pracovala, takže pro mě to nebyl problém si tam nakoupit a pak si to odvézt veřejnou dopravou domů.

M. Š.: A kromě této samoobsluhy, vás napadají ještě další místa?

M. M.: Tak hnedka za křižovatkou byla hnedka Lipka, to už bylo v Labské kotlině dva, to bylo podobné jako Labe, jen už tam nebyl takový výběr. Já jsem do malých obchodů moc nechodila. Na Gottwaldově náměstí, dneska to je Ulrichovo náměstí, tam byl Vzor, tam prodávali samostatně zeleninu, maso a občerstvení, tak tam jsme chodili hodně na občerstvení. Pak se chodilo hodně na Baštu, ta byla, jak je poliklinika dva za křižovatkou směrem na Masarykovo náměstí, tam se chodilo hlavně na obědy.

M. Š.: Řekla byste, že za vás existovalo zboží, které prezentovalo prestiž jedince?

M. M.: To bylo vždycky módní zboží, třeba když začaly skládací deštníky. Dále následovaly šustáky, dřiny i kožené bundy, když to někdo měl, tak vypadal důležitě, že to sehnal.

M. Š.: A mimo módu?

M. M.: Tak pak se hodně kupovalo broušené sklo, to bylo běžně k sehnání, ale stálo poměrně dost, takže se nedalo kupovat pořád, proto kdo ho měl, tak ho všude vystavoval. Ještě dražší a prestižnější bylo novoborské sklo.

M. Š.: A kde se to v té době kupovalo?

M. M.: Na Žižkově náměstí byla specializovaná prodejna na novoborské sklo a koupilo se tam i broušené sklo. Pro broušené sklo se chodilo hlavně do centra města, kde byla přímo prodejna skla a porcelánu.

M. Š.: A co třeba elektronika?

M. M.: No ještě víc než elektronika se sháněla auta, na to jsme ale my nenašetřili, takže nás to netankovalo. Elektrospotřebiče byly vždycky s frontou, pak když už se člověk jenom dozásoboval, tak už to šlo koupit běžně. Třeba na první automatickou pračku se stála fronta, ale pak už to šlo. To samé bylo u prvních jízdních kol, na to se taky stála fronta. Pak po sametu se tady začaly prodávat fritáky či walkmany, ale muselo se pro ně jezdit do Rakouska, protože tady to moc nebylo k sehnání. Dneska toho je tolik, že už o to ani nikdo nestojí.

M. Š.: Takže myslíte, že už v té době byla snaha předhánět se v tom co kdo má?

M. M.: No to bezpochyby byla.

M. Š.: Které obchody byly v té době považovány za nejprestižnější?

M. M.: No tak to byly hlavně ty, kde se nedalo nakupovat za československé koruny, ale za bony, ty byly prestižní, protože nebyly určené pro každého.

M. Š.: Vy jste někdy nakupovala v Tuzexu?

M. M.: Nnakupovala jsem tam nikdy. My jsme přisun k bonům neměli, asi by se dali sehnat na černo, ale zase tak moc jsme po tom neprahlí. Je pravda, že jsem se tam byla párkrát podívat za výlohou z chodníku a opravdu to bylo něco jiného, ale nijak mě to nelákalo.

M. Š.: A řekla byste, že nakupovat tam bylo běžné?

M. M.: No já bych řekla, že ano. My jsme s manželem měli známé, kteří nikdy nebyli v zahraničí a sháněli si bony na černém trhu nelegálně asi od veksláků. Jsem si jistá, že ani jeden nikdy nepracoval v zahraničí, takže devizový účet neměli, ani příbuzné na západě neměli a ani se tím nijak netajili, že si shánějí bony na černo, ale my jsme tu potřebu neměli. Nejvíce se to poznalo podle riflí, kdo nakupuje v našich obchodech a kdo v Tuzexu.

M. Š.: Šila jste si někdy oblečení i doma?

M. M.: No to zase ano. Tenkrát se hodně šilo, dneska už to tak není. Kdo chtěl mít v té době lepší oblečení, nějak se odlišovat od ostatních, tak si šil. Hlavně do tanečních se šilo a pak pro malé děti se šilo. Existovala taky prodejna střihů ve Švehlově ulici, kde se střihy normálně prodávaly, to si pamatuji velice dobře. Já jsem měla kamarádku, která odebírala Burdu a za mě jím zásobovala, tam byly hodně módní kousky a podle toho se šilo.

M. Š.: Vybavujete si třeba prodejny Eso a Luxus?

M. M.: Eso ano tam jsme chodili, ale jenom pro párky. Párky tam byly teda o dost lepší, byly krásně vyuzené a samé maso. V normálním krámě stály párky kolem 35 korun, ale v Esu to bylo přes 60 korun.

M. Š.: Vy jste teď zmínila kvalitu párků, jak byste kvalitu hodnotila celkově v té době?

M. M.: No věci byly všeobecně opravdu kvalitní, to je zase pravda, uzenářské výrobky to se nedá vůbec srovnávat a to samé platí i o jogurtech. Porovnávat to cenově to je těžké, on je jiný přepočít. Kdybych si spočítala, kolik jsem brala tehdy a kolik se bere dneska, tak je spousta výrobků dneska levnějších, ale ta cena neodpovídá kvalitě. Dřív to bylo o něčem jiném, dneska když chce člověk tu kvalitu, jaká byla dřív, tak si musí dost připlatit a to už je ta cena zase vyšší.

M. Š.: Nakupovala jste někdy v obchodních domech?

M. M.: No tady v Hradci byl jediným obchodním domem Prior. Jak vypadal v té době, tak to už si moc nepamatuji. Občas jsem tam nakupovala, takže si pamatuji, kde tehdy stával, ale tím to končí. Cena byla jednotná a to samé co měli tam, tak měli i jinde. Pro mě jako pro Hradečáka Prior ani nemusel existovat, mě to spíše přišlo, že Prior byl výkladní skříní pro přespólní, co do Hradce přijeli odjinud. Já radši nakupovala v místě bydliště. Ta budova byla situovaná tak, aby tam z hlavního nádraží každý trefil.

M. Š.: Vy jste zmínila nakupování v místě bydliště, tady na Moravském předměstí to vypadalo jak?

M. M.: No tady se nejdřív nakoupit nedalo. Hvězda vznikla až pár let po dokončení tohoto panelového domu, my jsme se sem nastěhovali v roce 1977 a Hvězda vznikla až někdy po roce 1980. Takže se chodilo do večerky, která byla ve výměníku, kde je dnes Kocour. Pak se ještě muselo pro něco konkrétnějšího chodit nahoru k Pod strání, ale to se muselo s kočárkem pěšky. Kočárků tu bylo po Hradci v té době tolik, že autobusy už jezdily z centra plné kočárků a tak jediné to vzít zádem písečnicí pěšky. Veřejná doprava to nebylo jako dnes, že jezdí pětkrát za hodinu, sice sem jezdila 23 a 24 jako teď, ale každý z nich jen jednou za hodinu.

M. Š.: A jak v době otevření nákupní středisko Hvězda vypadalo?

M. M.: No bylo to úplně jiné. Hvězda byla členitá, tam byla zvlášť zelenina, masna a potraviny. Nahoře v druhém patře byly hračky, pak tam bylo papírnictví, obuv, oděvy a domácí potřeby. Dole byl bufet. Takže na místní obyvatele se myslelo mnohem víc, než se myslí dnes, kdy se musí všechno vozit z města.

M. Š.: Jezdila jste někdy nakupovat i mimo Hradec?

M. M.: No občas ano, když bylo potřeba něco, co v Hradci nebylo, tak se jezdilo do Prahy, ale častěji se jezdilo do Pardubic. V Praze se jezdilo hodně do Kotvy a do Máje. V Pardubicích do Prioru, ten tam byl dřív než ten náš a hlavně tam byla i jiná skladba zboží.

M. Š.: Jezdila jste třeba někdy i za nákupy do zahraničí?

M. M.: No ano jezdilo se nakupovat do Maďarska, hlavně pro módní trička a jiné módní zboží, to je pravda. Do Polska se pak taky jezdilo.

M. Š.: Které zboží považujete v té době za nejvíce nedostatkové?

M. M.: Dneska se hodně omývají banány, ale já banány nejím, takže mi to bylo jedno. Tady v Hradci nemůžu říct, že by někdy něco nebylo, třeba to nebylo pořád, ale když přišlo zboží, tak se to dalo sehnat. Pamatuji éru, kdy nebyl toaletní papír či vložky a stáli se na to fronty. Dokonce ve frontě na vložky byli vidět i páni, tomu jsme se vždycky smáli. Lepší šampony to taky nebylo běžné a pak taková fáma, že přišla fáčka, ale bez toho se člověk obešel.

M. Š.: Řekla byste, že se nějak v obchodě změnila situace po roce 1989?

M. M.: No to se nedá ani srovnat. V dostupnosti zboží proběhla zásadní změna, ale také změna v kvalitě je zásadní. Zboží je dnes víc, ale v horší kvalitě.

M. Š.: Jak byste zhodnotila situaci v obchodech v té době a dnes?

M. M.: Tady je to dvousečné, protože na takové vesnici si člověk v té době obstaral vše, co potřeboval, protože se to dalo koupit tam. Na vesnici to mají dneska lidi mnohem složitější, bez auta už se tam neobjedou, musí třeba autobusem za nákupem obyčejného mléka. Dřív se tam na lidi myslelo. Zatímco ve městech, je dneska mnohem lepší výběr a dá se zde sehnat vše, tak bych to shrnula.

M. Š.: Tak v tom případě to bude vše, takže vám děkuji.

M. M.: Nemáte za co.

Přepis redigovaného rozhovoru č. 9

Projekt: Diplomová práce

Narátor: S. B. (70 let)

Tazatel: M. Š.

Datum konání rozhovoru: 12. 4. 2017

Místo konání: bydliště narátora

M. Š.: Moje první otázka bude, odkud jste, v jakém roce jste se narodila a kolik vám je nyní let?

S. B.: Myslíte, kde jsem se narodila?

M. Š.: No můžete to vzít postupně, pokud jste se v průběhu života stěhovala.

S. B.: No pořád. Narodila jsem se u Frýdku-Místku v Bašce, ale tam jsme byli jenom rok, protože naši šli osidlovat pohraničí. Takže jsme se ocitli v Lipová-lázně vedle Jeseníku. Potom jsem šla studovat do Prahy, tam jsem si nabrnkla svého prvního muže, to byl Kubánek, se kterým jsem odjela na Kubu, takže jsem nakupovala i na Kubě. Pak jsme se s mým druhým manželem ocitli na Seči a teď bydlím ve Zdechovicích, což je mezi Přeloučem a Chvaleticemi.

M. Š.: A ještě kolik je vám let?

S. B.: Narodila jsem se v roce 1945 a ještě týden mi je 71 let. (smích)

M. Š.: Jaká byla vaše profese za minulého socialistického režimu?

S. B.: Učila jsem předtím a učila jsem i potom, takže učitelka na základní škole.

M. Š.: Jak byste charakterizovala situaci v obchodech v té době?

S. B.: Víte co, já nebudu nadávat na minulou dobu, protože my jsme tehdy sehnali všechno, co jsme potřebovali a žili jsme jako většina lidí v té době. Kdo neměl přehnané nároky, tak sehnal všechno. Sehnalo se, co se dalo, někdy to bylo horší, někdy to bylo lepší, ale sehnalo se to.

M. Š.: Jak jste to dělala, že jste sehnala všechno?

S. B.: No prostě jsem přišla, nebo se stály fronty. Je pravda, že řezník vždycky říkal, že se nám ženským diví, že kdyby byl ženská, tak tam tu frontu nestojí. (smích)

M. Š.: Vybavujete si nějaký zážitek, že by s vámi bylo jednáno nedůstojně?

S. B.: No my jsme se na té Seči všichni znali i s těmi prodavačkami, takže tam nebyl žádný problém. Když třeba byla dlouhá fronta, přišli buď mandarinky, nebo banány a já jsem stála

na konci, protože jsem se znala se zelinářkou, tak jsem plnila pytlíky, ona je vážila, vybírala peníze a pak když na mě přišla řada, tak jsem si je taky koupila a šla jsem domů.

M. Š.: Řekla byste, že dřív byly prodavačky vzdělanější?

S. B.: Já bych řekla, že to bylo stejné jako dneska. Vždycky záleží na člověku, jestli je ochotný, nebo ne. To asi neovlivňuje žádná doba, pravda je, že tenkrát jim asi nehrozil vyhazov jako dnes, to už by asi musel být velký průšvih, kdyby ty holky dostaly výpověď, to by asi musely jediné krást.

M. Š.: Myslíte, že v té době fungoval vnitřní obchod mezi prodavačkami?

S. B.: To jo, to jo. My jsme měli doma doktora, ten dostal vždycky všechno.

M. Š.: Kde se v té době dalo nejlépe nakoupit?

S. B.: Víte co, to bylo všude stejné, navíc ceny byly všude stejné, zboží stejné, my jsme nadávali, že nebyla ta pestrost, když lidi jeli na západ a řekli, že tam mají hodně jogurtů a my jsme kupovali ten jeden za korunu sedmdesát, který dnes stojí 25 korun. Takže nám vadilo, že nebyla ta pestrost. Tenkrát jsme to kupovali za tu korunu sedmdesát a nadávali jsme, že nemáme jiné druhy, ale to byl opravdu poctivý, kvalitní jogurt a ty ostatní to byla krabička, jen pozlátko. Podle mě to byla tehdy největší chyba, že se to zboží nebalilo do lepších obalů, protože ty lidi, když pak to viděli na západě, tak to bylo barevné, zatímco to tady se to balilo do obyčejného papíru. Dneska vidím, že to zboží bylo kvalitnější, než je teď.

M. Š.: A co třeba ta kvalita v poměru k ceně?

S. B.: Já bych řekla, že to je pořád stejné, možná ty potraviny jsou dneska o něco málo levnější než tenkrát. Dneska to lidi utratí za jiné věci, ať už za byt, elektriku, vodu, to bylo dřív zadarmo. Já jsem bydlela v Lipové a platila jsem za byt 42 korun, tak jsem si pak mohla dovolit, koupit máslo za 10 korun.

M. Š.: A mohu se zeptat, kolik jste v té době vydělávala jako učitelka?

S. B.: Jak kdy. Když to bylo ze začátku, tak jsem vydělávala 1 200, ale já jsem neměla ještě dokončené vzdělání, takže pak už to vyskočilo na nějakých 1 400 korun, když jsem nastoupila na Seči, tak tam jsem měla kolem třech tisíc. Na Seči byly lepší peníze.

M. Š.: A třeba v malém městě měly obchody otevřeno jak?

S. B.: Přes týden, pak v sobotu dopoledne a v neděli už ne. V neděli už nebyly obchody otevřené snad ani v Praze, to si nepamatuji. Snad jediné Kotva a Máj, to muselo mít otevřeno, protože tam jezdili venkovani nakupovat. (smích)

M. Š.: Vy jste říkala, že v minulém režimu jste působila na Seči, tam obchodní infrastruktura vypadala jak?

S. B.: Na Seči byl obchod na Upešce, byl vnitřní, ale mohl tam kdokoliv. Jeden byl u Doležalů, pak tam byla samoobsluha, to byly ty základní potravinové. Dále tam byla zelenina, obuv, průmyslové zboží, textil, tam bylo všechno, co jsme potřebovaly. Fakt je, že na vánoční nákupy se jezdilo hlavně do Pardubic.

M. Š.: Vy jste zmiňovala, že jste žila na Kubě, tam to vypadalo jak?

S. B.: Tam to bylo horší, nikdo neumíral hladem, to je fakt, ale žili jsme na rýži, fazolích, občas vajíčko, maso bylo jednou za měsíc. Každá rodina měla takovou knížku, kde byl napsaný počet členů a dostávali jsme přiděl na ty členy rodiny, na všechny stejný ať to bylo dítě nebo dospělý, třeba dvě kila rýže na osobu na měsíc, takže žádná sranda. Cigarety taky na přiděl na děti i na dospělé. Látky a boty to jsme měli určené. Mě to teda nevadilo, já jsem člověk, který se spokojí se vším, tak jak to je. Tam jsme třeba měli, já plácnu úterý, a my jsme mohli tenhle sortiment mimo potravin, kupovat jenom v to úterý. Takhle byli rozdělení všichni lidi, že měli jeden z šesti nakupovacích dní, takže v tom obchodě nebyly žádné fronty. Když dostali zboží, tak tam šla jenom šestina lidí, na kterou ten den vycházel, ti to vykoupili a ostatní museli brát, co zbylo. Mně to nevadilo, měli tam docela pěkné látky, tak jsem si hodně šila doma. Třeba je pravda, že na ty boty měl člověk nárok jen třikrát za rok.

M. Š.: A tam jste pracovala taky jako učitelka?

S. B.: Taky, já jsem tam tehdy brala zhruba 1 200 korun na naše peníze, protože kurz byl jedna ku desíti, takže nám tehdy zbývaly obrovské peníze. Já ještě předtím než jsem odtamtud odjela, tak jsem za ty ušetřené peníze koupila velikou sadu broušeného skla od malých pohárů až po velké, takže všechno bylo po šesti, asi šestkrát šest od Bohemie, protože mě na to zbyly peníze.

M. Š.: Takže na Kubě se dalo normálně sehnat československé zboží?

S. B.: To ano, pomálu ale dalo.

M. Š.: A co nejčastěji kromě toho broušeného skla?

S. B.: No to různě a ještě bylo taky to, že když někdo emigroval do Ameriky a ty věci co po něm doma zůstaly, se prodávaly. To byli většinou lidi, co měli peníze, takže to byly pěkné věci.

M. Š.: A v jaké části Kuby jste bydlela?

S. B.: No v Havaně, takže v hlavním městě. Fakt je, že první rok se mohlo normálně do restaurací, ale pak dostali balík z Ameriky, on vybuchnul na poště a zabilo to tři lidi, takže se ty poměry hodně zhoršily, protože pak tam z té Ameriky už vůbec nic nepřišlo. Takže nebylo ani na ty restaurace, ty které zůstaly, tam se musela stát dlouhá fronta. Na Kubě měli ovšem fronty velice dobře zorganizované, ten první co přišel, řekl že je číslo jedna, druhý byl číslo

dva a tak dále, pak se klidně rozešli a když se za hodinu sešli tak jenom hlásili to číslo, které měli, a když někdo vypadl, tak se ta fronta jenom posunula. Já jsem jednou stála na vánoční balíček frontu tři dny. Přišla informace, že budou vánoční balíčky, tak manžel to okamžitě vyhodnotil, řekl, že tady toho bude nejmíň, řekl, že tohle je zase moc daleko. Dojeli jsme tam a už jsme byli 37, a protože to bylo moc daleko, tak jsem tam i přespávala v autě, ale pak další den zase dovezli dvacet balíčků, to jsem celý den zase čekala ve frontě a pak ten třetí den už se na mě dostalo, když přišlo zase dvacet balíčků.

M. Š.: A co ten vánoční balíček obsahoval?

S. B.: V tom balíčku bylo kilo jablek, pár pomerančů, bacardi jedno, flaška vína, bombóny, prostě věci, které se tam normálně nesehnaly. Tehdy šlo hlavně o ty jablka, to byla největší vzácnost, já jsem stála pro dva balíčky, jeden byl pro mě a pro manžela.

M. Š.: A jak na tom byla Kuba se spotřebním zbožím?

S. B.: No bylo tam toho hodně málo, spíš ne. Třeba televizi měl každý, to neexistovala kubánská domácnost, co by televizi neměla. Zase je pravda, že já jsem tam byla devět let po převratu, takže tam byla ještě spousta amerických věcí. Třeba vybavení nemocnic perfektní, doktoři perfektní, vzdělání perfektní, to jako tohle na té Kubě bylo na nejlepší úrovni z celé Latinské Ameriky, to si tam hodně hlídali. Ty auta tam byly všechny americký, co se pokazilo, to se nějak opravilo. Můj tchán měl tři nákladáky a jeden osobák. Dva nákladáky dal státu, jeden si nechal a rozvážel led.

M. Š.: Dal je státu?

S. B.: No dal státu, nebo jestli mu je stát sebral, to nevím, ale on byl maximálně spokojený, on byl totiž líný jako veš. On si pak rozvezl led, v deset byl doma, měl klid, pohodu a zabezpečil rodinu. Pravda je, že tam to jídlo bylo hodně levné, ty luštěniny a rýže co tam byly, vyšly levně. Já jsem měnila rýži za brambory. Já třeba jsem vyměnila libru rýže za tři libry brambor.

M. Š.: A bylo tam něco dovozového?

S. B.: No já když jsem tam byla, tak bylo hodně věcí z Číny a něco ze Sovětského svazu, ale nejvíc z té Číny. Já když jsem tam totiž byla, tak měli zrovna hodně dobré vztahy s Čínou, pak se pohádali, ale v té době tam toho bylo teda fakt spousta.

M. Š.: Vy jste se pak z Kubu vrátila zpátky?

S. B.: No vrátila a asi dva roky na to, jsme šli na Seč, tam jsme žili až do revoluce.

M. Š.: Existoval tady u nás v té době nějaký druh zboží, který prezentoval prestiž jedinců?

S. B.: Abych řekla pravdu, tak mi to bylo vždycky úplně jedno, mě to fakt nikdy nezajímalo. Měla jsem dvě kolegyně a ty se přesně v tomhle štengrovaly.

M. Š.: A v čem to tedy bylo?

S. B.: No ony se štengrovaly v tom, že jedna si pořídila barevnou televizi a ta druhá se mohla zbláznit, že jí nemá a hned musela mít taky novou televizi. Tahle pověsila nové záclony, tak ta druhá musela taky hned koupit nové záclony. Jednou dostal syn nové digitální hodinky od svého táty, který byl zrovna v Anglii, to tady ještě nebylo. Co ta jedna z těch dvou dělala, že její syn ty digitální hodinky nemá, ta za ně zaplatila snad výplatu někde v Praze, aby je taky honem měl. To byly věci, které mě absolutně nezajímaly, nezajímají a ani nikdy zajímat nebudou.

M. Š.: Takže byste řekla, že za minulého režimu se lidé záměrně předháněli?

S. B.: No to bylo hlavně u těch, kteří měli prachy. Oni se neměli čím ukázat, protože neměli co koupit. Navíc to ani nemohli, protože se nehodilo, ukazovat nějaké velké peníze. Tenkrát měli velké peníze zelináři a řezníci, jo to byli lidi, co měli peníze a velké peníze.

M. Š. A proč právě tato skupina byla nejbohatší?

S. B.: No kradli. Místo aby započítali kilo, tak se navážilo 95 deka, člověk to kilo zaplatil a pět deka jim šlo do kapsy. Oni takhle když to dělali, tak měli dvojnásobek peněz než ostatní a tak si mohli víc dovolit.

M. Š.: A to se vědělo už v té době?

S. B.: No vědělo se to, ale co jsem měla dělat, to jsem si měla vzít sekyru a jít za ním ať srovná tu váhu? Je pravda, že chodily kontroly a byly dost ostrý, ale oni už měli čuch, když přišel někdo od ČOI, protože znali lidi ze Seče, když přišel někdo nový, tak si ho neodvážili okrást.

M. Š.: Které prodejny za vás byly považovány za nejexkluzivnější?

S. B.: No tenkrát se chodilo do Tuzexů, ale to zboží tam taky vždycky nebylo nějak kvalitní. Třeba čokolády, ty jsme měli moc dobré, třeba Orion a Maryšu, dneska už to nejde jíst.

M. Š.: Vy jste někdy nakupovala v Tuzexu?

S. B.: No ano, manžel měl pak bony, takže jsme tam občas nakupovali.

M. Š.: A kam jste do nich jezdili?

S. B.: No nejčastěji do Pardubic. Tam byl Tuzex na Karlovině, dneska tam je cestovní kancelář, vlastně ta tam byla, takže někde jak je obuv. Prostě na tom náměstíčku jak je ta fontána, když se jde, tak tam byly obchody a mezi nimi Tuzex a tam jsme jezdili. A ještě jsem s kamarádkou jezdila do Tuzexu v Olomouci na Floře.

M. Š.: A jak vypadal Tuzex?

S. B.: No jak říkám, měli lepší obaly a mě vždycky mátna kalkulačka při nákupech. Já když jsem si tam ty ceny srovnala, přepočítala to na naše a vzala si, že ty věci tam byly i třikrát dražší, když byl bon pět korun, tak jsem se na to vykašlala a nekupovala jsem tam skoro nic.

M. Š.: A co se tam vlastně dalo sehnat?

S. B.: Čokolády, bonbóny, kakao, oblečení, boty. V Praze jsem si jednou koupila v Tuzexu sukni a halenku, to je fakt. Tehdy jsem dostala od Kolumbijců dolary, tak jsem to měnila za bony a to se tam sice dalo, ale ten kurz nebyl nic moc. Tenkrát byl oficiální kurz asi 7 korun a 90 halířů, to si ještě pamatuji, prostě to byl srandovní kurz v poměru koruna a dolar. Na černém trhu za dolary dávaly snad přes dvacku, tenkrát Kolumbijec měl dolary a já jsem mu říkala, ať radši počká a nesměňuje to v bance, že mu to směním. A rodiče mého známého hodně cestovali na tu dobu, tak sháněli dolary a tak jsem tenkrát říkala, že mu seženu dolar za 15 korun. Kolumbijec byl samozřejmě rád, že dostal dolar za 15 a ne 7 korun. Takže jsem známému trochu pomohla a Kolumbijce jsem lehce vzala na hůl, kdybych to směnila oficiálně na černém trhu, vyšlo by to líp. Já jsem byla ráda, že to na té Seči to někdo vezme a mě zůstala provize.

M. Š.: Myslíte, že v Tuzexu vypadala obsluha jinak, než v běžných krámech?

S. B.: No já nevím, já jsem na tohle nikdy nekoukala a bylo mi jedno, jestli tam sedí třeba uklízečka. Já jsem koukala spíš na to, že to jsou lidi. Je pravda, že v Tuzexu byli zvyklí na jinou klientelu, takže se podle toho i chovali. Mě bylo jedno, jestli na mě koukají s nějakým přezíráním a despektem, mě to nevadilo, pokud mě teda nikdo vyloženě nenapadl.

M. Š.: A vy jste už tedy říkala, že kvalita byla srovnatelná s tuzemskými výrobky, je to tak?

S. B.: No tak Milka byla taky dobrá, možná lepší. Holandské kakao bylo lepší než naše, ale nebylo to nijak markantní a myslím si, že ta cena tam neodpovídala kvalitě.

M. Š.: Co tedy podle vás lidi na Tuzexu tak fascinovalo?

S. B.: No tak to oblečení i ta obuv. Ono to bylo jiné. U nás zakoupené triko vypadalo stejně a mělo ho hodně lidí, zatímco tam to bylo ojedinělé a tudíž i originální.

M. Š.: A co jste si tam tedy koupila vy?

S. B.: No koupila jsem si tam sukni a halenku, to se mi líbilo. Ještě jsem si tam koupila kabát a ten jsem si pak ještě dozdobila umělou kožesinou, takže vypadal ještě líp. Jednou jsem říkala manželovi, když už jsem ten kabát měla asi deset let, že už bych potřebovala nový a on mi řekl, co blázním, že jsem si nedávno kupovala ten nový kabát v Tuzexu. (smích)

M. Š.: Nakupovala jste někdy v obchodních domech?

S. B.: No jo. V Pardubicích v Prioru, v Praze v Kotvě a v Máji. Pravidlem bylo, že když se jelo do Prahy, tak se taky zhruba tři hodinky strávily v obchodních domech.

M. Š.: A to bylo tedy pravidlem, že se do Prahy jezdilo nakupovat?

S. B.: No oficiálně se jezdilo do divadla od ROH, takže autobus zadarmo a lístky taky zadarmo. No a při tom se využil čas, že se zašlo do Kotvy, Máje a Bílé Labutě. Bílá Labuť

fungovala vůbec dlouho, já jsem to předtím nezmiňovala, ale když jsem začala chodit do první třídy tak jsme dva roky bydleli v Praze a do Bílé Labutě se chodilo. Hrávali tam i maňáskové, nebo loutkové divadlo. Ještě byl obchodák dětský dům Na příkopě a tam ve výloze jezdily i vláčky a taky se tam hrála ta představení, tam to bylo taky moc pěkné.

M. Š.: A do pardubického Prioru jste jezdila často?

S. B.: No ani ne, jezdilo se tam tak třikrát do roka. Hlavně před Vánocemi. To rozpoložení tam je jinak dosti podobné. Dole byly potraviny, akorát v prvním patře byly látky a ty už tam tuším nejsou, tenkrát si ženský hodně šily.

M. Š.: A třeba to spektrum zboží v Pardubicích bylo srovnatelné se Sečí?

S. B.: No na Seči v elektře byla nižší zásobovanost, takže když chtěl člověk dva fény, tak to bylo v pohodě, ale když už člověk hledal něco specifického, tak jsme jezdili do těch Pardubic. V obchodních domech to bylo lépe zásobené než v malých prodejnách.

M. Š.: A navštěvovali jste v Pardubicích i jiné lokality než Prior?

S. B.: No ještě jsme chodili na kuřata. To byly nejlepší nákupy, my jsme dávali bokem padesátikoruny, pak před začátkem školního roku, nebo když mělo některé dítě narozeniny, jsme to sebrali a jeli jsme do Pardubic. Tam jsme si zašli na kuře, koupili jsme sešity, pastelky a co kdo chtěl, dokud jsme to všechno neutratili. To papírnictví co je na Palackého třídě, to tam bylo vždycky a taky bylo vždycky velice dobře zásobené.

M. Š.: Pamatujete si i jiné obchody kromě papírnictví?

S. B.: No jistě, bylo tam i elektro, tam jsme kupovali televizi pod pultem přes známé.

M. Š.: A jak jste ji sehnala?

S. B.: No můj muž měl v té době známého, který měl známého vedoucího té prodejny v Pardubicích, takže jsme tam asi přes tři známé tu televizi sehnali pod pultem. Tehdy to vyšlo několik výplat.

M. Š.: Když se vrátíme ještě k této třídě, vybavujete si ještě další obchody?

S. B.: No pak tam byla prodejna látek, zelenina, sklo a porcelán a to je tam tom rohu pořád. A výborné železářství, to je dneska problém, sehnat nějaké železářství, oni jsou, ale nejsou moc.

M. Š.: A co dalo všechno sehnat v železářství?

S. B.: Hřebíky, kladiva, no všechno pro tu domácí práci, to už se dneska moc nevidí. Musíme to brát v kontextu tak, že to je skoro třicet let, takže ten vývoj by šel i tady dopředu nezamrzlo by to v roce 1985, šlo by to taky dopředu, takže to co máme dneska, bychom neměli tak rychle, ale bylo by to. Ono i to západní zboží bylo něco jiného, než je dneska.

M. Š.: Jezdila jste někdy nakupovat i do zahraničí?

S. B.: No jo všude. Na západě jsem teda nebyla, můj muž ten ano, ten jezdil po celém světě. Byla jsem v Polsku, v Maďarsku, v Rumunsku, v Sovětském svazu a v NDR.

M. Š.: A to jste jela za nákupy?

S. B.: Ne to ne, to byla poznávačka. Do toho Německa jsme jezdili na výměnné pobyty. Tady u nás bylo stejné rekreační zařízení jako tam, takže my jsme tam jezdili za dvě stovky se vším. Oni přijeli k nám přes ROH, taky to měli za dvě stovky na jejich peníze a měli jsme za úkol, udělat jim nějaký jednodenní program, tak se udělal večírek. A ještě se jezdilo do Jugoslávie a tam jsem měnila.

M. Š.: A co jste tam měnila?

S. B.: No já jsem v té době měla hodně oblečení, tak jsem to v Jugoslávii měnila za to jejich vyřezávané nádobí. Já jsem tam vždycky šla za tou holkou, co to tam prodávala, byla taková mladá. Přišla jsem k ní a zeptala jsem se jí, jestli by nechtěla moji halenu a ona že ano, tak já ji řekla, ať mi za to dá tohle nádobí a ona, že jí doma táta zabije. Ten její táta to totiž celou zimu vyřezával ty věci a holka mu pak domů přinesla hadry. (smích)

M. Š.: A třeba jezdit nakupovat do NDR?

S. B.: No to ne, my jsme tam teda jezdili třeba do Drážďan, ale ne primárně nakupovat, i když jsme si tam pokoupili. Záclony tam byly levné, boty tam prodávali trochu jiné než tady, ale je fakt zase Němci, co přijeli k nám, tak si pokoupili tady. Jako jezdili tam lidi nakupovat, ale Němci zase jezdili sem, takže to nebyla jenom jednostranná záležitost. Třeba byla u nás teďka jedna Němka, ona dřív jezdila dost často a říkala, že dneska už to stojí za houbelec, protože co koupí u nás, koupí i doma a co koupí doma, sežene i tady. Tak to prý už není ono, nemá to tu poezii.

M. Š.: Jaké zboží považujete zpětně v té době za nedostatkové?

S. B.: Asi ta elektronika, já jsem to nepocit'ovala, protože muž co chtěl, si dovedl obstarat. Pak jeden rok nebyly mandle a tropické ovoce, ale to byla jen sezonní záležitost před Vánocemi. Zase ale musím říct, že jablka byla za tři koruny, třešně stály dvě koruny. My když jsme viděli ty západní filmy, kde ta ženská jde a do nákupního vozíku vybere dvě jablka, tak jsme s toho měli srandu. Tady se to v té době kupovalo na kila a kdepak dvě jablka, taková blbost, dneska kupuju jedno jablko, protože na víc není. Zase jsou banány, sice si je nekoupím, když stojí přes třicet korun, ale jsou. V oblečení to bylo dost omezené, v obchodních domech teda lepší. Byl ovšem velký výběr v látkách a hodně se šilo. Jedna odebírala německého Burdu a půjčovala ho všem, pak už byl i ruský Burda a ten se dal sehnat normálně. To byla ta stejná Burda jen přeložená do ruštiny. Ve městech to asi fungovalo jinak.

M. Š.: Co třeba drogerie v té době?

S. B.: Drogerie, to bylo horší. Byl jeden druh vložek, který ještě ke všemu nestál za nic, pak už toho bylo víc i ty lepící a s křídélky. Toaleták, to oni to teď říkají všeobecně, že nebyl. Není to pravda, bylo období asi dva roky, kdy došlo k výpadku, kdy nebyl, v té době se na něj musely stát fronty. My jsme jednou přijeli s mužem ke známým. Jako příklad, když něco nebylo, já se ani nedivím, že to nebylo, protože stačil jeden týden a pak když to přišlo tak se ty lidi pomátli na rozum a koupili, co se dalo. My jsme tehdy přijeli ke známým do Jablonce. Já tam tehdy vlezla na záchod a oni tam měli štosy toaletáku, aby jim náhodou nedošel. On pak byl, ale zase se nedostalo na toho chudáka, co stál po nich. Šla celá rodina, on byl teda přiděl pět toaletáků na osobu, pak šli znova a vykoupili ho.

M. Š.: Jak byste řekla, že se změnila situace po roce 1989?

S. B.: No je toho hodně víc, je větší výběr. Nemůžeme to srovnávat. Já si myslím, že nemůžeme říct, že by na konci roku 1989 byla stopka a že by to tak zůstalo, to je blbost. Taky by to šlo dopředu, ale kdybychom si nechali naše potraviny, naše zemědělství, tak bychom na tom byli líp. To si myslím hlavně po té zdravotní stránce. Hlavně by to nebylo tolik modifikované a všude nějaké chemikálie. My jsme třeba jako děti koupily celý chleba, než jsme došly domů, tak jsme si tam udělaly díru, ten vnitřek vyjedly, máma pak zakrojila a byla tam díra, jak to bylo dobré, ne že bychom měly hlad. To fakt bylo dobré, dneska to s chlebem nikdo neudělá.

M. Š.: Jak byste zhodnotila situaci v obchodech v té době a dnes?

S. B.: Dneska je teda hodně zboží, ale štve mě, že lidi se soustředí hlavně na to nakupování. Já mám to a on má tamto, tohle my je jedno co má soused, jestli to má, tak mu to přeju a tím jsem zvadla. Je větší výběr zboží, je více sortimentu a je toho celkově hodně. Je blbost tvrdit, že ten vývoj 25 let by se neprojevil ani u nás, asi projevil, asi ne tak rychle, ale podle mého ano. O kvalitě bych teda raději pomlčela. Dřív se hlavně do elektroniky nedávala „kurvítka“ jako dneska. Dcera si koupila pračku a tři týdny po záruce ji ta pračka odešla, proč asi. Takže ta kvalita, no jak jsem říkala, ta obalová technika to se nedá srovnávat, velký výběr to se nedá srovnávat, ale co se týká kvality, to už se vůbec nedá srovnávat. Ano dneska jsou lepší auta, ale 30 let je 30 let, to je ve všem. Naši měli ledničku, teď už jí má teda brácha a ta se kupovala, když mi bylo deset let a pořád funguje. Brácha ji má funkční v garáži. Dřív nebyl cíl, to zboží zničit, aby se muselo kupovat nové, bylo ho málo a tak mělo něco vydržet.

M. Š.: Dobře ode mě to bude všechno, takže vám moc děkuji za poskytnutý rozhovor.

S. B.: V pořádku, nemáte za co.

Přepis redigovaného rozhovoru č. 10

Projekt: Diplomová práce

Narátor: P. A. (46 let)

Tazatel: M. Š.

Datum konání rozhovoru: 12. 4. 2017

Místo konání: bydliště narátora

M. Š.: Dobrý den, můžu se začít ptát?

P. A.: Dobrý den, samozřejmě.

M. Š.: Tak odkud jste, v jakém roce jste se narodila a kolik vám je nyní let?

P. A.: Narodila jsem se v Ústí nad Orlicí a to proto, že maminka trávila těhotenství u svých rodičů, což bylo v Horní Černé a nejbližší porodnice byla právě v Ústí. Dětství jsem do svých čtrnácti let trávila na Seči, než jsme se odstěhovali do Chrudimi, kde jsem žila do 22 let a od té doby bydlím tady v Třemošnici. A jsem ročník 1971 a letos mi bude 46 let.

M. Š.: Teď bych se ještě zeptal, jaká byla vaše profese v období socialistického Československa?

P. A.: No vlastně převrat v listopadu 1989 mě zastihl po maturitě. Já jsem maturovala v květnu 1989. V tu dobu jsem pracovala v „Porsce“, což byl podnik s výpočetní technikou, ale v době převratu už jsem byla těhotná.

M. Š.: Co se vám vybavuje s té době v kontextu s nakupováním?

P. A.: My jsme bydleli na Seči, kde byly dvoje potraviny. Jinak byla jedna zelenina, jeden textil, jedna drogerie, jedna obuv, masna a to si dobře pamatuji, že tam visel vždycky jenom špek. Já jsem ale neměla svoji domácnost, takže jsem chodila nakupovat jenom to, co mi určila maminka. V době kdy jsme bydleli na Seči do těch mých 14 let, já jsem nevnímala, že nám něco chybí, protože já jsem neměla to srovnání, nás to nenapadlo. Víím, to si dobře pamatuji, že před Vánocei bývaly fronty na tropické ovoce, proto když dneska cítím vůni mandarinek, tak to s tím mám spojené, protože nikdy jindy nebyly. My děti jsme byly využívány, protože jsme v té době měly vánoční prázdniny, tak jsme tu frontu stály taky. V té době si nepamatuji, že by mi něco chybělo. Později, když jsem byla tak v 8. třídě, tak se nosily hodně džíny, ty já jsem neměla a to začalo být takové hodně módní. Je zajímavé, nevím, zda to bylo podle kraje, nebo podle okresu, ale všude byl jiný sortiment zboží. Takže víím, že naši měli kamarády ve Zlíně a oni se domluvili a ze Zlína jsme měli ty rifle, tady a v okolí to nebylo. Rozhodně to nebylo, že když byl obchod elektro, tak měl všude v republice

stejný sortiment zboží. Pamatuji si, že jako děti jsme jezdily do Jablonného nad Orlicí, což je právě kousek od té Horní Černé, odkud pochází moje část rodiny. My jsme tam s našima jezdili v té době pro elektroniku, tam byla nějaká továrna, kde se to vyrábělo a tak se to tam dalo koupit. Dospělí v té době věděli, kam pro co jezdit. Já jsem z rozvětvené rodiny, příbuzné jsme měli různě po republice a tak jsme vždycky pro něco jezdili někam jinam, kde naši věděli, že to budou mít. Je pravda, že mixér v té době vydržel 15 let, že se nemusel každý rok kupovat nový. Dneska se do všeho dávají, teď řeknu to prosté slovo, „kurvítka“, díky kterým to vydrží pět let a rozbije se to.

M. Š.: Vybavujete si nějaký zážitek z té doby, kdyby s vámi bylo jednáno nedůstojně?

P. A.: Já určitě ne, protože tím jak jsem vyrůstala na Seči, tak my jsme se tam všichni znali. Já když jsem přišla do obchodu, tak mi tam i říkali jménem. Já nemůžu říct, že by se chovali nepříjemně. Já myslím, že tohle je zakódované v lidech a je jedno, jestli je obchod socialistický či kapitalistický. Musím říct, že podle mě dřív fungovala nějaká větší odbornost ze strany prodavaček, což si myslím bylo tím, že se v té době neměnila práce tak často. Prodavačka, která prodávala v obuvi, tak si ji celých těch 15 let pamatuji, že prodávala v té obuvi, takže věřím tomu, že i když ze začátku třeba nebyla velká odbornice, tak za tu dobu už o tom věděla hodně.

M. Š.: Řekla byste, že v té době fungoval nějaký vnitřní obchod mezi prodavačkami?

P. A.: No tak to určitě, mezi prodavačkami fungoval směnný obchod. Když třeba přišla vlna, tak ji prodavačka schovala pod pult a pak ji vyměnila za podpultové zboží s jinou prodavačkou, měla co směnit. Ten výměnný obchod mezi nimi fungoval 100%. V té době se o tom veřejně mluvilo, že to tak je, že ty prodavačky si to takhle berou a dávají to ty jiné prodavačce. Fungovala mezi nimi vlastně taková solidarita, ty prodavačky byly hodně v obchodě, takže jim to ušetřilo i čas, to bylo všeobecně přijímáno.

M. Š.: A jak to za vás vypadalo v obchodech?

P. A.: Teď když to budu srovnávat se dneškem, tak máme více druhů. Třeba dneska je padesát druhů jogurtů, ale zdá se mi, že ten jeden co byl kdysi, tak to byla poctivá smetana a na dně to výborné ovoce, které se zamíchalo. Řekla bych, že dřív se používalo daleko míň chemie, než se používá dnes a to jídlo podle toho i chutnalo, byly přísnější normy. Já to mám určitě zkusené, protože v té době jsem byla dítě a nemusela jsem shánět žádnou ledničku a pračku, pak když jsem si tohle už sháněla, tak už se to uvolňovalo. Mně se zdálo, že ty věci byly kvalitnější, bylo toho málo, ale vydrželo to, jak jsme neměli to srovnání, tak jsme nevěděli, že máme chtít něco víc. Bylo třeba výborné v tom textilu, že bylo hodně prodejen látek, což už dneska není. V té době se hodně šilo doma, odebíraly se Burdy a ty různé časopisy, každá

druhá ženská si uměla ušít, co bylo zrovna módní. Dnes jsme hodně z pohodlnější, jak si všechno koupíme a taky jak si nakupujeme v sekáčích. Dneska ty holky neumí vyměnit ani knoflík, natož vyměnit zip. V té době panovala taková kreativita, což teď chybí. Šily se šaty do tanečních. Hodně se pletlo, dalo to víc práce, ale člověk si toho vážil, bylo to originální a mělo to něco do sebe.

M. Š.: Vy jste si třeba něco takhle tvořila?

P. A.: No já hodně, vlastně jsme měli i pletací stroj. Mě bavilo, že jsem na sobě měla to, co nikdo jiný neměl, člověk mohl být i hodně kreativní a vymýšlet si nové vzory, vlna se dala koupit. Stříhy se sháněly hlavně v časopisech a hodně se pak mezi sebou i vyměňovaly. U nás na Seči byl svaz žen a tam si ženské ty stříhy opravdu vyměňovaly. Mě se v roce 1990 narodil syn a to už ačkoliv ten výběr byl lepší, tak to ještě nebylo ono, takže jsem na něho taky pletla.

M. Š.: A pamatujete si třeba na hračkářství, když jste byla ještě dítě?

P. A.: Taky jsme na Seči měli hračkářství, ale já bych řekla, že dřív to fungovalo jinak. My jsme dostávali hračky jen, když jsme měli svátek a narozeniny. Nefungovalo to tak, že bychom přišli do obchodu, na něco ukázali a naši by nám to koupili. Já jsem třeba sbírala známky a tak jsem chodila do trafiky, kde prodávali pytlíček zahraničních známek. Taky jsme si jako malí hodně četli, takže jsme pokaždé dostávali knížky. Knihkupectví na Seči nebylo, kniha byla v Chrudimi jenom jedna a taky Supraphon, takže když nám chtěli rodiče udělat radost, tak jeli dárky kupovat tam. Nejdříve jsme dostávali desky pohádek a pak desky svých oblíbených interpretů, to byl pro nás mimořádný dárek, ale že by nám kupovali hračky jen tak na hraní, tak to nebylo.

M. Š.: A gramodesky od koho pro vás byly zajímavé?

P. A.: No Kotvald a Hložek, já jsem z té éry, kdy byl boj Kotvald, Hložek a Michal David, to mě drželo neskutečně, to bylo na základce. Když jsem byla na gymplu, tak moje sestra studovala na zdrávce, byla na intru a tehdy vozila domů kazety, ještě nebyla CD, západních interpretů. Vozila hlavně Depeche Mode a tohle. Já jsem tomu úplně nerozuměla, nevěděla jsem, že se má tohle poslouchat. Já jsem byla na tom gymplu a my jsme tam byli hodně studující a my jsme v konečné fázi seděli a hráli na kytaru. Já jsem nepatřila do té skupiny, která by pařila na diskotékách.

M. Š.: Vy jste říkala, že jste si hodně šila sama, nezkoušela jste někdy uprosit rodiče, aby vám něco módního koupili?

P. A.: Je pravda, že když jsme se přestěhovali ze Seče do Chrudimi, já jsem tam rovnou začínala i na gymplu. Je pravda, že ten přechod z té vesnice mezi ty městské děti nebyl úplně jednoduchý. Připadala jsem si jako méněcenná, protože mládež tam byla trochu jinak

oblečená. Zase je pravdou, že jak se oblékali v té Chrudimi, tak když jsme se tam přestěhovali, tak když jsem potřebovala něco koupit, tak mi to naši koupili taky v Chrudimi. Ten přechod byl těžší, ale pak se to srovnalo. Občas tam byl někdo, kdo nakupoval v Tuzexu, tak měl jiné rifle, ale byl to jeden dva lidi, takže on byl v menšině.

M. Š.: Existovalo za vás nějaké zboží, které by poukazovalo na prestiž jedinců?

P. A.: Možná to oblečení, ale nemyslím si, že to bylo nějak výrazně. My jsme tam měli děti doktorů nebo bohatších, ale nebylo to nijak výrazné. Spíš, že v létě byly u moře, a že doma měly lepší auto, ale v té třídě jsme to nijak nepozorovali.

M. Š.: Vy opakovaně zmiňujete oblečení, co za vás bylo módní?

P. A.: No vybavuji si, že když jsem byla zhruba v tom třetáku, tak jsem byla na výměnném pobytu v rámci SSM v Polsku, byla jsem tam s kamarádkou, obě jsme si koupily džínové kotníkové boty a pak jsme byly za hvězdy. Je pravda, že v tom Polsku byli pár let před námi a k nám to přicházelo až tak za dva tři roky. Jednu dobu bylo moderní, když jsme měli řetízky kolem pasu. Všichni nosili mrkváče, to oblečení bylo hodně uniformní, když jeden neměl mrkváče, tak byl za blázna.

M. Š.: Takže byste řekla, že byla snaha se předhánět?

P. A.: No každá holka se snažila mít co nejhezčí plesové šaty a uplést si něco originálního. Pamatuji si, že moje kamarádka si upletla svetr, který měl zapínání na zádech a měl velký výstřih. Do teď, když jsme na srazu, tak na to všichni vzpomínají, jak měla Danča svetr, který se zapínal vzadu.

M. Š.: Myslíte, že už v té době byly obchody, které se považovaly za prestižní?

P. A.: Ano, v Chrudimi to nebyl Tuzex, ale nahoře na Borzně byl obchod, který byl hodně drahý. My jsme se tam chodili jenom dívat. Měli tam lepší bonbóny, čokolády, uzeniny, jmenovalo se to nějak Eso. Já si pamatuji na ty čokoládové bonbóny, které byly balené jednotlivě v celofánu, to jsme měli ve třídě holčiny, které si tam ty bonbóny chodily kupovat, my jsme tehdy jen slintali.

M. Š.: Vy už teď zmiňujete Chrudim, tam ta infrastruktura vypadala jak?

P. A.: Já neříkám, že jsem proti supermarketům, ale mám ráda obchody, které si zachovávají svůj ráz, což bývalo spíš dřív. Obchodů bylo víc než dnes. Já si pamatuji, že dřív ty obchody byly dvacet let na stejném místě. V Románii bylo veliké elektro a tam asi bylo zboží, proč bychom se tam jinak chodili dívat? Já si vybavuji, že před Vánocemi jsme tam chodili nakupovat žárovky na stromeček. Já si pamatuji, že jsem v té době toužila po kazetáku a táta jezdil občas do Německa. Táta byl učitel, ale už netuším, proč jel do Německa a tak jsme k Vánocům dostali kazeták. My jsme patřili k té střední vrstvě, oba rodiče byli učitelé a jejich

platy na tu dobu byly slušné. Já jsem toužila po kytarě a tak jsem dostala kytaru a kazet'ák. Pak se kazety kopírovaly.

M. Š.: Vy jste zmínila prodejnu elektroniky, co další prodejny?

P. A.: To bylo hlavně na náměstí, tam nebyly žádné kanceláře, byla tam jen jedna banka a pak obchod vedle obchodu a tam byl Supraphon, Kniha, Oděvy a tak dále. Dřív tam těch obchodů bylo víc, sice ty fasády nebyly tak hezky barevné, ale bylo tam toho hodně.

M. Š.: A jezdila jste někdy nakupovat do obchodních domů?

P. A.: No před Vánoci se jezdilo všdycky na nákupy do Bílé Labuti a já jsem tam ráda jezdila hlavně proto, že tam byly jezdící schody. Všdycky mě tam fascinovalo, že tam jsou všechny obchody pod jednou střechou.

M. Š.: V Tuzexu jste někdy nakupovala?

P. A.: Ne nenakupovala, ani jsem tam nikdy nebyla. Ani vlastně netuším, kde Tuzex byl. V Praze určitě, možná v Pardubicích, ale nikdy jsem tam nebyla a nemám tušení, jestli tam byl někdo z rodiny, ale my jsme bony asi neměli.

M. Š.: Už jsem se setkal i s tím, že někdo jezdil nakupovat do zahraničí, co vy?

P. A.: No nakupovat přímo ne, ale naši měli ty platy asi skutečně slušné, protože si pamatuji, že jsme byli asi tři roky po sobě v Německu. Tam jsme kupovali boty a ponožky děrované a museli jsme to mít na sobě, abychom tvrdili, že to je naše. Jednou jsme v NDR kupovali skládačku a nemohli jsme ji dát na střechu, tak jsme ji rozebrali a narvali do kufru, protože tady ty kola taky moc nebyly. Boty se tam jezdily 100% kupovat. Byly takové kožené a prošivané, byl to jiný střih, než ty boty co byly tady.

M. Š.: Už jste zmínila několik druhů zboží, které dle vás bylo nedostatkové, co to tedy všechno bylo?

P. A.: Z hygienických pomůcek nebyly vložky. Jak se to dneska vzpomíná tak to byla opravdu tragédie, ale zase nám to nepřišlo, protože jsme nevěděli, že jsou i jiné. A ten toalet'ák, který klouzal, to bylo taky zoufalé. Ono to taky sehnat, to byl boj. Pokud není pět druhů sýra tak to jde, ale pokud není tahle drogerie tak to je zoufalé. Pak je pravda, že sehnat tehdy elektroniku, jako byla pračka, lednička, to se musela stát fronta. Moje babička, protože byla z Chrudimi, tak stála frontu v té elektře v Románii. Ono se ale nevědělo, co přijde, vědělo se jen, že ve čtvrtek přijde zboží, tak se ve středu večer postavilo do fronty a stálo se přes noc. Ráno se ten obchod otevřel a až přišel na řadu, tak chtěl ledničku, ale zrovna nepřišla, přišly jen pračky, tak koupil pračku a buď si ji nechal, nebo ji dal někomu v příbuzenstvu. Takhle babička potřebovala ledničku, ale ta nepřišla tak mi koupila romovku,

což byla ruční pračka. Věřím, že pokud nebyl v příbuzenstvu důchodce, tak stát někde tu frontu musel být problém.

M. Š.: Jak se podle vás změnila situace po roce 1989?

P. A.: Navalila se sem spousta zboží ze západu. Pro mě bylo asi největší, když jsme jeli v roce 1990 hned to léto v pěti do Beneluxu. Vzali jsme si týden dovolenou a jeli jsme tam s kamarády autem. Pamatuji si, jak jsem byla fascinovaná, kolik tam měli druhů jogurtů, sýrů, zmrzlin, kornoutů a já jsem do té doby nic takového neviděla. Víím, jak jsem byla hrozně šťastná, že to tady budeme mít taky. Teď po těch letech víím, že kvantita není vždycky o kvalitě, takže já bych brala zase ten jogurt ve skleničce tehdy za nějaké dvě padesát. Je to jiné, každá doba má svoje, takže já když jsem pak potřebovala ledničku, tak jsem šla do obchodu a koupila jsem si ledničku. Byla to otázka peněz, ale ne otázka toho, jestli to budou mít. Ani nedovedu říct, kde se to tady všechno tak rychle vzalo, ale bylo to.

M. Š.: Třeba poměr cen se podle vás nějak změnil?

P. A.: Já když jsem ještě za komunismu nastupovala do práce, tak jsem měla 1 400, bydlení jsme neřešili, protože jsme bydleli u našich, ale dalo se z toho uživit. Ono to tak asi muselo být. Dělnický stát, takže si nikdo nedovolil, aby ty potraviny byly tak drahé, aby na to někdo neměl. Jak se říká, dáme lidem najíst. Tehdy bylo bydlení, dneska když mladí začínají, tak musí začít s mínusem, protože buď mají pronájem, nebo si musí vzít hypotéku. My když jsme začínali, tak jsme ty byty dostávali, sice ten byt nebyl náš, ale to nás ani nenapadlo, že by to šlo jinak. Byli jsme mladá rodina, dali jsme si žádost a ještě jsme ten byt dostali zadarmo a ještě jsme dostali novomanželskou půjčku 50 tisíc a to jsme vraceli asi 52 tisíc, to nebyl žádný úrok a začínali jsme bez dluhů. To je podle mě dneska největší problém, ale nesouvisí to přímo s nakupováním, ale je to úzce propojené. To já vnímám jako největší handicap pro ty mladé dneska. Dřív byla jiná filozofie, dřív se ty věci vyráběly, aby něco vydržely. Já v bytě mám ještě ledničku, která se kupovala po roce 1990 a pořád funguje. Prestiž byla dřív v tom, že ty výrobky jsou dobré, dneska zamořujeme tenhle svět haraburdím a hadrama, vše úplně zbytečně.

M. Š.: Jak byste zhodnotila situaci v obchodech v té době a dnes?

P. A.: Teď člověk, když vymyslí, že něco chce, tak jde a v 90% si to koupí. Tehdy to tak nebylo, ale lidi o tom možná víc přemýšleli a víc se plánovalo. Možná se víc šetřilo. Lidi byli šetrnější a všeho si vážili. Dneska, protože je všeho hodně, tak už tahle filozofie nefunguje. Obchody jsou plné, ale nevím, jestli to je to největší plus, kterého se nám mohlo dostat.

M. Š.: Dobře děkuji a ode mě to bude vše.

P. A.: Nemáte za co, bylo mi potěšením.

Obrazová příloha č. 1 - Exteriér stavby Dům módy v Praze

Obrazová příloha č. 2 - Exteriér prodejny Labe v Hradci Králové

Obrazová příloha č. 3 - Exteriér prodejní plochy Pod strání v Hradci Králové

Obrazová příloha č. 4 - Exteriér OD Prior v Pardubicích

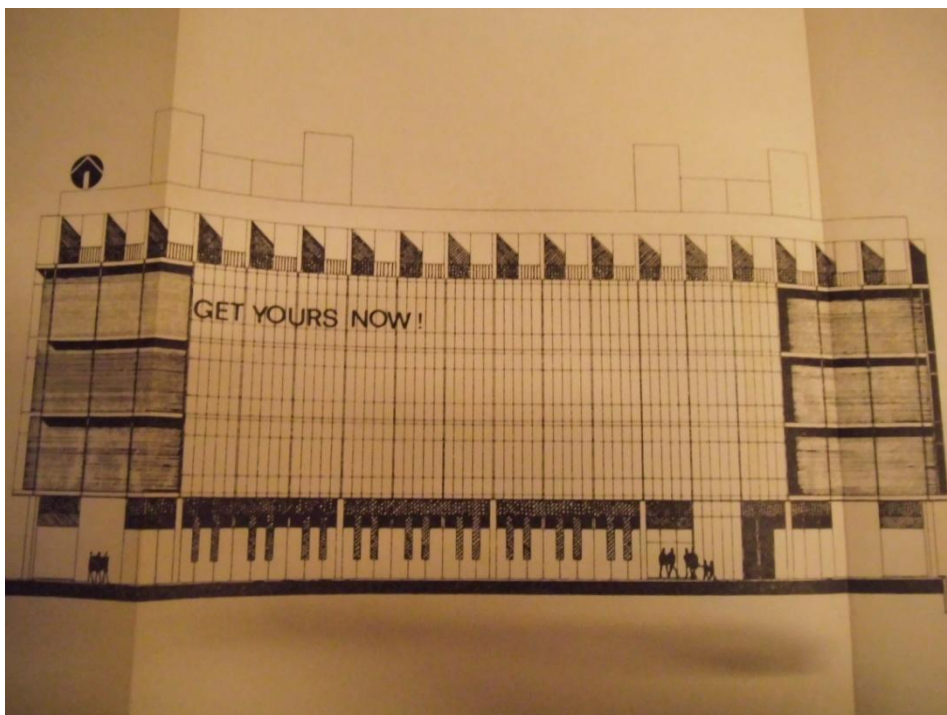
Obrazová příloha č. 5 - Exteriér OD Prior v Hradci Králové

Obrazová příloha č. 6 - Exteriér OD Don v Hradci Králové

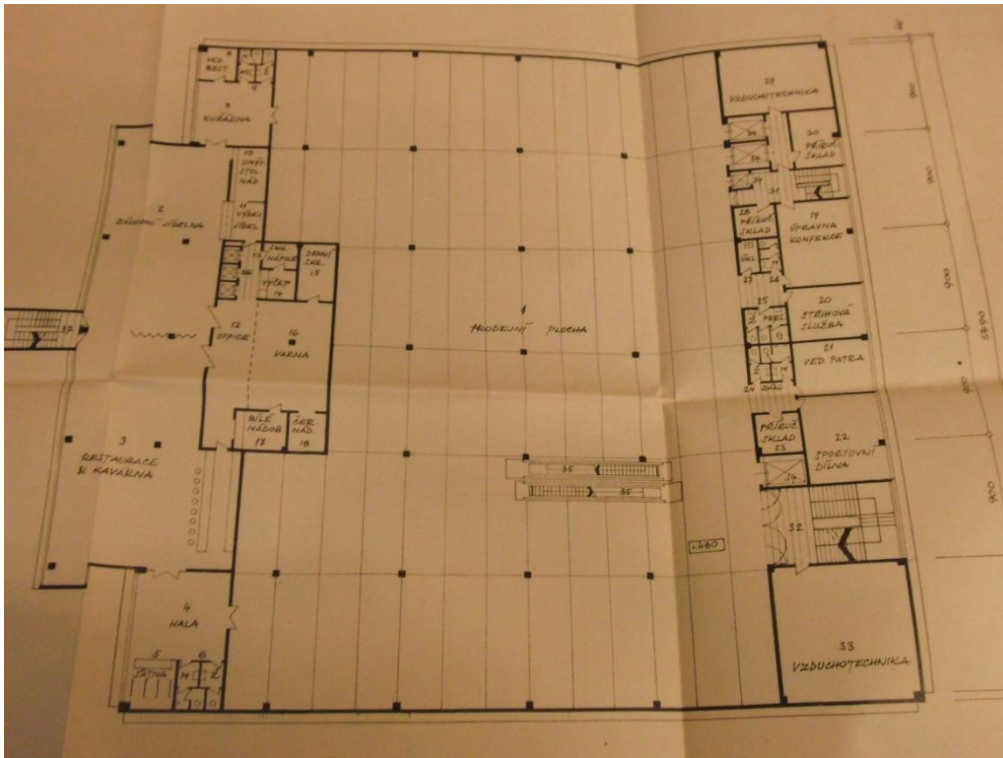
Obrazová příloha č. 7 - Vizuální podoba nezrealizovaného OD Prior v Hradci Králové

Obrazová příloha č. 8 - Stavební plán nezrealizovaného OD Prior v Hradci Králové

Obrazová příloha č. 9 - Plán interiéru nezrealizovaného OD Prior v Hradci Králové

Obrazová příloha č. 10 - Stavební plán přízemí OD Don v Hradci Králové

